

AKADEMIA KALISKA

im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

RADA NAUKOWA DYSCYPLINY NAUK O BEZPIECZEŃSTWIE

ROZPRAWA DOKTORSKA

**Wpływ kuratorów sądowych
na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich**

Opracowała:

mgr Agnieszka Marzenna Strumińska

Kierownik naukowy:

prof. dr hab. inż. Jan Posobiec

KALISZ

2023

SPIS TREŚCI

STRESZCZENIE.....	5
SUMMARY	7
WSTĘP.....	9
I. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH	12
1.1. Cele badań.....	13
1.2. Problemy i hipotezy badawcze.....	13
1.3. Zmienne i wskaźniki	17
1.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze	19
1.5. Proces badań	25
1.6. Analiza statystyczna autorskiego narzędzia pomiaru - Kwestionariusza Kompetencji Zawodowych	28
1.7. Przebieg i organizacja badań.....	34
1.8. Struktura badanej grupy	36
II. BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO	44
2.1. Identyfikacja i typologia bezpieczeństwa.....	45
2.2. Bezpieczeństwo społeczne	54
2.3. Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego.....	62
2.3. Nieprzystosowanie społeczne jako element zagrożenia bezpieczeństwa społecznego nieletnich.....	69
WNIOSKI.....	90
III. KURATOR RODZINNY W OCHRONIE PRAWNEJ I FUNKCJONOWANIU BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO.....	92
3.1. Geneza i rozwój instytucji kuratora oraz sądów rodzinnych.....	94
3.2. Rodzinny kurator sądowy jako podmiot wypełniający postanowienia sądu rodzinnego.....	98
3.3. Determinanty efektywności pracy kuratorskiej	109
3.4. Wybrane wyznaczniki umiejętności wspierania jednostki.....	116
3.5. Kompetencje społeczne – definicje, źródła, struktura	117

3.6. Radzenie sobie jako specyficzna forma aktywności wobec stresu	146
WNIOSKI	153
IV. KOMPETENCJE SĄDOWYCH KURATORÓW RODZINNYCH	
– ANALIZA BADAŃ WŁASNYCH	155
4.1. Kompetencje społeczne	155
4.2. Reagowanie w sytuacjach trudnych sądowych kuratorów rodzinnych	163
4.3. Poczucie sensu życia sądowych kuratorów rodzinnych	166
4.4. Podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu.....	168
4.5. Korelacje między zmiennymi w badanych grupach	171
ZAKOŃCZENIE	180
BIBLIOGRAFIA	185
SPIS RYSUNKÓW	197
SPIS TABEL	198
ZAŁĄCZNIKI	200

STRESZCZENIE

Idea sądowej kurateli rodzinnej przemawia za oddziaływaniem wychowawczym w środowisku naturalnym osoby nieprzystosowanej społecznie i tym samym wspieranie budowy sprawnego systemu bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Koncentracja na indywidualnym kontakcie z podopiecznym wymaga od kuratora zdolności twórczych, które wiążą się z interpretowaniem i komentowaniem elementów wiedzy w odniesieniu do danej jednostki. Nabyta dojrzałość psychiczna i społeczna pozwala kierować się w pracy zasadami akceptacji wychowanka, respektowania, indywidualizacji oraz bezinteresownej życzliwości. Poprzez doradzanie wychowawcze (instruowanie, krytykowanie) oraz przekonywanie (wskazywanie nieprawidłowości, pytania ukierunkowujące) organizuje się całokształt procesów zmierzających do korzystnych zmian w postępowaniu nieletnich i tym samym zapewnienie wśród nich bezpieczeństwa społecznego. W konsekwencji nadrzędnym celem pracy sądowych kuratorów rodzinnych jest resocjalizacja nieletniego, rozumiana jako złożony proces, który wpływa na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Jego efektem ma być poprawa nieletniego, trwała zmiana jego negatywnych postaw, wyrobienie nawyków pracy oraz umiejętności organizowania czasu wolnego a tym samym kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. W ostateczności ma doprowadzić do zmian w zachowaniu, które będą społecznie akceptowane. Kurator, który ma efektywnie oddziaływać na podopiecznych powinien posiadać umiejętności zawodowe, które w zdecydowany sposób wpływają na jego pracę. Powinien posiadać kompetencje społeczne, które umożliwią dotarcie do podopiecznego oraz przeformułowanie jego priorytetów na te społecznie akceptowane a tym samym zapewniać bezpieczeństwo społeczne nieletnich.

Niniejsze opracowanie jest próbą rozpoznania poziomu i rodzaju kompetencji społecznych i zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych, które wpływają na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Z tak sformułowanego celu teoretycznego wynika cel praktyczny, który wyłoni obraz kuratora, jego wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego wśród nieletniej młodzieży. Uzyskane wyniki mogą stać się podstawą do konstruowania zagadnień warsztatowych, w trakcie których kuratorzy rozwijałyby swoje umiejętności i tym samym podnosili poziom bezpieczeństwa społecznego.

Stosownie do przyjętego przedmiotu i celu badań, problem główny stanowi pytanie: **jakie kompetencje społeczne i zawodowe powinni posiadać sądowi kuratorzy rodzinni, aby zapewnić odpowiedni poziom bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich?**

Rozprawa doktorska składa się z trzech części: *metodologicznej* (wyjaśniającej cel i procedury badań naukowych), *teoretycznej* (obejmującej stan badań nad rolą kuratora rodzinnego w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich) oraz *empirycznej* (skoncentrowanej na analizie badań własnych).

Pierwsza część (rozdział pierwszy) przedstawia założenia metodologiczne. Został wskazany cel badań, problemy i hipotezy badawcze. Określono techniki i narzędzia badawcze. Na zakończenie została zaprezentowana charakterystyka badanej zbiorowości.

Druga część prezentuje wyniki badań teoretycznych dotyczącą kształtowania kompetencji społeczno-zawodowych kuratorów oraz ich wpływowi na bezpieczeństwo społeczne wśród nieletnich. W rozdziale drugim zostały przedstawione identyfikacje i typologie bezpieczeństwa narodowego i bezpieczeństwa społecznego, następnie przedstawiono zagrożenia bezpieczeństwa społecznego. Na zakończenie rozdziału przedstawiono wyniki badań nad zagrożeniami dla nieletnich. W trzecim rozdziale rozprawy doktorskiej wyjaśniono termin kurateli i kuratora. Zwrócono szczególną uwagę na pełnienie nadzoru w postępowaniu przedsądowym, jak i wykonawczym. Określono obowiązki i uprawnienia kuratorów. Rozważaniom poddano rolę i zadania, a także czynniki determinujące efektywność pracy kuratorskiej. Skoncentrowano się na kompetencjach społecznych, stylach reagowania w sytuacjach trudnych, poczuciu sensu życia oraz podstawowych umiejętnościach zadaniowych w procesie wywierania wpływu. Rozdział ten stanowi podstawę do rozważań i rozwiązań ujętych w następnych częściach.

Ostatnia – trzecia część pracy (rozdział czwarty) dotyczy wyników badań własnych. Interpretacji poddano takie zagadnienia jak: kompetencje społeczne, style reagowania w sytuacjach kryzysowych, natężenie sensu życia oraz podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu na kształt bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

SUMMARY

The idea of judicial family guardianship speaks for the educational influence in the natural environment of a socially maladjusted person and thus supporting the construction of an efficient system of social security for minors. Focusing on individual contact with the ward requires creative abilities from the probation officer, which are related to interpreting and commenting on the elements of knowledge in relation to a given individual. The acquired mental and social maturity allows one to follow the principles of student acceptance, respect, individualization and selfless kindness at work. Through educational counseling (instruction, criticism) and persuasion (indicating irregularities, guiding questions), all processes are organized aimed at beneficial changes in the behavior of juveniles and thus ensuring social security among them. As a consequence, the overriding goal of the work of court family probation officers is the social rehabilitation of the minor, understood as a complex process that affects the social security of minors. Its effect is to improve the juvenile, permanently change his negative attitudes, develop work habits and the ability to organize free time, and thus shape the juveniles' social security. Ultimately, it is supposed to lead to changes in behavior that will be socially acceptable. A probation officer who is to effectively influence the charges should have professional skills that significantly affect his work. He should have social competences that will make it possible to reach the ward and reformulate his priorities into socially acceptable ones, and thus ensure the social safety of minors.

This study is an attempt to identify the level and type of social and professional competences of court family probation officers that affect the social security of minors. The theoretical goal formulated in this way results in a practical goal that will emerge the image of the probation officer, its impact on shaping social security among underage youth. The obtained results may become the basis for constructing workshop issues, during which curators would develop their skills and thus increase the level of social security.

According to the adopted subject and purpose of the research, the main problem is the question: what social and professional competences should court family probation officers have in order to ensure an appropriate level of social security among minors?

The doctoral dissertation consists of three parts: methodological (explaining the purpose and procedures of scientific research), theoretical (covering the state of research on the role of a family probation officer in shaping social security among minors) and empirical (focused on the analysis of own research).

The first part (chapter one) presents methodological assumptions. The aim of the research, problems and research hypotheses have been indicated. Techniques and research tools were defined. At the end, the characteristics of the studied population were presented.

The second part presents the results of theoretical research on the development of social and professional competences of probation officers and their impact on social security among minors. The second chapter presents identifications and typologies of national security and social security, and then presents threats to social security. At the end of the chapter, the results of research on the risks to minors are presented. In the third chapter of the doctoral dissertation, the term of guardianship and curator was explained. Particular attention was paid to supervision in pre-litigation and enforcement proceedings. The duties and powers of curators are defined. The role and tasks, as well as the factors determining the effectiveness of curatorial work, were considered. The focus was on social competences, styles of reacting in difficult situations, sense of the meaning of life and basic task skills in the process of exerting influence. This chapter is the basis for considerations and solutions included in the following sections.

The last - third part of the work (chapter four) concerns the results of own research. The following issues were interpreted: social competences, styles of reacting in crisis situations, the intensity of the meaning of life and basic task skills in the process of influencing the shape of the social security of minors.

WSTĘP

Znakiem dzisiejszych czasów jest młodzież dorastająca w środowisku, w którym najwyższą wartość stanowią dobra materialne. Dzisiejsza młodzież to zaawansowana technologicznie generacja, skoncentrowana na punkcie wyglądu i kontaktów towarzyskich. Autorytety i wartości zastępowane są chęcią bycia najlepszym w grupie rówieśniczej. Często wiąże się to z przejawianiem zachowań wskazujących na nieprzystosowanie społeczne, które wpływa na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Coraz częściej dochodzi do lekceważenia norm i zasad współżycia społecznego. Dzisiejszej młodzieży brak wzorców do naśladowania, brak chęci do ich poszukiwania. Zagubione trafiają pod pieczę sądowych kuratorów rodzinnych.

Problem nieprzystosowania społecznego od wielu lat jest przedmiotem szczególnego zainteresowania licznych przedstawicieli nauk społecznych, jak i praktyków zajmujących się procesem bezpieczeństwa społecznego nieletnich ich resocjalizacji i wychowania. Jest to termin najczęściej stosowany przez pedagogów praktyków, ale każda dyscyplina naukowa (nauki o bezpieczeństwie, psychologia, pedagogika, socjologia) stosuje własną interpretację pojęcia w badaniach empirycznych. Zakresy używanych w nauce terminów „nieprzystosowania społecznego” mogą być zbliżone, często nawet pokrywają się. Szereg terminów różni się między sobą nie tylko zakresem, ale pod względem czynników etiologicznych.

Jedną z grup społecznych, która podejmuje się trudnego zadania, jakim jest pomoc nieprzystosowanej młodzieży, jest grupa rodzinnych kuratorów sądowych. To właśnie oni podejmują próbę współpracy, pomocy dzieciom i młodym ludziom, którzy mają trudności z dostosowaniem się do życia w społeczeństwie w zaakceptowaniu norm prawnych, społecznych i kulturalnych co bezpośrednio wpływa na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Poprzez wpojenie podstawowych zasad chcą ułatwić im realizację życiowych planów. Istotą pracy sądowych kuratorów rodzinnych powinno być odnalezienie odpowiednich procedur, które umożliwią bezpośrednie dotarcie do podopiecznego. Należy zapoznać się z jego sposobem bycia, przyczynami jego postępowania oraz z brakami w dotychczasowym uspołecznieniu. Kurator w trakcie indywidualizowanych metod oddziaływań powinien skoncentrować się na organizowaniu całokształtu procesów zmierzających do przygotowania podopiecznego do pracy, do działalności społecznej, do korzystania z dóbr kultury, do umiejętności korzystania z czasu wolnego oraz do pełnienia określonych ról w społeczeństwie. W drodze osobistego kontaktu kurator powinien prowadzić do rozładowania u podopiecznego lęku, gniewu, niepewności oraz do wprowadzenia jej w atmosferę nadziei, życzliwości,

dostrzegania własnych możliwości i zaufania do siebie. Proces wychowawczo-resocjalizacyjny, oprócz koniecznej zależności wewnętrznej opartej na przyjaźni i zaufaniu musi uwzględniać stanowczość kuratora w stawianiu wymagań.

Postać sądowego kuratora rodzinnego nie może być ograniczona jedynie do "bycia" urzędnikiem państwowym. Postać ta ma być wsparciem, opieką, motywatorem gwarantem bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Jego umiejętności i posiadana wiedza mają służyć do mobilizowania sił podopiecznego, by własne sprawy zapragnęła wziąć w swoje ręce co przełoży się na wspólne bezpieczeństwo społeczne nieletnich. To przede wszystkim wyzwanie motywacji skłaniającej do podjęcia starań o własną poprawę, zmianę niewłaściwych zachowań i uruchomienie tych sił w podopiecznym, które pozwolą mu na pokonanie trudności związanych z poprawą. Dlatego tak ważną rolę w pracy sądowych kuratorów rodzinnych odgrywają ich kompetencje. Kompetencje społeczne, które w ogromnym znaczeniu wpływają na poprawę jakości życia nadzorowanych a tym samym wpływają na kształt bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich.

Niniejsza rozprawa składa się z trzech części: *metodologicznej* (wyjaśniającej cel i procedury badań naukowych), *teoretycznej* (obejmującej stan badań nad rolą kuratora rodzinnego w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich) oraz *empirycznej* (skoncentrowanej na analizie badań własnych).

Część pierwsza (rozdział pierwszy) przedstawia założenia metodologiczne. Został wskazany cel badań, problemy i hipotezy badawcze. Określono techniki i narzędzia badawcze. Na zakończenie została zaprezentowana charakterystyka badanej zbiorowości.

Druga część prezentuje wyniki badań teoretycznych dotyczącą kształtowania kompetencji społeczno-zawodowych kuratorów oraz ich wpływowi na bezpieczeństwo społeczne wśród nieletnich. W rozdziale drugim zostały przedstawione identyfikacje i typologie bezpieczeństwa narodowego i bezpieczeństwa społecznego, następnie przedstawiono zagrożenia bezpieczeństwa społecznego. Na zakończenie rozdziału przedstawiono wyniki badań nad zagrożeniami dla nieletnich. W trzecim rozdziale rozprawy doktorskiej wyjaśniono termin kurateli i kuratora. Rozdział traktuje o genezie i rozwoju instytucji kuratora oraz sądów rodzinnych – począwszy od systemu probation po pojawienie się kuratorów sądowych jako urzędników państwowych. Przedstawiono charakterystykę sądowego kuratora rodzinnego jako podmiotu wypełniającego postanowienia Sądu Rodzinnego. Zwrócono szczególną uwagę na pełnienie nadzoru w postępowaniu przedsądowym, jak i wykonawczym. Określono obowiązki i uprawnienia kuratorów. Rozważaniom poddano rolę i zadania, a także czynniki determinujące efektywność pracy kuratorskiej. Skoncentrowano się na

kompetencjach społecznych, stylach reagowania w sytuacjach trudnych, poczuciu sensu życia oraz podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu. Rozdział ten stanowi podstawę do rozważań i rozwiązań ujętych w następnej części.

Ostatnia – trzecia część pracy dotyczy wyników badań własnych. Interpretacji poddano takie zagadnienia jak: kompetencje społeczne, style reagowania w sytuacjach kryzysowych, natężenie sensu życia oraz podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu.

I. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Idea sądowej kurateli rodzinnej przemawia za oddziaływaniem wychowawczym w środowisku naturalnym osoby nieprzystosowanej społecznie i tym samym wspieranie budowy sprawnego systemu bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Koncentracja na indywidualnym kontakcie z podopiecznym wymaga od kuratora zdolności twórczych, które wiążą się z interpretowaniem i komentowaniem elementów wiedzy w odniesieniu do danej jednostki. Nabyta dojrzałość psychiczna i społeczna pozwala kierować się w pracy zasadami akceptacji wychowanka, respektowania, indywidualizacji oraz bezinteresownej życzliwości. Poprzez doradzanie wychowawcze (instruowanie, krytykowanie) oraz przekonywanie (wskazywanie nieprawidłowości, pytania ukierunkowujące) organizuje się całokształt procesów zmierzających do korzystnych zmian w postępowaniu nieletnich i tym samym zapewnienie wśród nich bezpieczeństwa społecznego.

W konsekwencji nadrzędnym celem pracy sądowych kuratorów rodzinnych jest resocjalizacja nieletniego, rozumiana jako złożony proces. Jego efektem ma być poprawa nieletniego, trwała zmiana jego negatywnych postaw, wyrobienie nawyków pracy oraz umiejętności organizowania czasu wolnego a tym samym kształtowanie bezpieczeństwa społeczne nieletnich. W ostateczności ma doprowadzić do zmian w zachowaniu, które będą społecznie akceptowane. W celu osiągnięcia powyższych cech - system kurateli nie może mieć charakteru kontrolnego, opartego na organizacji nacisków, zakazów i nakazów, lecz musi mieć charakter terapeutyczno-opiekuńczy. Pojawić się także powinna osobowa, wewnętrzna zależność między kuratorem a podopiecznym, w której koniecznością są działania oparte na sympatii, przyjaźni, zaufaniu i wzajemnej akceptacji. Zaś sami kuratorzy muszą cechować się wysokimi kompetencjami społecznymi oraz zawodowymi. W sytuacjach trudnych/stresowych powinni wybierać styl reagowania skoncentrowany na działaniu, odrzucając styl skoncentrowany na unikaniu.

Przedstawione uwarunkowania generują sytuację problemową, w której zachodzi potrzeba ustalenia stanu faktycznego dotyczącego poziomu kompetencji społecznych i zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych wpływających na kształtowanie kompetencji społecznych nieletnich oraz określenia stosowanych stylów reagowania w sytuacjach kryzysowych/trudnych.

1.1. Cele badań

Technologiczna rzeczywistość w sposób istotny wpływa na osoby niepełnoletnie. Pozbawia ich prawidłowych kontaktów interpersonalnych, zmienia system wartości, ogranicza autorytety. W takim środowisku dorastająca młodzież "gubi się". Nie ma najmniejszej wątpliwości, że przy braku opieki i wsparcia ze strony rodziny, zacznie poszukiwać zastępczych form aktywności, często destrukcyjnych form aktywności.

Biorąc pod uwagę ideę funkcjonowania kurateli sądowej, zakłada się, że kurator przestanie być wyłącznie urzędnikiem państwowym. Zakłada się, że kurator będzie osobą wspierającą, motywującą, potrafiącą wywierać wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Musi z łatwością nawiązywać kontakty, być asertywnym, a także dostosowywać swoje postawy, sposoby zachowania, swój wizerunek do oczekiwań i preferencji odbiorców. W sytuacjach trudnych powinien koncentrować się na wypełnianiu zadania, natomiast unikać angażowania się w czynności zastępcze. Powinna to być osoba znająca swój system wartości, ceniąca siebie jako człowieka oraz pozytywnie oceniająca własne życie. Kurator, który ma efektywnie oddziaływać na podopiecznych powinien posiadać umiejętności zawodowe, które w zdecydowany sposób wpływają na jego pracę. Powinien posiadać kompetencje społeczne, które umożliwią dotarcie do podopiecznego oraz przeformułowanie jego priorytetów na te społecznie akceptowane.

Celem badań zatem jest **określenie wpływu sądowych kuratorów rodzinnych na bezpieczeństwo społeczne nieletnich.**

Niniejsze opracowanie jest próbą rozpoznania poziomu i rodzaju kompetencji społecznych i zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych, które wpływają na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Z tak sformułowanego celu teoretycznego wynika cel praktyczny, który wyłoni obraz kuratora, jego wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego wśród nieletniej młodzieży. Uzyskane wyniki mogą stać się podstawą do konstruowania zagadnień warsztatowych, w trakcie których kuratorzy rozwijałyby swoje umiejętności i tym samym podnosili poziom bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

1.2. Problemy i hipotezy badawcze

Rozpoznanie poziomu i rodzaju kompetencji społecznych i zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych, które wpływają na poziom bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich wymaga zdefiniowania ich jako przedmiotu badań. W związku z tym, w niniejszej rozprawie, kompetencje społeczne rozumiane są jako: „*złożone umiejętności warunkujące*

efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego” (Matczak 2001, s. 7).

Problem badawczy został sformułowany na podstawie przeprowadzonej analizy stanu wiedzy w zakresie omawianej problematyki. Jak pisał S. Nowak (1985, s.214) "*problem badawczy to tyle, co pewne pytanie lub zespół pytań, na które odpowiedzi ma dostarczyć badanie*".

Stosownie do przyjętego przedmiotu i celu badań, problem główny stanowi pytanie, **jakie kompetencje społeczne i zawodowe powinni posiadać sądowi kuratorzy rodzinni, aby zapewnić odpowiedni poziom bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich?**

Odpowiedź na powyższe pytanie będzie uwzględniać dodatkowe kryterium, jakim jest forma pełnienia służby sądowej podnoszące bezpieczeństwo społeczne: zawodowa lub społeczna.

Rozwiązanie głównego problemu badawczego warunkowała konieczność rozwiązania następujących problemów szczegółowych:

1. *Jak w bezpieczeństwie narodowym przedstawiana jest problematyka bezpieczeństwa społecznego i jego zagrożeń?*
2. *Jaki charakter ma poziom kompetencji społeczno-zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych?*
3. *Jak kompetencje społeczno-zawodowe kuratorów sądowych wpływają na bezpieczeństwo społeczne nieletnich?*

Problemy badawcze stanowią podstawę do formułowania hipotez, których zasadność weryfikowana jest w toku przeprowadzonych badań. Zatem kolejnym etapem procedury badawczej jest formułowanie hipotez. Według A.W. Maszke (2008, s.105): "*hipoteza to twierdzenie, co do którego istnieje pewne prawdopodobieństwo, że stanowi prawdziwe rozwiązanie postawionego problemu*".

Analiza literatury przedmiotu oraz przyjęcie powyższych założeń badawczych pozwala wysunąć następujące hipotezy¹ (T. Pilch, 1995, s.28):

- H. Przypuszcza się, że sądowi kuratorzy rodzinni powinni posiadać następujące kompetencje, aby zapewnić odpowiedni poziom bezpieczeństwa społecznego nieletnich:

---

¹ Zdaniem T. Pilcha bardziej pożyteczne jest sformułowanie wielu hipotez szczegółowych niż jednej głównej. W takiej sytuacji dużo łatwiej można opracować warsztat i techniki badawcze. Uważa, że hipotezy są wyzwaniem badawczymi i określają główne kierunki badań.

kompetencje społeczne:

- kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach intymnych (I) – sytuacje wymagające bliskiego kontaktu, silnego zaangażowania w interakcje;
- kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej (ES) – sytuacje wymagające pełnego skupienia z powodu bycia obiektem zainteresowania;
- kompetencje warunkujące efektywność zachowań wymagających asertywności (A) – sytuacje wymagające umiejętnego odpierania wpływu innych osób, bez naruszania ich dobra.

kompetencje zawodowe:

- diagnostyczne
- komunikacyjne
- motywowania
- rozwiązywania konfliktów
- współpraca
- zmiany postaw
- kontrola innych.

H. 1. Zakłada się, że bezpieczeństwo społeczne, jako rodzaj bezpieczeństwa narodowego jest procesem, obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest przetrwanie, dobrobyt oraz zrównoważony rozwój społeczeństwa, przez zapewnienie wysokiej jakości życia obywateli, rodziny i osób wymagających szczególnej troski, ich warunków bytowych, pracy, wypoczynku i dostępu do dóbr powszechnego użytku, a także przeciwdziałanie bezrobociu, rozwarstwieniu społecznemu i konfliktom społecznym. Przypuszcza się, że rzetelnie i sumiennie przeprowadzona diagnoza symptomów nieprzystosowania społecznego umożliwi szybsze rozpoczęcie procesu resocjalizacji, za czym idzie zwiększenie skuteczności powrotu jednostki do życia w społeczeństwie i tym samym zapewnienie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Zakłada się, że zagrożenia psychospołeczne rozumiane są jako stan społeczeństwa nacechowany wysokim stopniem nasilenia negatywnych oddziaływań i zjawisk. Taka sytuacja może spowodować naruszenie podstawowych wartości i interesów państwa oraz obniżenie świadomości społecznej, np. poprzez dyskryminację, wykluczenie społeczne, brutalizację stosunków społecznych.

- H. 2. Przewiduje się, że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego nieletnich.
- H. 3. Przewiduje się, że istnieją istotne różnice między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych i społecznych w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego nieletnich.
- H. 4. Przypuszcza się, że sądowi kuratorzy rodzinny zawodowi, jak i społeczni prezentują tożsame style zachowania w sytuacjach kryzysowych (trudnych). Sądowi kuratorzy rodzinni jako osoby odpowiedzialne za kształtowanie zachowań społecznie akceptowanych u swoich podopiecznych powinni zdawać sobie sprawę z sensu i celu swojego istnienia. Dlatego też przyjęto, że kuratorzy posiadają zróżnicowany poziom poczucia sensu życia. Istnieje również zróżnicowany poziom kompetencji zawodowych w kształtowaniu bezpieczeństwa społecznego nieletnich.
- H. 5. Założono, że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych w odniesieniu do ich uwarunkowań. Zatem wysoki poziom kompetencji społecznych koreluje z wysokim poziomem wymienionych uwarunkowań tych kompetencji. Przyjęto, że istnieje zależność między kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych. Przypuszcza się, że pomiędzy kompetencjami społecznymi a uwarunkowaniami tych kompetencji występuje brak korelacji istotnej statystycznie.
- H. 6. Przewiduje się, że istnieje zależność między kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych. Sądowi kuratorzy rodzinni cechujący się wysokim poziomem kompetencji społecznych w sytuacjach trudnych opierają się na stylu skoncentrowanym na zadaniu, odrzucając styl oparty na unikaniu.
- H. 7. Przypuszcza się, że istnieje zależność między kompetencjami społecznymi sądowych kuratorów rodzinnych a poczuciem sensu życia. Sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych dążą do wyznaczonych celów życiowych, kierują się wybrnymi wartościami, pozytywnie oceniają swoje życie, odnajdują sens własnego życia.
- H. 8. Założono, że istnieją zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a kompetencjami zawodowymi w kształtowaniu bezpieczeństwa nieletnich.

1.3. Zmienne i wskaźniki

Kolejnym etapem procesu badawczego jest wyłonienie zmiennych i ustalenie kryteriów ich empirycznej stosowalności poprzez odpowiedni dobór wskaźników.

Zmienne w badaniach naukowych są próbą uszczegółowienia głównego ich przedmiotu, czyli problemów badawczych, jakie zamierza się rozwiązać i hipotez roboczych, jakie pragnie się potwierdzić lub odrzucić. Są nimi zazwyczaj podstawowe cechy, symptomy, przejawy charakterystyczne dla badanego faktu, zjawiska czy procesu albo też różnego rodzaju czynniki będące ich przyczyną lub skutkiem (M. Łobocki, 2009, s. 137).

W literaturze przedmiotu wyróżnia się zmienne zależne oraz niezależne. Z. Skorny (1984, s.51-52) wyjaśnia pojęcia w kategoriach pewnych zjawisk. Według autora zmienna zależna to *"zjawisko podlegające wpływom innych zjawisk. Czynimy je przedmiotem badań i staramy się określić jego zależność od zjawisk spełniających funkcję zmiennej niezależnej lub pośredniczącej"*. Zmiennymi niezależnymi są zaś *"zjawiska wpływające na powstanie i przebieg zjawisk będących zmiennymi zależnymi"*.

W związku z wcześniej przedstawioną problematyką badawczą, analizie zostaną poddane następujące zmienne i wskaźniki:

Tabela 1.1.

Zmienne niezależne i zależne oraz ich wskaźniki

Zmienne niezależne	Wskaźniki
Cechy społeczno-demograficzne	wiek, czas pracy
Forma wykonywania obowiązków	Praca zawodowa, społeczne pełnienie funkcji
Zmienne zależne	Wskaźniki
Kompetencje społeczne	Kompetencje w sytuacjach: intymnych, ekspozycji, asertywności
Kompetencje zawodowe	Umiejętności: kontrolno-ewaluacyjne, diagnostyczno-interwencyjne, motywująco-wspierające
Style reagowania w sytuacjach kryzysowych (trudnych)	<ul style="list-style-type: none"> • Skoncentrowanie na zadaniu (SSZ) • Skoncentrowanie na emocjach (SSE) • Skoncentrowanie na unikaniu (SSU)<ul style="list-style-type: none"> – Unikanie poprzez angażowanie się w czynności zastępcze (ACZ) – Unikanie poprzez poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PTK)

Źródło: opracowanie własne.

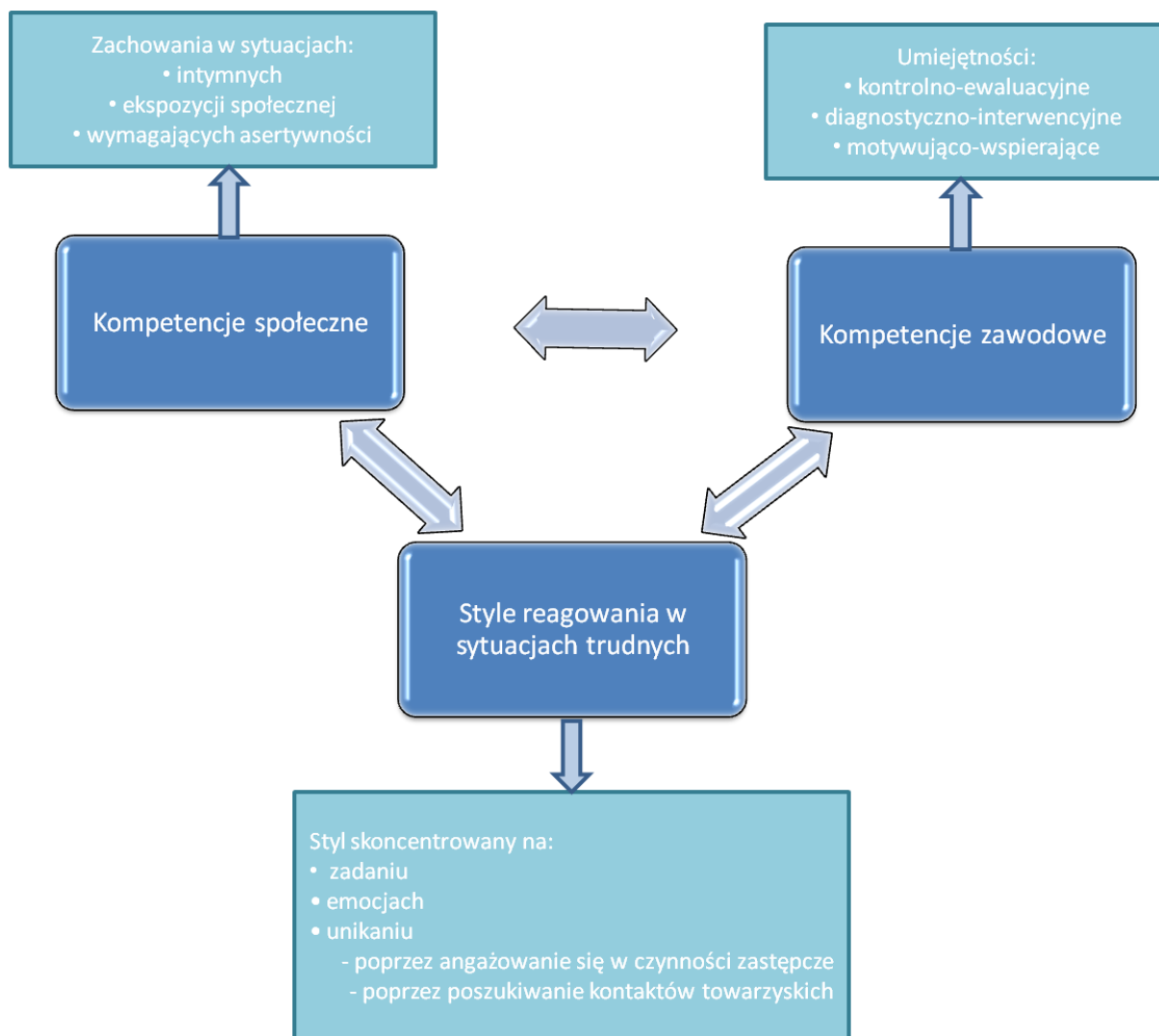
W ramach zmiennych zależnych istnieją **współzależności**. Można przewidywać, że posiadane kompetencje zawodowe dodatkowo korelują z kompetencjami społecznymi. Umiejętności zawodowe są powtarzalnymi działaniami, ukierunkowanymi na osiągnięcie celu. Są zachowaniami przejawianymi przez osoby. Pewne zachowanie wybiera się na podstawie motywacji i wiedzy. Umiejętności zawodowe służą realizacji specyficznych celów każdej

interakcji. Poza wykonaniem zadania, pomagają budować związki i utrzymywać w nich zdrowy, wspierający klimat. Mogą oferować ludziom wsparcie społeczne w chwilach zwątpienia czy kryzysu. Wzmacniają pozytywną samoocenę. Kształtują spójność i sprzyjają zaangażowaniu oraz lojalności (S.P. Morreale, B.H Spitzberg, J.K. Barge 2007, s. 65-88).

Ponadto, style reagowania w sytuacjach trudnych skoncentrowane na zadaniu dodatkowo korelują z kompetencjami społecznymi oraz zawodowymi. Styl skoncentrowany na zadaniu aktywnie pobudza do działania oraz wiąże osobę wspierającą z agresorem. Osłabia działania agresora. Pobudza do planowania – rozważa różne scenariusze zakończenia konfliktu. Odkłada działania zakłócające i koncentruje się na drugiej osobie. Poznawcze przekształcenia lub próby zmiany sytuacji stanowią warsztat kompetencji społecznych i zawodowych (J. Strelau, 2006, J. Strelau i inni, 2007, s. 16-17).

Natomiast styl skoncentrowany na unikaniu będzie wskazywał na ujemną ich korelację. Styl skoncentrowany na emocjach – dotyczy stylu charakterystycznego dla osób, które w sytuacjach stresowych wykazują tendencję do koncentracji na sobie, na własnych przeżyciach emocjonalnych, takich jak: złość, poczucie winy, napięcie. Osoby te cechuje także skłonność do myślenia życzeniowego i fantazjowania. Działania takie mają na celu zmniejszenie napięcia emocjonalnego związanego z sytuacją stresową. Czasami jednak mogą powiększać poczucie stresu, wzrost napięcia lub przygnębienie (J. Strelau, 2006, J. Strelau i inni, 2007, s. 16-17).

Przedstawione powyżej przewidywania zwracają uwagę na ich kierunek. W niniejszej pracy zmienne traktowane są bardziej w kategoriach współzależności niż jednokierunkowych zależności. Poniższy schemat obrazuje wykorzystane w dysertacji zmienne, które zostaną wykorzystane do badań nad strukturą oraz poziomem kompetencji społecznych oraz zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych. Rysunek 1.1., ilustruje zależności i współzależności między zmiennymi.

Rys. 1.1. Zależności i współzależności między zmiennymi

Źródło: opracowanie własne.

1.4. Metody, techniki i narzędzia badawcze

Rozstrzygnięcie problemu badawczego, wokół którego badacz kreuje swoje zainteresowania wymaga uzyskania określonego typu danych i posłużenia się stosownym sposobem ich analizy. Informacja ta wyklucza możliwość polegania na dowolnych, bez znaczenia informacji. Zatem powinny one być uzyskane w rzetelny sposób, z przestrzeganiem określonych reguł (L. Sołoma, 1995, s. 27).

Literatura przedmiotu szeroko opisuje pojęcie metody badań (M. Łobocki, 1978, s. 115) wskazuje, że "metody są z reguły pewnym ogólnym systemem reguł, dotyczących organizowania określonej działalności naukowej, to jest szeregu operacji poznawczych i praktycznych, kolejności ich zastosowania, jak również specjalnych środków i działań skierowanych z góry na założony cel badawczy".

Badania prowadzone w ramach niniejszej pracy mają charakter diagnostyczny. Dokonywane są w toku analizy porównawczej w obrębie jednej grupy. Takie ujęcie metodologiczne umożliwia rozpoznanie podjętych obszarów badawczych pod kątem wspólnych problemów oraz specyficznych i odmiennych kategorii funkcjonowania grupy społecznej.

W związku z powyższym do analizy uzyskanych wyników zostało zastosowane podejście ilościowe, które "pozwała na generalizację wyników badania na całą badaną populację będącą przedmiotem badania. Zasadniczym celem badań ilościowych jest pogłębiona analiza opinii, zachowań oraz postaw osób badanych" (T. Pilch, 1997, s. 22).

Jednocześnie, podjęte badania są korelacyjne, które "umożliwiają, na podstawie zebranego materiału empirycznego, analizę rozkładu zmiennych, jak i ustalenie korelacji między nimi" (K. Konarzewski, 2000, s. 25).

W niniejszej dysertacji zastosowano metodę, która spełnia metodologiczne wymogi: obiektywności, ścisłości, powtarzalności oraz niezależności od czynników zewnętrznych. Wybraną metodą jest sondaż diagnostyczny, który obejmuje wszelkiego rodzaju zjawiska społeczne o znaczeniu istotnym dla wychowania. Dodatkowo analizuje stany świadomości społecznej, opinie i poglądy określonych zbiorowości oraz narastaniu badanych zjawisk, ich tendencji i nasilenia oraz wszystkie ich atrybuty strukturalne i funkcjonalne. Realizowana jest na podstawie badania dobranej grupy reprezentującej populację generalną, w której interesujące zjawisko występuje (T. Pilch, T. Bauman, 2001, s. 79-81).

W pracy zostaną zastosowane metody badawcze teoretyczne i empiryczne. Metody teoretyczne pozwolą uzyskać materiał badawczy, zawarty w bibliografii, wyodrębnić składniki istotne w procesie badawczym, a następnie ich porównanie i syntezę wyodrębnionych elementów składowych w celu uzyskania materiału niezbędnego do dalszych badań. Zastosowane metody badawcze umożliwią zastosowanie wniosków na poszczególnych etapach procesu badawczego.

Proces badawczy w niniejszej pracy będą określały następujące metody:

- **teoretyczne:** analiza, synteza, abstrahowanie, wnioskowanie, uogólnienie, porównanie i analogia; te metody badawcze będą stosowane podczas realizacji wszystkich etapów prowadzonych badań, a ich dobór wynika z charakteru problemu badawczego;
- **empiryczne:** sondaż diagnostyczny

Analiza jako metoda badawcza była zastosowana do myślowego rozłożenia przedmiotu badań na części i badania ich oddzielnie, jako części poszczególnych zjawisk oraz do

zidentyfikowania przedmiotu w celu ich zbadania i wychwycenia istoty (M. Cieślarczyk, 2006, s.46-47).

Synteza jako metoda badawcza teoretyczna, stanowi jedność z analizą i jej zadaniem jest łączenie wyodrębnionych składników przedmiotu badań w nową całość w celu wykrycia istotnych związków i właściwości (J. Apanowicz, 2003, s. 26-27). Jednakże należy podkreślić, że synteza nie jest zwykłą odwrotnością analizy, gdyż wskazuje na nową jakość połączonych, analizowanych składowych (M. Pelc, 2011, 68). Zgromadzone i przeanalizowane dane zostaną objęte syntezą – szczególnie wyniki przeprowadzonych analiz ilościowych. Synteza została zastosowana do opracowania wyników z badań teoretycznych i empirycznych. Dodatkowo, podczas procesu badawczego, synteza była wykorzystana również przy formułowaniu problemów badawczych i konstruowaniu hipotez roboczych.

Abstrahowanie jako metoda badawcza sprowadzała się do czynności: pomijania (eliminowania), odłączania (izolacja) i wyodrębniania. Czynności te mogą stanowić istotę abstrakcji polegającej na wyodrębnieniu pewnych elementów przedmiotu badań, które zostały uznane (z pewnych) względów za nieistotne lub drugorzędne. Następnie w ramach tej metody, badacz w swoich rozważaniach, powinien uwzględnić inne elementy, które pod pewnymi względami są nieistotne (E.S. Wiśniewski, 1990, s.74).

Porównanie jest metodą badawczą polegającą na zestawieniu cech wspólnych i różnicujących dany przedmiot badań lub zjawisko. Autor niniejszej pracy stosuje syntezę na wszystkich etapach prac badawczych, których istotą będzie identyfikacja cech wspólnych, podobieństw oraz różnic poszczególnych zagadnień badawczych, zwłaszcza w zakresie kompetencji kuratorów sądowych zawodowych i społecznych oraz wpływu tych kompetencji na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich.

Analogia jest rodzajem wnioskowania, gdyż funkcjonuje w grupie wnioskowania uprawdopodobniającego (Z. Ziemiński, 2013, s.191). Jest ona stosowana podczas wskazywania podobieństw danych zjawisk, cech, a jej zastosowanie pozwala przenosić te zależności na inne cechy czy zjawiska posiadające podobne składowe. Metoda ta będzie zastosowana między innymi przy formułowaniu wniosków o występujących podobieństwach, głównie podczas badania kompetencji zawodowych i społecznych kuratorów sądowych i ich wpływu na bezpieczeństwo społeczne wśród nieletnich.

Uogólnienie jako metoda badawcza była stosowana w celu ujawnienia cech, powiązań i zależności powtarzalnych, łączenia ich stosowanie do przyjętych kryteriów oraz formułowania na ich podstawie uniwersalnych założeń do ocenianych kompetencji kuratorów sądowych. Uogólnienie będzie zastosowane jako element podsumowujący każdą fazę pracy

badawczej oraz w rozdziale końcowym dysertacji, łącząc wyniki badań ilościowych i jakościowych.

Integralnym elementem prowadzonego procesu badawczego będzie metoda **wnioskowania** (rozumowanie), czyli inferencja. Wnioskowanie zostanie wykorzystane we wszystkich rozdziałach, w części poświęconej wnioskowi oraz w zakończeniu rozprawy. Wnioskowanie subiektywne pewne będzie przeprowadzone według schematu niezawodnego, czyli (K. Adjukiewicz, 1965, s.109):

Każde X jest Y

Każde Z jest X

Każde Z jest Y

Do metod wnioskowania, które pozwalają badaczom określić charakter badanych cech i zdarzeń, tworząc wspólnie jednolity proces badawczy, zalicza się redukcję i dedukcję.

Redukcja i wnioskowanie na podstawie tej teoretycznej metody badawczej pojawia się wtedy, kiedy *z przesłanek tego wnioskowania nie wynika jego wniosek, natomiast z wniosku tego wnioskowania wynikają przesłanki* (K. Adjukiewicz, 1965, s.127-133). Redukcja może być traktowana jako powrót do następstw przyczyn, pamiętając, że jest to typ wnioskowania zawodnego (M. Pelc, 1998, s.18-19). W badaniu redukcja zostanie zastosowana podczas wskazania, opisanego wpływu kompetencji kuratorów sądowych na poziom bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

Dedukcja to rozumowanie polegające na odtwarzaniu faktów (*implicite* i *explicite*) zawartych we wniosku ogólnym (M. Łobocki, 2001, s. 50). Dedukcją jest nazywane rozumowanie oparte o wnioskowanie formalnie poprawne, czyli realizowane poprzez dany schemat logiczny, np. transpozycję (K. Adjukiewicz, 1965, s. 160-161). Dedukcja zostanie zastosowana przy wskazaniu czynników, które mogą wpłynąć na bezpieczeństwo społeczne nieletnich.

Główną rolę podczas procesu badawczego będzie pełnić **metoda sondażu diagnostycznego**. Posłuży ona do rozwiązania większości szczegółowych problemów badawczych, których wyniki zostaną zaprezentowane w rozdziale drugim, trzecim i czwartym. Przyjęcie tej metody badawczej wynika z przedmiotu i celu badań. Realizacja badań z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego będzie prowadzona przy użyciu techniki ankiety i narzędzia jakim jest kwestionariusz ankiety.

Każda metoda badań naukowych wymaga zastosowania odpowiedniej techniki, czyli sposobu zbierania danych. A. Kamiński (1970, s. 41) podaje, iż "są to czynności praktyczne,

regulowane starannie wypracowanymi dyrektywami, pozwalającymi na uzyskanie optymalnie sprawdzalnych informacji, opinii, faktów". Zatem można uznać, że są to czynności poznawcze, które powinny pobudzać aktywność badacza. Poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze wymagało zastosowania techniki ankiety. Ankieta jest określonym sposobem samodzielnego wypełniania przez badanego kwestionariuszy, które posiadają wysoki poziom standaryzacji. Czynności zlecone respondentowi odbywają się w obecności lub częściej bez obecności ankietera. Pytania ankiety są konkretne, łatwe do zrozumienia, ściśle oraz oscylują wokół jednej problematyki. Mogą mieć charakter otwarty – całkowita swoboda wypowiedzi, półotwarty- poza możliwymi do wyboru odpowiedziami jest „miejsce” na własny przykład lub zamknięty – gdzie wybiera się jedną lub kilka z proponowanych. Wcześniej przygotowane odpowiedzi tworzą tak zwaną kafenię, czyli zestaw wszelkich możliwych odpowiedzi. Wyróżnia się odpowiedzi alternatywne – odpowiedzi tak, nie, nie wiem; dysjunktywne – wybór jednej odpowiedzi z kilku podanych; koniunktywne – wybór kilku odpowiedzi z wymienionych (T. Pilch, T. Bauman, 2001, s. 96-98).

W celu realizacji badań zostały wykorzystane informacje zebrane za pomocą następujących narzędzi badawczych:

1. Kwestionariusz ankiety – biograficzny (załącznik 1).
2. Kwestionariusz ankiety – kompetencji zawodowych (załącznik 2).
3. Kwestionariusz ankiety – kompetencji społecznych (załącznik 3).
4. Kwestionariusz ankiety – radzenia sobie w sytuacjach stresowych (kryzysowych) (załącznik 4).
5. Kwestionariusz ankiety – poczucie sensu życia (załącznik 5).

Kwestionariusz ankiety – biograficzny – sporządzony został w celu poznania sytuacji społeczno-demograficznej oraz sytuacji zawodowej i doskonalenia zawodowego. Składa się on z 9 pytań. Respondenci przystępowali do badań dobrowolnie, kwestionariusz miał charakter anonimowy. Pytania miały charakter zamknięty, w związku z czym posiadały kafenię odpowiedzi. Początkowe pytania pozwoliły ustalić rodzaj pełnienia funkcji kuratorskiej. Następnie, wszyscy kuratorzy zostali zapytani o płeć, wiek, stan cywilny, ilość dzieci oraz wykształcenie. Celem kolejnych pytań było zweryfikowanie sytuacji zawodowej. Dotyczyły stażu pracy, struktury zatrudnienia, powodów podjęcia pracy kuratora oraz opinii o doskonaleniu zawodowym w pracy kuratora.

Kwestionariusz ankiety – kompetencji zawodowych – kwestionariusz został podzielony na dwie główne części. Pierwsza z nich zawiera siedem umiejętności (diagnostyczne, komunikacyjne, motywacyjne, rozwiązywania konfliktów, współpracy, zmiany postaw oraz

kontroli innych), którym zostały przyporządkowane charakterystyczne cechy. Zadaniem respondenta było zaznaczenie odpowiedzi, która ujmuje częstotliwość wykorzystywania ich w pracy z podopiecznymi Sądu. Do wyboru była skala czterostopniowa, gdzie 1 oznaczało nigdy; 2 – czasami; 3 – często; 4 – zawsze. Umiejętności oraz ich charakterystyczne cechy zostały przygotowane i opracowane na podstawie analizy literatury przedmiotu. Druga część składa się z siedmiu pozycji odpowiadającym umiejętnościom wyżej opisanych. Zadaniem badanego była subiektywna ocena własnych umiejętności. Do wyboru została określona siedmiostopniowa skala, gdzie 1 oznaczało znikome umiejętności, zaś 7 – bardzo wysokie umiejętności.

Kwestionariusz ankiety – kompetencji społecznych – kwestionariusz pozwala ocenić kompetencje społeczne, rozumiane jako nabyte umiejętności warunkujące efektywność funkcjonowania człowieka w różnych sytuacjach społecznych. Odpowiedzi respondenta dostarczają ogólnego wyniku oraz trzech wskaźników szczegółowych, określających poziom kompetencji wykazywanych w sytuacjach ekspozycji społecznej (ES), sytuacjach wymagających asertywności (A), oraz sytuacjach bliskiego kontaktu interpersonalnego (I). Pozycje są określeniami różnych czynności lub zadań, wyrażonych w formie bezokolicznikowej. Zadaniem badanego jest określenie efektywności, z jaką je wykonuje. Ocen dokonuje na czterostopniowej skali, opisanej słownie: *zdecydowanie dobrze, nieźle, raczej słabo, zdecydowanie źle*. Kwestionariusz złożony jest z 90 stwierdzeń, z których 60 to pozycje diagnostyczne (dotyczące kompetencji społecznych), a 30 – niediagnostyczne (dotyczące umiejętności niespołecznych). Rezultaty badania można więc ujmować w formie wyniku łącznego, jak i pod postacią trzech wyników częściowych, informujących o poszczególnego rodzaju kompetencjach (A. Matczak, 2001, s. 13-14).

Kwestionariusz ankiety – radzenia sobie w sytuacjach stresowych (J. Strelau & A. Jaworowska & K. Wrześniewski & P. Szczepaniak) - został skonstruowany z 48 stwierdzeń dotyczących różnych zachowań, jakie ludzie mogą podejmować w sytuacjach stresowych w zależności od cech tych sytuacji oraz charakterystycznym dla danej jednostki stylem radzenia sobie w nich. Badany określa częstotliwość angażowania się w wymienione czynności, kiedy znajduje się w trudnej, przykrej i stresującej sytuacji. Do wykorzystania ma pięciostopniową skalę, gdzie 1 oznacza nigdy, 2 – bardzo rzadko; 3 – czasami; 4 – często; 5 – bardzo często. Całość odpowiedzi ujmowane jest na trzech skalach: stylu skoncentrowanym na zadaniu (SSZ), stylu skoncentrowanym na emocjach (SSE) oraz stylu skoncentrowanym na unikaniu, gdzie ten ostatni podzielony został na dwie części: angażowanie się w czynności zastępcze (ACZ) i poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT). Badanie

pozwala ustalić stopień nasycenia poszczególnymi stylami reagowania w sytuacjach stresowych.

Kwestionariusz ankiety – poczucie sensu życia (PIL-Purpose In Life Test J. Crumbaugh i L.T. Maholicka, tłumaczenie na język polski Z. Płużek) - mierzy natężenie stopnia poczucia sensu życia w zakresie siedmiu wskaźników: cele życia, sens życia, afirmacja życia, ocena siebie, ocena własnego życia, wolność i odpowiedzialność oraz stosunek do śmierci i samobójstwa. Skala PIL składa się z trzech części oznaczonych literami A, B, C. W części A zawarty jest 20 stwierdzeń, a pod każdym z nich cyfry w porządku wzrastającym od 1 do 7 lub w porządku malejącym od 7 do 1. Przy poszczególnych twierdzeniach zmienia się kolejność punktowania, celem ograniczenia zjawiska „halo-efektu” i preferencji pozycji. Do badań wykorzystano wyłącznie część A testu, zawierająca 20 twierdzeń, do których badany ma ustosunkować się na siedmiopunktowej skali. Im wyższy wynik, tym wyższe poczucie sensu życia.

Przeprowadzone badania mają charakter diagnostyczny oraz dokonywane są w toku analizy porównawczej. Takie ujęcie metodologiczne umożliwia przeanalizowanie poruszanego zagadnienia pod kątem wspólnych problemów dla jednostek oraz specyficznych i odmiennych kategorii funkcjonowania grup badawczych. W tym przypadku prezentowane badania odnoszą się do poziomu kompetencji społecznych i zawodowych sądowych kuratorów rodzinnym, ze szczególnym uwzględnieniem różnic między grupą kuratorów zawodowych i społecznych.

1.5. Proces badań

B. Szulc definiuje proces badawczy jako *swoisty układ występujących kolejno czynności realizowanych przez określone podmioty, zmierzających do określonego celu poznawczego* (B. Szulc, 2014, s. 56-60). Proces badawczy dla niniejszej pracy zostanie zrealizowany w trzech fazach, a uszczegółowienie czynności badawczych zostało zaprezentowane w Tabeli 1.2.

Faza pierwsza będzie fazą planowania. Obejmie ona określenie podstawowych elementów procesu badawczego poprzez operacjonalizację zmiennych konceptualnych na język doświadczeń. W tej części procesu badawczego dojdzie do wstępnego określenia pomysłu, celu, przedmiotu badań, wstępnych zmiennych oraz sformułowania problemów badawczych i hipotez. Następnie, ale nadal w ramach czynności planistycznych w ramach fazy przygotowawczej autor dobierze metody, próbę badawczą, teren badań w celu ostatecznego

skonstruowania narzędzi badawczych. Powyższe działania zostaną zrealizowane w oparciu o wstępną analizę literatury przedmiotu.

Druga faza, czyli faza badań właściwych, to działalność poznawcza skoncentrowana na zastosowaniu procedur metod teoretycznych lub empirycznych w zależności od charakteru prowadzonych badań (jakościowych i ilościowych).

Trzecia faza procesu badawczego. Podczas tej fazy zostanie zidentyfikowany katalog kompetencji społeczno-zawodowych kuratora sądowego, które mają wpływ na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. W pierwszej kolejności dojdzie do klasyfikowania, kategoryzowania i selekcjonowania zgromadzonego materiału badawczego, który ostatecznie zostanie poddany wnioskowaniu końcowemu (J. Sztumski, 1984, s. 156-161). J. Sztumski precyzuje wymagania odnośnie do analizy zgromadzonych materiałów podczas procesu badawczego. Pierwszym krokiem podczas analizy będzie weryfikacja, która polega na ustaleniu wartości zebranych danych w odniesieniu do zebranych informacji oraz sposobu metodologicznej poprawności ich pozyskania. Następnie materiały będzie należało poddać selekcji polegającej na eliminacji danych zaburzających metodologiczny rygor badawczy. Dalszym krokiem będzie klasyfikacja, czyli logiczny podział danych zgodnie z przyjętym porządkiem. Kolejnym krokiem będzie kategoryzacja materiałów polegająca na uporządkowaniu materiałów według potrzeb, zachowując cechę rozłączności kategorii i nawiązywania do celu badań. Ostatnią czynnością będzie skalowanie danych w zależności od potrzeb prowadzonych badań i badacza ich prowadzących. Skalowanie polega na przypisywaniu istotnym dla badania wartościom (wskaźnikom) cech liczbowych lub innych znaków pełniących funkcję narzędzi pomiaru.

Ograniczenia badań występują w każdym procesie badawczym. Prowadzący badania powinni mieć na uwadze, że ograniczenia badań są związane również z ograniczeniami związanymi z zastosowanymi metodami i technikami badawczymi. Poznanie **jakościowe** jest uwarunkowane słabościami wynikającymi z (W. Czakon, 2013, s.110-111):

- przypadkowym gromadzeniem danych;
- niesystematyczną analizą danych;
- dowolnym traktowaniem tworzenia teorii;
- problemami wykorzystania danych do testowania teorii;
- niespełnienia kryteriów intersubiektywnej sprawdzalności.

Etapy przeprowadzonego procesu badawczego

Fazy	Czynności	
Faza 1. Faza przygotowawcza	Krok 1	Pomysł badań: <ul style="list-style-type: none"> kilkuletnie, osobiste zainteresowanie tematyką oraz doświadczenie związane z systemem obiegu informacji, w tym obiegiem realizowanym w ramach funkcjonowania organizacji publicznych; analiza obserwacji, doświadczeń i studium przypadków, które zdobyto głównie podczas pracy w ramach obiegu informacji w organizacji publicznej, a to umożliwiło zidentyfikować sytuację problemową;
	Krok 2	Określenie celu i przedmiotu badań
	Krok 3	Początkowe określenie zmiennych
	Krok 4	Konceptualizacja badań (oparta między innymi na wstępnej analizie literatury przedmiotu): <ol style="list-style-type: none"> Formułowanie problemów badawczych oraz hipotez roboczych. Dobór metod i technik badawczych Dobór próby badawczej oraz określenie terenu badań. Opracowanie koncepcji rozprawy doktorskiej.
	Krok 5	Operacjonalizacja oraz przygotowanie narzędzi badawczych
Faza 2. Faza badań właściwych	Krok 6	Analiza krytyczna treści literatury (dokumentów), m.in. pod kątem: <ul style="list-style-type: none"> modelu systemu obiegu informacji w organizacji publicznej; bezpieczeństwa systemu obiegu informacji w organizacji publicznej;
	Krok 7	Dobór próby badawczej
	Krok 8	Weryfikacja narzędzi badawczych (kwestionariusza wywiadu eksperckiego i kwestionariusza ankiety)
	Krok 9	Przeprowadzenie badań empirycznych w kolejności: <ol style="list-style-type: none"> Wywiady z ekspertami Opracowanie modelu systemu Badania ankietowe
Faza 3. Faza opracowania wyników badań	Krok 10	Porządkowanie i grupowanie zebranych materiałów badawczych (weryfikacja, selekcja, klasyfikacja, kategoryzacja, skalowanie danych)
	Krok 11	Prezentowanie uzyskanych danych
	Krok 12	Analiza jakościowa i ilościowa materiału badawczego
	Krok 13	Interpretacja wyników badań
	Krok 14	Weryfikacja hipotez

Fazy	Czynności	
	Krok 15	Opracowany zostanie zidentyfikowany katalog kompetencji społeczno-zawodowych kuratora sądowego, które mają wpływ na bezpieczeństwo społeczne nieletnich.
	Krok 16	Wnioskowanie końcowe
	Krok 17	Opracowanie pisarskie badań w formie dysertacji

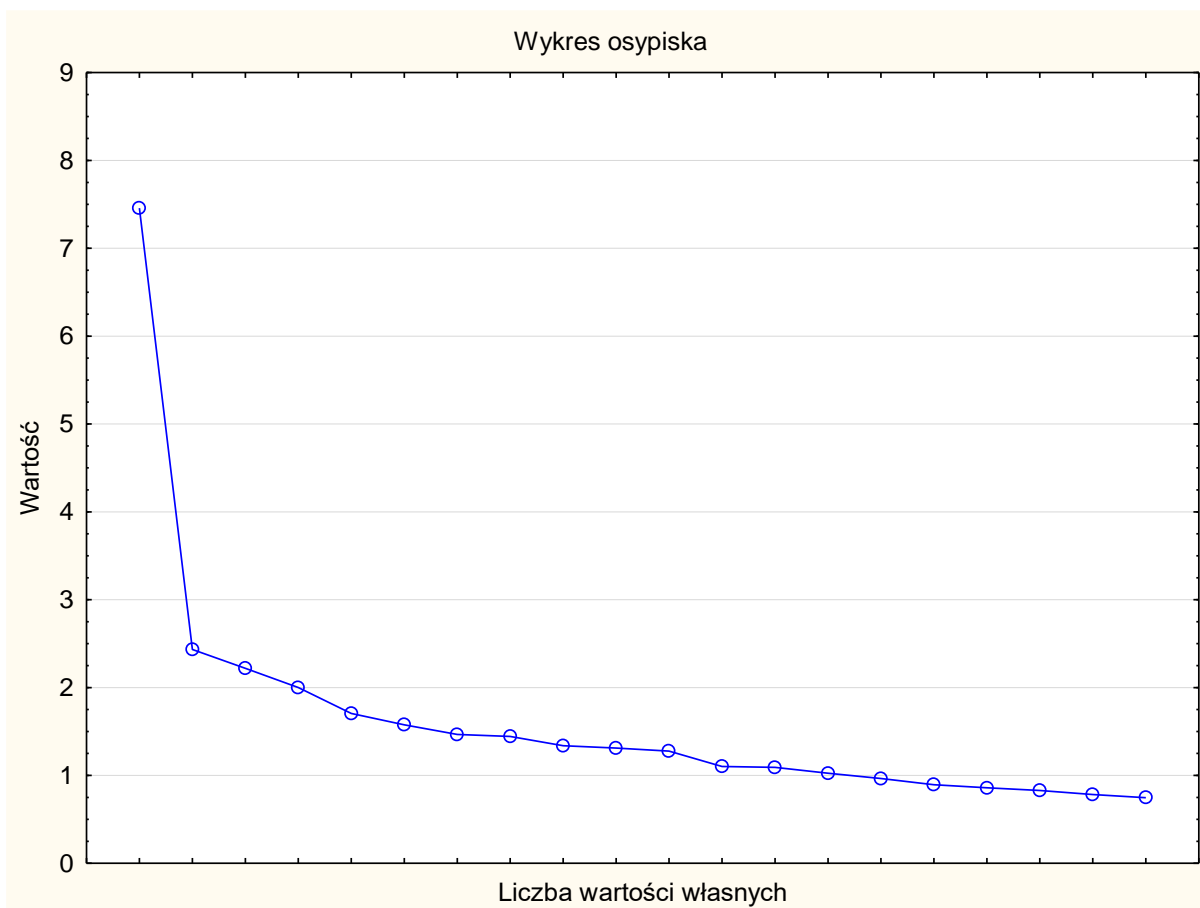
Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Szulc, *Proces badań w naukach o obronności*, Praca naukowo-badawcza, Kod pracy: II.2.24.2., Wyd. AON, Warszawa 2014, s. 56-60.

1.6. Analiza statystyczna autorskiego narzędzia pomiaru - Kwestionariusza Kompetencji Zawodowych

Przyjęte w niniejszej pracy narzędzie pomiaru poszczególnych zmiennych poddane zostało ocenie rzetelności.

Według J. Brzezińskiego (2003, s. 458) rzetelność można potraktować jako miarę dokładności pomiaru dokonywanego za pomocą testu. Oszacowanie rzetelności umożliwia wyznaczenie spójności (zgodności) wewnętrznej (określenie, w jakim stopniu odpowiedzi na poszczególne pozycje skali mierzą to samo, co wynik w całej skali) oraz stabilności narzędzia. Określenie rzetelności określonego narzędzia umożliwia wykorzystanie tego narzędzia ponownie do pomiaru tej samej rzeczy. Im wyższa rzetelność testu, tym większa dokładność, z jaką mierzy się daną zmienną i tym mniejszy jest błąd pomiaru (J. Brzeziński, 2003, s. 468).

Do weryfikacji właściwości psychometrycznych narzędzia badawczego *Kwestionariusz Kompetencji Zawodowych* zastosowano analizę czynnikową z rotacją Varimax – znormalizowaną. Początkowo zastosowano test osypiska, aby określić optymalną liczbę czynników. Poniższy rysunku 1.2 przedstawia wykres osypiska.

Rys. 1.2. Wykres osypiska
Źródło: opracowanie własne

Powyższy wykres wskazuje na wybór 2-3 czynników jako optymalnych. Dla ostatecznego oszacowania obliczono procent wyjaśnianej wariancji analizowanych zmiennych przez 3 czynniki. Tabela poniżej zawiera szczegółowe zestawienie wyników.

Tabela 1.3.

Wielkość wyjaśnianej wariancji przez zidentyfikowane czynniki

Lp.	Wartości własne	Procent wyjaśnianej całkowitej wariancji	Procent wyjaśnianej całkowitej wariancji (narastająco)
1	7,457221	17,75529	17,75529
2	2,433673	5,79446	23,54975
3	2,219763	5,28515	28,83490

Źródło: opracowanie własne.

Z tabeli powyżej można odczytać, iż całość narzędzia wyjaśnia około 29% zmienności analizowanych danych.

Kolejno przystąpiono do klasyfikacji itemów narzędzia do poszczególnych czynników. Poniższa tabela przedstawia szczegółowo uzyskane wyniki. Dla większej czytelności, itemy posiadające wystarczający poziom ładunku czynnikowego oznaczono kolorem czerwonym.

Tabela 1.4.

Analiza czynnikowa narzędzia Kwestionariusz Kompetencji Zawodowych

	Wyznaczniki umiejętności (itemy)	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
Umiejętności diagnostyczne	W swojej pracy poszukuję przyczyn i mechanizmów odpowiedzialnych za powstanie zaburzenia.	0,216	0,047	0,432
	W kontaktach z podopiecznymi wskazuję konsekwencje przejawianych zaburzeń w indywidualnym i społecznym funkcjonowaniu.	0,364	0,009	0,395
	Identyfikuję nie tylko dysfunkcje, ale i sfery prawidłowo funkcjonujące.	-0,017	0,161	0,452
	Chronię jednostkę przed dalszą możliwością pogłębiającej się destrukcji.	0,439	0,176	0,127
	W toku nadzoru kontroluję działania naprawcze.	0,371	0,292	0,003
	Prowadzę indywidualne badania diagnostyczne oraz określęm rozmiary i dynamikę nieprzystosowania społecznego w skali makrospołecznej.	0,100	-0,429	0,329
Umiejętności komunikacyjne	Moje działania są zgodne z normami i oczekiwaniami naszej grupy, organizacji i kultury.	0,396	0,346	0,001
	W kontaktach z podopiecznymi osiągam pożądane cele w danej sytuacji.	0,048	-0,110	-0,000
	W kontaktach z podopiecznymi zapewniam klimat wzajemnego wsparcia.	0,294	0,084	0,157
	W kontaktach z podopiecznymi modyfikuję sposób komunikowania się w zależności od cech środowiska.	0,181	0,291	0,384
	Dopuszczam kompromisy między swoimi przekonaniami i wartościami a koniecznością zachowania dobrych relacji.	-0,120	-0,247	0,387
	Dostosowuję przekazywanie wiadomości do czasu u miejsca, w którym się komunikuję oraz do słuchaczy, do których się zwracam.	0,080	0,427	0,218
	Zwracam uwagę na mówcę, słuchacza i to, co dzieje się między nimi.	0,065	0,330	0,517
Umiejętności motywacyjne	W kontaktach z podopiecznymi analizuję cele do realizacji.	0,159	0,276	0,472
	W kontaktach z podopiecznymi analizuję negatywne konsekwencje niezrealizowania celu / pozytywne osiągniętego celu.	0,184	0,356	0,468
	W kontaktach z podopiecznymi ułatwiam wizualizację celu przy twórczym wykorzystaniu wyobraźni.	0,250	-0,157	0,521
	W kontaktach z podopiecznymi określęm nagrody za zrealizowanie celu.	0,043	0,031	0,536
	W kontaktach z podopiecznymi rozpoczynam realizację celu od małych kroków, prostego zadania.	0,047	0,131	0,538

	Wyznaczniki umiejętności (itemy)	Czynnik 1	Czynnik 2	Czynnik 3
	W kontaktach z podopiecznymi angażuję ich w inicjowanie, ukierunkowanie i utrzymywanie aktywności.	0,119	0,106	0,538
Umiejętności rozwiązywania konfliktów	W sytuacji problemowej biorę pod uwagę tylko konkretne fakty, wydarzenia, a nie domysły i przypuszczenia.	0,438	0,160	0,068
	W sytuacji problemowej traktuję strony w konflikcie jako równe sobie.	0,109	0,642	0,128
	W sytuacji problemowej jestem świadomy swoich emocji i przekazuję je przeciwnej stronie.	0,297	0,231	0,123
	W sytuacji problemowej uważnie słucham stron w konflikcie.	0,062	0,535	0,122
	W sytuacji problemowej szanuję godność drugiej strony.	0,129	0,483	0,086
	W sytuacji problemowej autentycznie poszukuję rozwiązań konfliktu.	0,139	0,172	0,367
Umiejętności współpracy	W trakcie prowadzenia nadzoru kontaktuję się ze specjalistami, którzy prowadzą podopiecznego.	0,394	0,108	0,189
	W kontaktach z innymi jestem otwarty na różnice w poglądach i odmienne widzenie świata.	0,206	0,217	0,438
	W kontaktach z innymi wspieram innych.	0,201	-0,154	0,518
	W kontaktach z innymi jestem konsekwentny.	0,540	0,113	0,266
	W kontaktach z innymi jestem asertywny.	0,315	-0,150	0,147
	W kontaktach z innymi wykorzystuję ich możliwości do osiągnięcia wspólnego celu.	0,410	-0,167	0,455
Umiejętności zmiany postaw	W kontaktach z podopiecznymi przekazuję rzetelne, wiarygodne informacje.	0,274	0,529	0,075
	W kontaktach z podopiecznymi wywołuję u nich dysonans poznawczy.	0,252	-0,119	0,341
	W kontaktach z podopiecznymi uaktywniam w nich procesy myślowe.	0,313	0,118	0,409
	W kontaktach z podopiecznymi podaję informacje wzbudzające lęk.	0,332	-0,283	0,192
	W kontaktach z podopiecznymi wywołuję negatywne emocje i uczucia (pogarda, lekceważenie, gniew).	-0,043	0,168	0,188
	W kontaktach z podopiecznymi opieram się na dyskusji oraz przekonywaniu.	0,354	0,135	0,410
Umiejętności kontroli innych	W kontaktach z podopiecznymi formułuję cele w sposób jasny i pozwalający na ich pomiar.	0,259	0,404	0,302
	W kontaktach z podopiecznymi wyznaczam konkretne terminy realizacji zadania.	0,611	0,069	0,145
	W kontaktach z podopiecznymi mierzę postępy wykonania zadania w sposób ustawiczny i powtarzalny.	0,759	-0,088	0,064
	W kontaktach z podopiecznymi porównuję skontrolowane wyniki w ustalonych wcześniej celami.	0,749	0,037	0,028
	W kontaktach z podopiecznymi podejmuję działania korygujące w sytuacji nie wywiązywania się z zadania.	0,690	0,013	0,058

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym etapie analizie jakościowej poddano pytania wchodzące w skład każdego z czynników. W ten sposób czynnik 1, ze względu na dominację pytań dotyczących umiejętności kontroli innych nazwano umiejętnościami kontrolno-ewaluacyjnymi. Czynnik 2, ze względu na dominację pytań dotyczących umiejętności diagnostyczne oraz rozwiązywania konfliktów nazwano umiejętnościami diagnostyczno-interwencyjnymi. Czynnik 3, ze względu na dominację pytań dotyczących umiejętności motywujące oraz współpracy nazwano umiejętnościami motywująco-wspierającymi.

W ten sposób uzyskane 3 podskale poddano analizie rzetelności metodą alfa Cronbacha. Poniższa tabela przedstawia uzyskane w ten sposób wyniki.

Tabela 1.5.

Wyniki analizy rzetelności metodą alfa Cronbacha

	Umiejętności kontrolno-ewaluacyjne	Umiejętności diagnostyczno-interwencyjne	Umiejętności motywująco-wspierające
Liczba pytań	7	7 (ostatecznie 6)	14
Odrzucone pytania	0	umiejętności diagnostyczne pyt. 6	0
Alfa Cronbacha (wystandaryzowane)	0,772	0,652	0,814

Źródło: opracowanie własne.

Analiza rzetelności wykazała zadowalające wartości współczynników rzetelności. By potwierdzić założenie, iż uzyskane 3 podskale można zsumować, aby uzyskać wynik łączny, obliczono współczynniki korelacji r- Pearsona uzyskanych podskal z wynikiem łącznym (tabela 1.6).

Tabela 1.6.

**Macierz interkorelacji poszczególnych podskal narzędzia
Kwestionariusz kompetencji zawodowych**

	Umiejętności diagnostyczno-interwencyjne	Umiejętności motywująco-wspierające	skala razem
Umiejętności kontrolno-ewaluacyjne	0,329	0,487	0,769
Umiejętności diagnostyczno-interwencyjne		0,401	0,625
Umiejętności motywująco-wspierające			0,896

Źródło: opracowanie własne

Następnie oszacowano statystyki opisowe uzyskanych podskal.

Tabela 1.7.

Statystyki opisowe podskal *Kwestionariusza kompetencji zawodowych*

	N	Średnia	Mediana	Minimum	Maximum	SD
Umiejętności kontrolno-ewaluacyjne	234	23,08	23,00	9,00	28,0	3,068
Umiejętności diagnostyczno-interwencyjne	234	21,72	22,00	16,00	24,0	1,992
Umiejętności motywująco-wspierające	234	46,96	47,00	34,00	56,0	4,735
skala razem	234	91,76	91,00	72,00	108,0	7,846

Źródło: opracowanie własne

Ze względu na liczebność grupy oraz spełnienie warunków i chęć rozkładu normalnego pośród wyodrębnionej podskali, opracowano tymczasowe normy stenowe. Poniższa tabela 1.8. zawiera szczegółowe zestawienie normalizacyjne.

Tabela 1.8.

Tymczasowe normy stenowe

Skala łączna			
sten	Wynik surowy		% próby
	OD	DO	
1	72,00	76,07	3,0%
2	76,08	80,00	6,0%
3	80,01	83,92	5,1%
4	83,93	87,84	12,8%
5	87,85	91,76	23,5%
6	91,77	95,69	17,9%
7	95,70	99,61	11,5%
8	99,62	103,53	13,2%
9	103,54	107,46	5,6%
10	107,47	108,00	1,3%

Źródło: opracowanie własne.

Uwzględniając wspomniane wyniki, autorskie narzędzie Kwestionariusz Kompetencji Zawodowych zostało zweryfikowane, po czym wprowadzone następujące zmiany:

- usunięcie podziału twierdzeń ze względu na początkowo wybrane umiejętności;
- zestawienie wszystkich twierdzeń w kolejności odpowiadającej pierwotnemu podziałowi;
- wybranie twierdzeń, które na podstawie analizy czynnikowej zostały przydzielone do trzech grup;

- przyporządkowanie twierdzeń do określonej grupy twierdzeń;
- na podstawie dominacji określonych twierdzeń dobrano nowe nazwy trzech nowych składowych Kwestionariusza Kompetencji Zawodowych.

Metody analizy statystycznej

Do analizy statystycznej wyników badań własnych został użyty program SPSS for Windows. Wykonane zostały statystyki opisowe dla poszczególnych elementów każdego kwestionariusza oraz dla wyniku ogólnego w rozróżnieniu na badane grupy.

Następnie w celu określenia dalszej drogi weryfikacji hipotez zastosowano obliczenia testem Kołmogorow'a Smirnow'a na normalność rozkładu. Wynik pozwolił oszacować dobór testów parametrycznych lub nieparametrycznych. Zgodnie z otrzymanymi rezultatami wykorzystano testy parametryczne, między innymi: **korelacja r-Pearsona**, **test t-studenta**, **jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA**, a także **analizę metodą krokową postępującą**.

1.7. Przebieg i organizacja badań

W celu weryfikacji założonych hipotez przeprowadzono badania w na grupie kuratorów sądowych, którzy swoje obowiązki realizują na mocy postanowień Sądu Okręgowego w Warszawie oraz Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie. Badaniem zostali objęci kuratorzy Wydziałów Rodzinnych i Nieletnich odpowiednio nadrzędnych Sądów Rejonowych. Udział wzięli zarówno kuratorzy zawodowi, jak i podlegli im kuratorzy społeczni (art. 2 Ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku). Ponadto, badanie empiryczne zostały osadzone w określonej koncepcji teoretycznej przedstawionej we wcześniejszym rozdziale.

Badania zostały poprzedzone uzyskaniem zgody przez Prezesa Sądu Okręgowego oraz Prezesa Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie. Dodatkowo, w celu realizacji badania, kontakt został nawiązany z Prezesami Sądów Rejonowych obu Sądów Okręgowych w Warszawie. Następnie, na podstawie indywidualnego kontaktu z kierownikami zespołów kuratorskiej służby sądowej udało uzyskać się zgodę bezpośrednich przełożonych kuratorów. Uzyskanie zgody nie było jednoznaczne z tym, że kurator jest zobowiązany do wzięcia udziału w badaniach. Każdy z nich sam decydował o udziale. Badania empiryczne były anonimowe oraz podlegały określonym procedurom:

- kuratorzy wypełniali ankiety indywidualnie;
- przed wypełnieniem otrzymywali instrukcję;

- w razie pytań mogli prosić o wyjaśnienie (kontakt osobisty lub telefoniczny).

W badaniach udział wzięło 15 Zespołów Kuratorskiej Służby Sądowej działających na terenie Sądu Okręgowego oraz Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie. Oddziaływania kuratorskie respondentów obejmują tereny miasta stołecznego Warszawy oraz przyległym miejscowościom. Każdy Sąd Rejonowy posiada w swojej strukturze jeden Zespół Kuratorskiej Służby Sądowej, wyjątkiem jest Sąd Rejonowy dla Warszawy Pragi-Północ, którego obowiązki realizują dwa niezależne zespoły. W skład Sądu Okręgowego w Warszawie zalicza się:

- Sąd Rejonowy dla Warszawy-Żoliborza, który obejmuje tereny: dzielnice Bielany i Żoliborz oraz gminy Łomianki oraz Izabelin;
- Sąd Rejonowy dla m.st. Warszawy obejmujący teren dzielnic: Ochota, Ursus, Włochy;
- Sąd Rejonowy dla Warszawy-Śródmieścia obejmujący teren dzielnicy Śródmieście;
- Sąd Rejonowy dla Warszawy-Mokotowa obejmujący teren dzielnic: Mokotów, Ursynów i Wilanów;
- Sąd Rejonowy dla Warszawy-Woli obejmujący teren dzielnic: Wola i Bemowo;
- Sąd Rejonowy w Piasecznie obejmujący teren gmin: Góra Kalwaria, Konstancin-Jeziorna, Lesznowola, Piaseczno i Prażmów;
- Sąd Rejonowy w Pruszkowie obejmujący teren miast: Piastów i Pruszków oraz gmin: Brwinów, Michałowice, Nadarzyn, Ożarów Mazowiecki, Raszyn i Stare Babice;
- Sąd Rejonowy w Grodzisku Mazowieckim obejmujący teren miast: Milanówek i Podkowa Leśna oraz gmin: Błonie, Grodzisk Mazowiecki, Kampinos i Leszno.

W strukturę Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie zalicza się:

- Sąd Rejonowy dla Warszawy Pragi-Południe obejmujący teren dzielnic: Praga-Południe, Rembertów, Wawer i Wesoła;
- Sąd Rejonowy dla Warszawy Pragi-Północ obejmujący teren dzielnic: Białołęka, Praga Północ i Targówek;
- Sąd Rejonowy w Wołominie obejmujący teren miast: Kobyłka, Marki, Ząbki i Zielonka oraz gmin: Dąbrówka, Jadów, Klembów, Poświętne, Radzymin, Strachówka, Tuszcz i Wołomin;
- Sąd Rejonowy w Legionowie obejmujący teren miasta Legionowo oraz gmin: Jabłonna, Nieporęt, Serock i Wieliszew;
- Sąd Rejonowy w Otwocku obejmujący teren miast: Józefów i Otwock oraz gmin: Celestynów, Karczew, Kołbiel i Wiązowna;

- Sąd Rejonowy w Nowym Dworze Mazowieckim obejmujący teren miasta Nowy Dwór Mazowiecki oraz gmin: Czosnów, Leoncin, Pomiechówek i Zakroczym.

Na podstawie ustawy o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 r. (art.1) przyjęto, iż kuratorzy tworzą służbę kuratorską oraz wykonują czynności o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, profilaktycznym i kontrolnym związane z wykonywaniem orzeczeń sądu. Kuratorzy sądowi wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich są nazywani kuratorami rodzinnymi.

Kuratorzy, będący członkami Zespołów Kuratorskiej Służby Sądowej Wydziałów Rodzinnych i Nieletnich realizują sprawy z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, dotyczące demoralizacji i czynów karalnych nieletnich, dotyczące leczenia osób uzależnionych od alkoholu oraz środków odurzających i psychotropowych i należących do sądu opiekuńczego na podstawie odrębnych ustaw.

1.8. Struktura badanej grupy

Badania zostały przeprowadzone w dwóch grupach kuratorów, każda liczyła po 117 osób. Liczba ta uzależniona była od ilości aktualnie dostępnych kuratorów zawodowych oraz ich chęci wzięcia udziału w badaniu. Każdy kurator zawodowy zobowiązany był (z uwagi na trudny kontakt) do przekazania kwestionariusza kuratorowi społecznemu. W sumie przebadano 234 rodzinnych kuratorów sądowych. Podstawowym kryterium doboru grup było pełnienie służby w Zespołach Kuratorskiej Służby Sądowej podległych Sądowi Okręgowemu w Warszawie oraz Sądowi Okręgowemu Praga w Warszawie.

Tabela 1.9.

Kuratorzy zatrudnieni w SOP w Warszawie i SO w Warszawie

	Sąd Rejonowy	Kuratorzy zawodowi	Kuratorzy społeczni	Łączna liczba kuratorów	
		N	N	N	%
Sąd Okręgowy Praga w Warszawie	SR dla Warszawy Pragi-Południe	12	12	24	10
	SR dla Warszawy Pragi-Północ	16	16	32	14
	SR w Wołominie	6	6	12	5
	SR w Legionowie	6	6	12	5
	SR w Otwocku	6	6	12	5
	SR w Nowym Dworze Maz.	5	5	10	4
Sąd Okr.	SR w Grodzisku Maz.	6	6	12	5

Sąd Rejonowy	Kuratorzy zawodowi	Kuratorzy społeczni	Łączna liczba kuratorów	
	N	N	N	%
SR w Piasecznie	6	6	12	5
SR w Pruszkowie	10	10	20	9
SR dla Warszawy-Mokotowa	15	15	30	13
SR dla Warszawy-Śródmieścia	7	7	14	6
SR dla m.st. Warszawy	8	8	16	7
SR dla Warszawy-Woli	12	12	24	10
SR dla Warszawy-Żoliborza	2	2	4	2
Ogółem	117	117	234	100

Źródło: opracowanie własne.

Analizując wkład w badania poszczególnych Sądów Rejonowych wyraźnie zaznaczają się cztery sądy: dla Warszawy Pragi-Południe (10%), dla Warszawy Pragi-Północ (14%), dla Warszawy-Mokotowa (13%) oraz dla Warszawy-Woli (10%). Są to dzielnice Warszawy, które uznawane są przez społeczeństwo za dzielnice z najwyższym progiem przestępczości. Niski wynik Sądu Rejonowego dla Warszawy-Żoliborza (2%) wynika z faktu, iż kuratorzy niechętni byli do wzięcia udziału w badaniu. Ich zdaniem, jak i zdaniem ich kierownika obarczani są zbyt dużą liczbą badań, których wypełnianie zajmuje czas, który powinni poświęcić na pomoc podopiecznym.

Podążając za ujęciem kompetencji społecznych według Greenspana (Pilecka, Pilecki, 1990) stanowią one pewien wycinek ludzkiej aktywności związanej z pełnieniem określonych ról społecznych. Znaczna ich część uwarunkowana jest cechami temperamentu oraz charakteru, które różnią się w zależności od płci, przedstawia rozkład kuratorów rodzinnych z uwzględnieniem formy wykonywania pracy oraz płci.

Tabela 1.10.

Płeć respondentów

Płeć	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Kobieta	97	41	88	38	185	79
Mężczyzna	20	9	29	12	49	21
Ogółem	117	50	117	50	234	100

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość respondentów to kobiety. W grupie sądowych kuratorów zawodowych, podobnie jak w grupie sądowych kuratorów społecznych dominuje płeć żeńska. W przypadku kuratorów zawodowych to 97 osób (41%) to kobiety. Podobny wynik – 88 kobiet (38%) uzyskano w grupie kuratorów społecznych. Wynik ten zdecydowanie odzwierciedla fakt, iż kobiety częściej podejmują się prac zawodowych związanych z realizacją czynności prospołecznych. Mężczyźni natomiast częściej realizują swoje aspiracje zawodowe w pracach menadżerskich, obronnych czy technicznych.

Jedną z dróg ujmowania kompetencji społecznych wyjaśnia termin jako sprawność, czyli możliwości wyćwiczenia nabytych reakcji w określonych sytuacjach społecznych (W. Pilecka, J. Pilecki, 1990). Trening reakcji koreluje z wiekiem osób, które systematycznie doświadczają różnych sytuacji społecznych. Razem z wiekiem rośnie liczba sprawowanych nadzorów, czyli stale rośnie liczba sytuacji, w których kuratorzy są poddawani sprawdzeniu swoich umiejętności. Tabela 1.11. przedstawia wiek respondentów w zależności od pełnienia służby kuratorskiej.

Tabela 1.11.

Wiek respondentów

Wiek	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Poniżej 25 roku życia	0	0	23	10	23	10
25 - 30 rok życia	11	5	31	13	42	18
31 - 40 rok życia	43	18	18	8	61	26
41 - 50 rok życia	35	15	25	11	60	26
Powyżej 50 roku życia	28	12	20	9	48	21
Ogółem	117	50	117	50	237	100

Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na podział wieku na poszczególne kategorie, bez konieczności wpisania konkretnego wieku nie można ustalić średniej wieku. Dodatkowo, z uwagi na dość dużą rozpiętość wieku badanych, respondenci zostali podzieleni na pięć kategorii wiekowych. W grupie sądowych kuratorów zawodowych najwięcej osób znajdowało się w przedziale 31-40 roku życia – 43 osoby (18%). Podobny wynik uzyskano w grupie 41-50 rok życia – 35 osób (15%). Nieco mniejsza grupa kuratorów zawodowych – 28 osób (12%) w wieku powyżej 50 roku życia. Jedynie 11 osób (5%) znajdowało się w wieku 25-30 rok życia. Poniżej 25 roku życia nie odnotowano żadnego kuratora. Analiza wyników w grupie kuratorów społecznych nie wyodrębniła wiodącej grupy wiekowej. Najwięcej kuratorów

zaklasyfikowało się do grupy 25-30 rok życia – 31 osób (13%); tylko o 2% mniejsza grupa to kuratorzy z przedziału wieku 41-50 rok życia – 25 osób (11%); kolejna pod względem liczebności grupa to przedział wieku poniżej 25 roku życia – 23 osoby (10%) oraz powyżej 50 roku życia – 20 osób (9%). Najmniej liczna grupa to kuratorzy z przedziału 31-40 roku życia – 18 osób (8%). W rozumieniu kompetencji społecznych jako wytrenowania reakcji na doświadczenia społeczne ważną rolę odgrywa stan cywilny oraz ilość posiadanych dzieci. Często w pracy kuratora jego zadaniem jest praca nad relacjami, jakie łączą współmałżonków. Powinien znaleźć wytłumaczenie sytuacji oraz wyjaśnić, jakie trudności ludzie spotykają we wspólnym życiu. Powinien nauczyć kompromisu. Powinien wskazać celowość życia w parach i poszanowania partnera. Ponadto, kurator posiadający własne dzieci w toku realizacji obowiązków rodzicielskich sam uczy się i doświadcza tego, czego sam musi wymagać od rodziców swoich podopiecznych. Kurator, który może czerpać z własnego doświadczenia, z własnych metod wychowawczych będzie potrafił przekazać je innym. Będzie także w stanie łatwiej zrozumieć motywy postępowania niepełnoletnich podopiecznych.

Strukturę obu grup badawczych w zakresie stanu cywilnego oraz posiadania dzieci przedstawiają tabela 12 oraz 13.

Tabela 1.12.

Stan cywilny respondentów

Stan cywilny	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Panna/kawaler	19	8	33	14	52	22
Zamężna/żonaty	85	36	74	32	159	68
Rozwódka/rozwodnik	9	4	5	2	14	6
Wdowa/wdowiec	4	2	5	2	9	4
Ogółem	117	50	117	50	234	100

Źródło: opracowanie własne.

W obu grupach badawczych najliczniejszą grupą byli respondenci, którzy wskazali na stan cywilny jako zamężna/żonaty (85 osób w grupie kuratorów zawodowych oraz 74 w grupie kuratorów społecznych). Ponadto na podstawie powyższego rozkładu można zauważyć, że ankietowani w obu grupach na pozycji drugiej wybrali odpowiedź panna/kawaler (19 osób w I grupie oraz 33. w II grupie). W grupie kuratorów zawodowych następną pozycję uzyskał stan rozwódka/rozwodnik – 9 osób (4%) oraz wdowa/wdowiec – 4 osoby (2%). W odniesieniu do grupy kuratorów społecznych kolejną grupę stanowili ankietowani, którzy wskazali odpowiedź rozwódka/rozwodnik oraz wdowa/wdowiec – odpowiednio po 5 osób.

Tabela 1.13.

Ilość dzieci

Ilość dzieci	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Bezdzienny	26	11	38	16	64	27
1 dziecko	39	17	34	15	73	31
2 - 3 dzieci	51	22	43	18	94	40
4 - 5 dzieci	1	0	2	1	3	1
Więcej niż 6 dzieci	0	0	0	0	0	0
Ogółem	117	50	117	50	234	100

Źródło: opracowanie własne.

W grupie kuratorów zawodowych i społecznych przeważają rodziny posiadające 2-3 dzieci (kuratorzy zawodowi – 51 osób, społeczni – 43 osób). Podobne wyniki respondenci uzyskali także w pozostałych odpowiedziach. Osobami bezdzietnymi jest 26. kuratorów zawodowych (11%) oraz 38. kuratorów społecznych (16%). 39 kuratorów zawodowych (17%) posiada 1 dziecko, natomiast kuratorów społecznych – 34 (15%). Ważnym faktem jest informacja, że tylko 1% ogółu badanych posiada 4-5 dzieci oraz nie wykazano rodzin wielodzietnych z więcej niż 6 dzieci.

Ustawa o kuratorach sądowych z dn.27 lipca 2001 roku reguluje kryteria umożliwiające podjęcie służby kuratorskiej. Szczególna charakterystyka ankietowanych pod tym względem została zestawiona w tabeli 1.14.

Tabela 1.14.

Wykształcenie respondentów

Wykształcenie	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Wyższe pedagogiczno-psychologiczne	99	42	102	44	201	86
Wyższe socjologiczne	13	6	12	5	25	11
Wyższe prawnicze	5	2	3	1	8	3
Ogółem	117	50	117	50	234	100

Źródło: opracowanie własne.

W odniesieniu do wykształcenia respondentów można zauważyć, że zdecydowana większość indagowanych w obu grupach badawczych posiadała wykształcenie wyższe pedagogiczno-psychologiczne. Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że w grupie kuratorów zawodowych osoby ze wskazanym wykształceniem stanowiły 42% całości tej grupy (tj. 99 osób), zaś ci którzy ukończyli wyższe studia socjologiczne liczyli 13 osób (6%). Pozwala to zauważyć, że w omawianej grupie zaledwie 2% ankietowanych posiadało wykształcenie wyższe prawnicze. W grupie kuratorów społecznych można dostrzec zbliżony rozkład uzyskanych odpowiedzi. W wyniku czego należy stwierdzić, że najliczniejszą częścią tej grupy byli respondenci posiadający wykształcenie wyższe pedagogiczno-psychologiczne (102 osoby – 44%). Drugą co do wielkości część rozpatrywanej grupy stanowili ankietowani, którzy deklarowali posiadanie wykształcenia wyższego socjologicznego (12 osób – 5%). Pozostałe osoby wchodzące do tej grupy badawczej (zaledwie 1%) posiadały wykształcenie wyższe prawnicze.

Podobnie, jak w kwestii stanu cywilnego oraz posiadanych dzieci można wnioskować, że staż pracy koreluje z umiejętnościami społecznymi rozumianymi jako wyćwiczenie reakcji na zastane kompozycje społeczne. Wyniki zawarte w tabeli 1.15 ukazują charakterystykę ankietowanych pod względem staży pracy.

Tabela 1.15.

Staż pracy

Staż pracy	Kurator zawodowy		Kurator społeczny		Razem	
	N	%	N	%	N	%
Poniżej 5 lat	5	2	40	17	45	19
5 - 10 lat	34	15	26	11	60	26
11 - 15 lat	29	12	17	7	46	19
16 - 25 lat	25	11	22	9	47	20
26 - 35 lat	20	9	11	5	31	13
Powyżej 36 lat	4	2	1	0	5	2
Ogółem	117	50	117	50	234	100

Źródło: opracowanie własne.

Analiza powyższej tabeli wskazuje na zróżnicowane wyniki w obu grupach badawczych. Grupa kuratorów zawodowych cechuje kilkuletni staż pracy, 34 indagowanych (15%) w omawianej grupie posiadało 5-10 letni staż pracy. Niewiele mniej – 29 osób (12%) – posiadało 11-15 letni staż. O kilka punktów mniej – 25 osób (11%) pracowało w zawodzie

16-25 lat. Podobny wynik uzyskały odpowiedzi klasyfikujące staż pracy poniżej 5 lat – 4% oraz powyżej 36 lat – 3%. W przeciwieństwie do tej grupy, najliczniejszą część grupy kuratorów społecznych stanowili badani, którzy posiadali poniżej 5 lat stażu 40 osób (17%). Wraz ze wzrostem stażu pracy malał odsetek ankietowanych w charakteryzowanej grupie. Kolejno, 5-10 letni staż pracy wykazało 11%, 11-15 letni – 7%, 26-35 letni – 5% oraz zaledwie 1 osoba powyżej 36 letni staż pracy.

Na staż pracy respondentów składa się nie tylko czas poświęcany wykonywaniu służby kuratorskiej. W przypadku grupy kuratorów społecznych jest to bardzo ważne, ponieważ za swoje wypełnianie obowiązków nie otrzymują stałych środków. Ich praca nagradzana jest ryczałtami, dlatego też większość z nich zatrudniona jest w innych miejscach. Charakterystyka rozpatrywanych grup badawczych uwzględniająca strukturę zatrudnienia respondentów została ujęta w tabeli 1.16.

Tabela 1.16.

Struktura zatrudnienia*

Struktura zatrudnienia	Kurator zawodowy		Kurator społeczny	
	N	% w grupie	N	% w grupie
Tylko kurator sądowy	109	93	21	16
Wychowawca/nauczyciel	3	3	29	22
Pracownik administracyjny/biurowy	0	0	28	22
Funkcjonariusz Policji, żołnierz zawodowy	0	0	13	10
Pracownik służby zdrowia	2	2	7	5
Rzemieślnik/kadra techniczna	0	0	2	2
Emeryt/rencista	1	1	11	9
Inne	2	2	18	14

*Wyniki nie sumują się, ponieważ respondenci mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: opracowanie własne.

Indagowani z grupy kuratorów zawodowych w znakomitej większości 109 osób (93%) zatrudnieni byli jedynie w Sądzie i wypełniali obowiązki związane tylko z pracą opiekuńczo-wychowawczą. Poza tym, kuratorzy zawodowi dodatkowo zatrudnieni byli jako wychowawca/nauczyciel – 3 osoby (3%); pracownik służby zdrowia – 2 osoby (2%) oraz 1 osoba (1%) z omawianej grupy posiadali uprawnienia emeryta/rencisty. Dodatkowo 2 ankietowanych (2%) wybrało odpowiedź inne, gdzie samodzielnie wpisali odpowiedź: "pracownik ochrony, pracownik służb specjalnych". Zupełnie inne natężenie odpowiedzi

prezentowała grupa kuratorów społecznych. Najmocniej nacechowana została odpowiedź wychowawca/nauczyciel – 29 osób (22%). Z różnicą 1 osoby uplasował się pracownik administracyjny/biurowy – 28 osób (22%). Kolejno wybrany został tylko kurator – 21 osób (16%). Wśród badanej grupy spotkać można 13 funkcjonariuszy Policji/żołnierza zawodowego (10%); 11 emerytów/rencistów (9%); 7 pracowników służby zdrowia (5%) oraz 2 rzemieślników/kadry technicznej (2%). Stosunkowo często respondenci wskazywali inne – 18 osób (14%). Wśród tych procent znajduje się ponad połowa studentów, prawnicy, funkcjonariusz służby więziennej oraz sprzedawca.

Poddając analizie powyższe cechy społeczno-demograficzne ukazać można, że najwięcej kuratorów zawodowych to kobiety w przedziale wiekowym między 31 a 40 rokiem życia. Najczęściej są to mężatki posiadające 2-3 dzieci. Zdecydowana większość z nich posiada wykształcenie wyższe pedagogiczno-psychologiczne. Ponadto są to pracownice ze stażem pracy między 5 a 10 latami oraz z reguły są zatrudnione tylko z ramienia Sądu. Natomiast sytuacja z drugą grupą respondentów jest zbliżona. Kuratorzy społeczni to także w większości zamężne kobiety posiadające 2-3 dzieci, które ukończyły wyższe studia pedagogiczno-psychologiczne. Są jednak młodsze (najwięcej z nich znajduje się w przedziale wieku 25-30 lat) oraz posiadają mniejszy staż pracy (najwięcej z nich pracuje poniżej 5 lat). Różnice widać także w strukturze zatrudnienia. Jedynie 18% jedynie pełni funkcje kuratorskie. Ponadto zatrudnieni są jako wychowawca/nauczyciel; pracownik administracyjny/biurowy; funkcjonariusz Policji, żołnierz zawodowy; pracownik służby zdrowia; jako kadra techniczna oraz gro z nich to emeryci/renciści. Spora część z nich to studenci, którzy zostają kuratorami społecznymi zaraz po odbyciu praktyk zawodowych w Zespole Kuratorskim.

II. BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

W niniejszym rozdziale przedstawiona została istota bezpieczeństwa społecznego w systemie bezpieczeństwa narodowego. Przedstawiono również zagrożenia systemu bezpieczeństwa społecznego. Ponadto w rozdziale tym wyeksponowano nieprzystosowanie społeczne jako element zagrożenia bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Zostało wyjaśnione pojęcie nieprzystosowania społecznego w kategorii zaburzonych zachowań wynikających z braku podporządkowania się normom i zasadom oraz nieprawidłowych relacji między jednostką a środowiskiem. Odwołano się do definicji psychologicznych, kryminologicznych, socjologicznych oraz behawioralnych. Przedstawiono przyczyny nieprawidłowego zachowania oraz objawy.

Przeprowadzone badania miały na celu rozwiązanie szczegółowego problemu badawczego zawartego w pytaniu *Jak w bezpieczeństwie narodowym przedstawiana jest problematyka bezpieczeństwa społecznego i jego zagrożeń?* oraz zweryfikowanie przyjętej hipotezy. W celu rozwiązania przedstawionego problemu badawczego oraz weryfikacji sformułowanej hipotezy w niniejszym rozdziale zastosowano następujące metody badawcze¹:

- analizę – stosowaną głównie w badaniu literatury przedmiotu;
- syntezę – wykorzystywaną podczas scalania produktów analizy w syntetyczną całość;
- wnioskowanie – wykorzystane podczas formułowania tez i wniosków wynikających z prowadzonych badań.

Dodatkowo, oprócz wyszczególnionych powyżej metod badawczych, w toku prowadzonych badań wspierano się metodami teoretycznymi, takimi jak:

- abstrahowanie – wykorzystywane do wyodrębniania, bądź pomijania określonych elementów współczesnych teorii motywowania oraz czynników motywacyjnych, które z pewnych względów uznane zostały za istotne, bądź też za nieistotne;
- uogólnianie – służące do łączenia faktów na zasadzie ich pewnych podobieństw.

---

¹ Szczegółowe wyjaśnienie poszczególnych metod badawczych ujęte zostało w rozdziale metodologicznym.

2.1. Identyfikacja i typologia bezpieczeństwa

Na podstawie prowadzonych badań teoretycznych¹ można postawić tezę, że termin bezpieczeństwo rozumieć należy jako teorię i praktykę zapewniania możliwości przetrwania (egzystencji) i realizacji własnych interesów przez dany podmiot (J. Stańczyk, 1996, s. 17-20).

Bezpieczeństwo definiowane jest w kontekście wykorzystywania szans (okoliczności sprzyjających), podejmowania wyzwań, redukcji ryzyka oraz przeciwdziałania (zapobiegania i przeciwstawiania się) wszelkiego rodzaju zagrożeniom dla podmiotu i jego interesów² (Mini słownik BBN).

Etymologia terminu bezpieczeństwo (łac. „securitas”, „sine cura” – beztroski) związana jest z zagrożeniami i uzasadnia określenie bezpieczeństwa jako stanu *spokoju, pewności i niezagrożenia* (J. Świniarski, 1999, s. 13), braku *zagrożenia fizycznego lub ochronę przed nim* (J.W. Gould, W.L. Kolb, 1964, s. 629).

Słownik języka polskiego określa bezpieczeństwo jako „(...) stan niezagrożenia, spokoju, pewności” (Słownik języka polskiego, 1978, t I, s. 147). Takie ujęcie, przynajmniej w pierwszej refleksji, wydaje się przekonujące. Jednak zupełnie inne rozumienie tego terminu przedstawiają autorzy Słownika współczesnego języka polskiego (2000, s. 82) traktuje się tam bezpieczeństwo jako: „ (...) stan psychiczny lub prawny , w którym jednostka ma poczucie pewności, oparcie w drugiej osobie lub w sprawnie działającym systemie prawnym; przeciwieństwo zagrożenia(...), definicja ta odnosi się jedynie do jednostki, do jej stanu. Teza ta odnosi się w pewnym sensie do typowego logicznego podziału zwanego dychotomią platońską (bezpieczeństwo – niebezpieczeństwo, czyli zagrożenie). Istotna wydaje się też definicja zawarta w Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego (2010), gdzie bezpieczeństwo przedstawiane jest jako: „(...) stan, który daje poczucie pewności i gwarancje jego zachowania oraz szansę na doskonalenie. Jedną z podstawowych potrzeb człowieka. To sytuacja odznaczająca się brakiem ryzyka utraty czegoś co człowiek szczególnie ceni, na przykład zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych. Wyróżnia się m.in. bezpieczeństwo globalne, regionalne, narodowe; bezpieczeństwo militarne, polityczne, społeczne; bezpieczeństwo fizyczne, socjalne; bezpieczeństwo strukturalne i personalne”, jest to przekonujące podejście, w którym wyróżnić można, przynajmniej

---

¹ Analiza, synteza, porównanie, uogólnienie, wnioskowanie

² *Mini Słownik BBN: Propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa*; <https://www.bbn.gov.pl/pl/bezpieczenstwo-narodowe/minislownik-bbn-propozy/6035>, Minislownik-BBN-Propozycje-nowych-terminow-z-dziedziny-bezpieczenstwa.html, dostęp: 22.09.2022 r.

w najogólniejszym rozumieniu, podejście filozoficzne (stan, stan rzeczy) oraz psychologiczne (potrzeba).

Desygnatami terminu bezpieczeństwo są brak zagrożeń, brak niebezpieczeństw (S. Pieprzny, 2007, s.13), ochrona przed zagrożeniami oraz pewność przetrwania¹ (R. Zięba 2007, s.27) Za cel bezpieczeństwa uznaje się zapewnienie odpowiedniego stanu zorganizowania obrony i ochrony przed zagrożeniami militarnymi i pozamilitarnymi różnych dziedzin działalności państwa (T. Szubrycht, 2006, s.89).

Bezpieczeństwo jest naczelną potrzebą człowieka i grup społecznych, stanowi ich najważniejszy cel (J. Stańczyk, 2010/2011, s.18). Bezpieczeństwo to stan wolny od niepokojów, poczucie pewności uzyskane przez ochronę i obronę przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi, militarnymi i niemilitarnymi (R. Zięba, 1997, s.33). Jest to ciągły proces społeczny, w którym podmioty starają się doskonalić mechanizmy zapewniające im poczucie bezpieczeństwa (J. Stańczyk, 2011/2011, s.18). Proces ten podlega ciągłym zmianom, stosownie do zmian w otoczeniu podmiotu bezpieczeństwa. Zmienne, które występują w tym procesie, tworzą za każdym razem inny poziom bezpieczeństwa (A. Czupryński, 2015, s.9-24). Bezpieczeństwo jest potrzebą egzystencjonalną, związaną z istnieniem i rozwojem podmiotu (R. Zięba, 2006, s.939). Jest to stan pewności istnienia państw i ludzi w wymiarze podmiotowym, przedmiotowym i procesualnym (J. Kukułka, 2006, s.40-41). Wymiar podmiotowy oznacza pewność przetrwania i istnienia podmiotu. Wymiar podmiotowy rozumiany jest jako pewność jego stanu posiadania i szans rozwoju. Wymiar procesualny oznacza pewność funkcjonowania podmiotu oraz jego rozwoju (J. Kukułka, 2006, s.8).

Według J. Pawłowskiego i R. Zięby bezpieczeństwo definiowane jest w kategoriach materialnych i niematerialnych, jest stanem, procesem, wartością, potrzebą i celem działania podmiotów (J. Pawłowski (red.) 2017, s. 32-35). Bezpieczeństwo określa się zarówno w kategoriach wartości samej w sobie (najwyższej, absolutnej i nieprzemijającej) (W. Pokruszyński, 2012, s.29), jak i instrumentu zapewniającego brak zagrożeń dla kluczowych wartości podmiotu (A. Wolfers, 1952, s. 485). Na podstawie analizy literatury przedmiotu wartości bezpieczeństwa identyfikuje się z zachowaniem suwerenności i integralności terytorialnej, swobodnym wyborem drogi rozwoju kraju (T. Szubrycht, 2006), utrzymaniem tożsamości narodowej i integralności terytorialnej państwa w sytuacji próby narzucenia zmian przez podmioty z zewnątrz (B. Buzan, 1991, s. 432) R. Kuźniar wśród podstawowych

---

¹ A. Sekściński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, s. 43; <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/A.Sekscinski-bezpieczenstwo-wewnetrzne-w-ujciu-teoretycznym.pdf>, dostęp: 22.09.2022 r.

wartości, które zapewnia bezpieczeństwo wymienia przetrwanie, integralność i niezawisłość (cel negatywny), ale także rozwój i ochronę tożsamości podmiotów przed zagrożeniami (cel pozytywny) (R. Kuźniar, 1996, s.1). Dążąc do wyjaśnienia znaczenia terminu bezpieczeństwo i jego związków z zagrożeniami za wyczerpującą uznać należy definicję R. Zięby, zgodnie z którą *bezpieczeństwo to pewność istnienia i przetrwania, stan posiadania oraz funkcjonowania i rozwoju podmiotu. Pewność jest wynikiem nie tylko braku zagrożeń (ich niewystępowania lub wyeliminowania), ale także powstaje wskutek kreatywnej działalności danego podmiotu i jest zmienna w czasie, czyli ma naturę procesu społecznego.*

Wielość definicji jest konsekwencją interdyscyplinarnego charakteru bezpieczeństwa, stanowiącego przedmiot zainteresowania wielu dziedzin nauki (B. Zdrodowski, 2019, s.48), z których każda posługuje się odmiennymi definicjami, klasyfikacjami (Z. Cackowski (red.) 1987, s.283-297) oraz typologiami (B. Zdrodowski, 2019, s.49-51).

Analiza przytoczonych definicji jest podstawą do wyodrębnienia zbioru najistotniejszych cech identyfikujących bezpieczeństwo, do których zaliczamy gwarancję nienaruszalnego przetrwania oraz swobodnego rozwoju podmiotu (J. Stańczyk, 2010/2011, s.17-20), zapewnienie stanu spokoju, pewności, braku zagrożeń (R. Zięba, 2007, s.27), zorganizowanie obrony i ochrony przed zagrożeniami militarnymi i niemilitarnymi różnych dziedzin działalności państwa (W. Pokruszyński, 2012, s.29). Powyższe przesłanki uprawomocniają twierdzenie, zgodnie z którym bezpieczeństwo należy postrzegać w kategoriach stanu, procesu, zdolności i podstawowej wartości podmiotu i zasadniczego celu jego działania (B. Zdrodowski, 2019, s.51).

Fundamentalną kwestią rozważań o bezpieczeństwie jest rozstrzygnięcie problemu: czy bezpieczeństwo jest stanem czy procesem? Niektórzy autorzy prezentują pogląd, że *bezpieczeństwo jest stanem, który daje poczucie pewności i gwarantuje tak jego zachowanie, jak i szansę na doskonalenie. Jest to potrzeba odznaczająca się brakiem ryzyka utraty czegoś, co człowiek szczególnie ceni* (Z. Ścibiorek, R.B. Kuc, B. Wiśniewski, A. Dawidczyk, 2015, s.19-20). W literaturze przedmiotu zdecydowanie przeważa jednak pogląd, że *bezpieczeństwo może być definiowane nie tylko jako określony cel, lecz również jego następstwo. W znaczeniu praktycznym oznacza to, że ludzie nie zdają sobie sprawy z tego, czym ono jest, dopóki nie zagraża im jego utrata. Wspólną cechą większości definicji bezpieczeństwa jest określanie go mianem procesu, czyli jest ono nie tylko określonym stanem rzeczy, ale zjawiskiem społecznym, w ramach którego podmioty starają się doskonalić mechanizmy zapewniające im poczucie bezpieczeństwa* (Z. Ścibiorek, R.B. Kuc, B. Wiśniewski, A. Dawidczyk, 2015, s.30). Analizując proponowane podejścia do zagadnienia bezpieczeństwa, należy

uznać za uprawniony pogląd, iż *bezpieczeństwo jest jednocześnie stanem i procesem. Mówiąc o stanie mamy na myśli jego wymiar, skalę trwałości, zasięg terytorialny itp. Natomiast proces to nieustanne kształtowanie i umacnianie bezpieczeństwa, określające zarazem jego dynamikę, o której najlepiej świadczy stale rosnący jego zakres podmiotowy, przedmiotowy i przestrzenny* (Z. Ścibiorek, R.B. Kuc, B. Wiśniewski, A. Dawidczyk, 2015, s.31).

Analizując, jednakże przytoczone, definicyjne ujęcia bezpieczeństwa, nasuwa się wniosek, że bezpieczeństwo jest zarówno stanem jak i procesem idealnym, opartym na pewności gwarancji nienaruszalnego przetrwania człowieka oraz swobodzie jego rozwoju. Należy zatem zgodzić się z poglądem, że *bezpieczeństwo jest kategorią abstrakcyjną i funkcjonuje wyłącznie w teorii oraz mowie potocznej* (Z. Ścibiorek, R.B. Kuc, B. Wiśniewski, A. Dawidczyk, 2015, s.31; K. Malak, 2007, s.91-95). Przywodzi to do konkluzji, że tak rozumiane bezpieczeństwo w rzeczywistości nie istnieje. Jest jednak ideałem i celem, do którego należy zmierzać, mając świadomość, że jest to cel nierealny do osiągnięcia.

W zależności od przyjętych kryteriów funkcjonują różne podziały bezpieczeństwa, w literaturze przedmiotu nazywane rodzajami¹, dziedzinami², sektorami³ lub obszarami⁴, w zależności od przyjętych kryteriów typologicznych. R. Zięba, za J. Kukułką, wyodrębnia trzy kryteria podziału bezpieczeństwa: podmiotowe, przedmiotowe i procesualne (J. Kukułka, 1994, s. 16-17 oraz 40-41). Zgodnie z wymiarem podmiotowym bezpieczeństwo odnosi się do uczestników życia społecznego: jednostek, narodów, państw. W wymiarze przedmiotowym bezpieczeństwo dotyczy różnych jego sfer oraz chronionych wartości, kierunków i metod polityki bezpieczeństwa, przestrzennego postrzegania bezpieczeństwa państw (S. Koziej, 2011, s.20). W wymiarze procesualnym bezpieczeństwo rozumiane jest jako dynamiczny proces, zmieniający się w czasie, wynikający z postępu cywilizacyjnego oraz

---

¹ W zależności od rodzaju podmiotu można wyróżnić bezpieczeństwo indywidualne (personalne), grupowe, narodowe (w tym państwowe i terytorialne: wojewódzkie, powiatowe, gminne), międzynarodowe (regionalne i globalne), w tym między państwowe (sojusznicze, koalicyjne) i transnarodowe. Za: *(Mini)Słownik BBN: Propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa...*, wyd. cyt.

² Dziedziny bezpieczeństwa za W. Kitlerem: bezpieczeństwo polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, kulturowe, ideologiczne, powszechne, publiczne. W. Kitler, *Zarys bezpieczeństwa państwa (narodowego)*; https://www.researchgate.net/publication/330015732_Zakres_bezpieczenstwa_panstwa_narodowego, dostęp: 23.10.2022 r.

³ L. Chojnowskim przyjmuje się, że analiza sektorowa wynika z poszerzonego zakresu znaczeniowego współczesnego bezpieczeństwa, który nadaje mu złożony, wieloaspektowy charakter. Kompleksową analizę bezpieczeństwa można zawrzeć w sześciu sektorach: politycznym, militarnym, ekonomicznym, kulturowo-tożsamościowym, ekologicznym oraz sektorze bezpieczeństwa powszechnego. L. Chojnowski, *Polityczny sektor bezpieczeństwa*, „Zeszyty Naukowe Ws. Nowak SOWL”, 2012, nr 3, s. 108; <http://31.186.81.235:8080/api/files/view/18345.pdf>, dostęp: 23.10.2022 r.

⁴ W ramach zintegrowanego bezpieczeństwa państwa można wyróżnić dwa jego konstytucyjne obszary: bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne. Za: *(Mini)Słownik BBN: Propozycje nowych terminów z dziedziny bezpieczeństwa*.

ewolucji myśli społeczno-politycznej. Szerszy katalog typologii bezpieczeństwa uwzględnił R. Zięba wymieniając następujące kryteria: podmiotowe: bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe; przedmiotowe: bezpieczeństwo polityczne, wojskowe, gospodarcze, społeczne, kulturowe, ideologiczne, ekologiczne, informacyjne i inne; przestrzenne: bezpieczeństwo personalne (jednostki), lokalne (państwowo-narodowe), subregionalne, regionalne (koalicyjne), ponadregionalne i globalne (uniwersalne); czasu: stan bezpieczeństwa i proces bezpieczeństwa; sposobu organizowania: indywidualne (unilateralne) – hegemonizm mocarstwowy, izolacjonizm, neutralność, niezaangażowanie, sojusze (system blokowy), system bezpieczeństwa kooperacyjnego, system bezpieczeństwa zbiorowego (R. Zięba, 1997, s.9-10).

Zgodnie z propozycją J. Stańczyka typologia bezpieczeństwa powinna uwalniać kryterium **podmiotowe**: *jednostkowe, lokalne, międzynarodowe, globalne*; **przedmiotowe**: *militarne, ekonomiczne, polityczne, ekologiczne, kulturowe, społeczne*; **przestrzenne**: *miejscowe, lokalne, subregionalne, regionalne, globalne*; **celu**: *negatywne, pozytywne* (J. Stańczyk. 2010/2011, s. 20-28).

Dostępne analizy uwzględniają najczęściej wymiar podmiotowy i przedmiotowy bezpieczeństwa. Podmiotem bezpieczeństwa są jednostki, grupy, państwa, narody, organizacje ponadnarodowe, których niezakłócona egzystencja i rozwój wiążą się z wieloaspektowym zabezpieczeniem ich potrzeb przed zagrożeniami (J. Stańczyk. 2010/2011, s. 20-28).

Kryterium przedmiotowe dotyczy wyodrębnienia sfer, w których przeciwdziała się zagrożeniom dla podmiotów, przy czym uznać należy, że współcześnie ich katalog jest otwarty i wciąż ewoluuje.

Bezpieczeństwo narodowe definiowane jest w kategoriach zdolności narodu do ochrony ważnych dla niego wewnętrznych wartości przed zagrożeniami (W. Pokruszyński, 2010, s.13) Do podstawowych wartości bezpieczeństwa narodowego należą: przetrwanie (państwowe, etniczne i biologiczne), któremu każde państwo gotowe jest poświęcić inne wartości, integralność terytorialna (w sensie fizycznym, narodowym i państwowym)¹ (W. Kitler, 2011, s.11-15), niezależność polityczna (w sensie ustrojowym, samowładności i swobody afiliacji), jakość życia (poziom życia, szczebla rozwoju społeczno-gospodarczego i systemu kulturalnego) (J. Kukuła, 2006, s.34). Pewność zachowania naczelných wartości

---

¹ Bezpieczeństwo narodowe i bezpieczeństwo państwa nie są tożsame. Pierwsze odnosi się do członków konkretnego narodu, drugie do podmiotu prawa międzynarodowego, jakim są państwo i ogół jego obywateli, niezależnie od ich narodowości.

przez państwo wynika z braku zagrożeń dla bezpieczeństwa narodowego lub posiadanych przez podmiot zdolności do ochrony przed nimi (L. Chojnowski, 2016, s.134).

Waldemar Kitler zdefiniował bezpieczeństwo narodowe w kategoriach najważniejszej wartości, potrzeby narodu i priorytetowego celu działalności państwa, a jednocześnie procesu gwarantującego trwałą, wolną od zakłóceń byt i rozwój, w tym ochronę i obronę państwa przed zagrożeniami (W. Kitler, 2011, s.31).

W zakresie znaczeniowym bezpieczeństwo międzynarodowe należy definiować szerzej niż bezpieczeństwo narodowe. *Bezpieczeństwo międzynarodowe ma być nie tylko sumą bezpieczeństwa narodowych, lecz zawierać w sobie tzw. wzmocnienie zbiorowe, które pozwala na określanie nie tylko zewnętrznych aspektów bezpieczeństwa pojedynczych państw, ale również opisywanie pewności przetrwania i funkcjonowania systemu międzynarodowego* (S. Nye, Jr, 1989, s. 53).

Analizowana literatura przedmiotu definiuje bezpieczeństwo międzynarodowe jako proces lub stan środowiska międzynarodowego (regionalnego, kontynentalnego, globalnego), gwarantujący jego stabilność oraz szansę rozwoju uzyskaną poprzez zabezpieczenie przed różnorodnymi zagrożeniami (W. Pokruszyński, 2012, s. 12; Ch Bay, 1989, s.84-91). W praktyce bowiem narodowe interesy bezpieczeństwa zazębiają się w szersze struktury ładu międzynarodowego. Bezpieczeństwo międzynarodowe, będąc nową jakością, nie jest jednak sumą bezpieczeństwa narodowych (W. Pokruszyński, 2012, s. 12; Ch Bay, 1989, s.84-91). W dominujących współcześnie procesach globalizacji i pogłębiania współzależności międzynarodowych mamy do czynienia z poszerzeniem przestrzennego zakresu interesów bezpieczeństwa poszczególnych państw. Bezpieczeństwo międzynarodowe oparte jest na strukturze zależności pomiędzy państwami oraz aktorami niepaństwowymi, której celem jest utrzymanie ładu międzynarodowego i zapobieganie przyszłym zagrożeniom. Ważne z punktu widzenia prowadzonych badań są ustalenia A. Wolfersa, zgodnie z którymi termin bezpieczeństwo międzynarodowe *wyraża wzajemną zależność państw w kwestiach ich bezpieczeństwa* (S. Nye, Jr, 1989, s. 53). Celem działań podejmowanych w zakresie bezpieczeństwa międzynarodowego jest *eliminowanie zagrożeń dla istnienia, przetrwania, tożsamości oraz rozwoju państw i systemów międzynarodowych, a także kształtowanie pewności tych podmiotów* (Z. Ciekankowski, J. Nowicka, H. Wyrębek, 2016, s.20).

Na podstawie prowadzonych badań teoretycznych należy stwierdzić, że analizowane definicje bezpieczeństwa międzynarodowego identyfikują ten termin jako stan i proces, w którym poszczególne państwa i społeczność międzynarodowa mogą realizować wytyczone przez siebie cele w prowadzonej polityce zagranicznej w sposób niezagrożony przez

czynniki natury politycznej, militarnej, gospodarczej, przy czym katalog środków warunkujących stan bezpieczeństwa nie jest zamknięty. Tradycyjne rozumienie bezpieczeństwa sprowadzało się do sposobów przeciwdziałania zagrożeniom militarnym i rozbudowy potencjału wojskowego. W tej perspektywie bezpieczeństwo oznaczało wolność od zagrożenia zewnętrznego, osiąganą za pomocą konwencjonalnej obrony, miało charakter „państwocentryczny”. Państwo było jedynym podmiotem, który zapewniał bezpieczeństwo oraz jedynym przedmiotem, któremu bezpieczeństwo miało być zapewnione. Współcześnie bezpieczeństwo zaczęto definiować jako odpowiedź na istniejące i wyłaniające się zagrożenia i wyzwania o niemilitarnym charakterze¹.

W latach 80. XX wieku przedstawiciel szkoły kopenhaskiej B. Buzan postulował, aby badania problemów bezpieczeństwa prowadzić z uwzględnieniem pięciu dziedzin: **militarnej**, związanej z układem ofensywnej i obronnej siły zbrojnej państw; **politycznej**, związanej z instytucjonalną stabilnością państw, systemami rządzenia i ideologiami, które zapewniają legitymizację; **ekonomicznej**, dotyczącej dostępu do zasobów, środków finansowych i rynków, koniecznych, by zachować oczekiwany poziom dobrobytu i potęgi państwa; **społecznej**, skoncentrowanej na stabilności i rozwoju tradycyjnych wzorców językowych i kulturowych oraz tożsamości i praktykach religijnych i narodowych oraz **ekologicznej**, związanej z utrzymaniem lokalnego i globalnego wymiaru biosfery jako niezbędnej bazy wszelkiej innej aktywności ludzkiej (B. Buzan, 2012, s.4).

Na podstawie literatury z obszaru bezpieczeństwa, uwzględniając kryterium przedmiotowe, można przyjąć za obowiązujący podział bezpieczeństwa na: polityczne, militarne, gospodarcze, społeczne (społeczno-kulturowe), ekologiczne (J. Czaputowicz, 1998, s.23), który dodatkowo można uzupełnić o bezpieczeństwo informacyjne, w cyberprzestrzeni, dla infrastruktury krytycznej.

Bezpieczeństwo militarne to proces obejmujący różnorodne działania i środki, których celem jest przeciwdziałanie zagrożeniom zewnętrznym i wewnętrznym, które mogą spowodować groźbę użycia siły militarnej w celu naruszenia terytorium i ograniczenia suwerenności państwa. Bezpieczeństwo militarne jest zmiennym w czasie stanem, określającym możliwość zaspokajania potrzeb społecznych związanych z trwaniem i rozwojem państwa w warunkach istnienia realnych lub potencjalnych zagrożeń militarnych, wyrażającym się w utrzymaniu zdolności do przeciwstawienia się użyciu siły militarnej (R. Szpyra, 2012, s.97). Słusznie W. Kitler określa bezpieczeństwo militarne jako stan uzyskany w wyniku

---

¹ *Aspekty bezpieczeństwa militarnego w ujęciu Strategicznego Przeglądu Bezpieczeństwa Narodowego*, „Bezpieczeństwo Narodowe”, 2012, nr III–IV, s. 37–38.

zorganizowanej obrony przed tymi zagrożeniami (R. Jakubczak, Marczak J., Gąsiorek K., 2008, s.46).

Bezpieczeństwo polityczne rozumiane jest jako proces obejmujący działania, których zasadniczym celem jest zapewnienie suwerenności politycznej państwa i warunków niezakłóconego funkcjonowania podmiotów jego systemu politycznego. Utożsamiane jest ze stanem, w którym organizacje i instytucje uczestniczące w życiu politycznym realizują swoje funkcje w sposób niezagrożony (S. Koziej, F. Wołkowicz, 1998, s.7). Dotyczy przygotowania naczelnych organów władzy i administracji państwowej do przeciwstawienia się zewnętrznym i wewnętrznym zagrożeniom politycznym państwa. Bezpieczeństwo polityczne obejmuje problemy związane z funkcjonowaniem systemu międzynarodowego, takie jak stan stabilności systemu (systemów), efektywność działań organizacji międzynarodowych, sposoby rozstrzygania sporów stanowiących zagrożenie dla ładu międzynarodowego (B. Balcerowicz, 2004, s.15; S. Pitraś, 1996, s. 23).

Bezpieczeństwo ekonomiczne odnosi się do zagrożeń mających wpływ na gospodarkę narodową i uwzględnia elementy synergii zagrożeń różnych typów (np. zagrożenia militarne czy społeczno-polityczne znajdują przełożenie na sferę ekonomiczną) (K. M. Książkowski, 2011, s. 27). Bezpieczeństwo ekonomiczne stanowi barierę ograniczającą stan gospodarki, jej struktury i relacji gospodarczych umożliwiającym skuteczne przeciwstawianie się negatywnym działaniom zewnętrznym, które mogą wpłynąć na stabilność systemu państwa, zakłócić rozwój gospodarczy, czy obniżyć potencjał obronny. Bezpieczeństwo ekonomiczne identyfikowane jest z ogólnym stanem zależności ekonomicznych, określających stopień efektywności zewnętrznej ingerencji ekonomicznej w wewnętrzny rozwój gospodarczy państwa. Może być rozpatrywane jako podatność danego państwa na przeniesienie na płaszczyznę gospodarczą – głównie przez transmisję kanałami i mechanizmami zależności ekonomicznych – działań o charakterze politycznym skierowanych na osłabienie bezpieczeństwa (szantaż energetyczny, spekulacje na rynku walutowym i kapitałowym) oraz bilans potrzeb rozwojowych i możliwości ich zaspokojenia (S. Stachowiak, 2012, s. 45-46). Bezpieczeństwo ekonomiczne zapewnia warunki gospodarcze, konieczne do przetrwania, dobrobytu oraz zrównoważonego rozwoju społeczeństwa, działania państwa i jego instytucji. Rozumiane jest w kategoriach stanu uzyskanego w wyniku skutecznego przeciwstawiania się zewnętrznym i wewnętrznym zagrożeniom, prowadzących do jego zaburzeń rozwojowych (W. Kitler, 2011, s. 46).

Bezpieczeństwo ekologiczne to trwały i ciągły proces zmierzający do osiągnięcia pożądanego stanu ekologicznego, zapewniającego spokojną egzystencję wszystkich

elementów ekosystemu (organizmów żywych i środowiska nieożywionego) przy użyciu różnych środków, zgodnych z zasadami współżycia wewnętrznego państw oraz społeczności międzynarodowej (J. Haber, 2011, t3, s. 112). Jego celem jest zachowanie równowagi środowiska naturalnego w stanie niezakłóconym, niezbędnym dla sprawnego funkcjonowania człowieka, jego życia, zdrowia i mienia. Bezpieczeństwo ekologiczne dotyczy również zarządzania w zakresie dostępu do zasobów środowiska, likwidacji negatywnych dla środowiska skutków działalności człowieka oraz racjonalnego użytkowania zasobów przyrodniczych (W. Kitler, 2010 nr 1, s.49-50).

Bezpieczeństwo informacyjne należy rozumieć jako proces i stan umożliwiający swobodny dostęp, gromadzenie, przetwarzanie i przepływ wysokiej jakości informacji (osiąganej przez merytoryczną selekcję), połączony z racjonalnym, prawnym i zwyczajowym wyodrębnieniem kategorii podlegających ochronie bądź reglamentacji, ze względu na bezpieczeństwo podmiotów, których one dotyczą (W. Fehler, 2016, s.29-30). Termin bezpieczeństwo informacyjne stosuje się w odniesieniu do podmiotu (człowieka, organizacji), który może być zagrożony utratą zasobów informacyjnych albo otrzymaniem informacji nieodpowiedniej jakości (K. Liderman, 2012, s.22). M. Wrzosek trafnie identyfikuje bezpieczeństwo informacyjne jako stan, w którym ryzyko wystąpienia zagrożeń związanych z prawidłowym funkcjonowaniem zasobów informacyjnych jest ograniczone do akceptowalnego poziomu (M. Wrzosek, 2010, s.150). Bezpieczeństwo informacyjne obejmuje działania podejmowane w obszarze ochrony systemów informatycznych państwa przed destrukcyjnym oddziaływaniem na jego cyberprzestrzeni (cyberprzestępczość, cyberterroryzm, walka informacyjna) (P. Sienkiewicz, 2012, s.329). Integralną jego część stanowi bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni rozumiane jako *globalna domena środowiska informacyjnego składająca się z współzależnych sieci tworzonych przez infrastrukturę technologii informacyjnej (IT) oraz zawartych w nich danych, włączając Internet, sieci telekomunikacyjne, systemy komputerowe*¹. Cyberprzestrzeń państwa dotyczy systemów komputerowych, jednostek centralnych, oprogramowania, danych, sposobów i środków ich przetwarzania. Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni państwa to proces zapewnienia bezpieczeństwa funkcjonowania państwa jako całości, jego struktur, osób fizycznych i prawnych, innych podmiotów nieposiadających osobowości prawnej, a także będących w ich dyspozycji systemów teleinformatycznych oraz zasobów informacyjnych w globalnej cyberprzestrzeni².

---

¹ Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, Joint Publication 1-02, s. 57; http://www.dtic.mil/doctrine/new_pubs/jp1_02.pdf, dostęp: 12.10.2022 r.

² *Doktryna cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej*, s. 7–8.

W literaturze przedmiotu **bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej**¹ definiuje się jako *ochronę i obronę infrastruktury krytycznej, rozumianej jako rzeczywiste i cybernetyczne systemy (obiekty, urządzenia bądź instalacje) niezbędne do minimalnego funkcjonowania gospodarki i państwa, przed zagrożeniami*². Elementy wchodzące w skład infrastruktury krytycznej, tj. obiekty, systemy lub podmioty działające w ramach sektora prywatnego, państwowego lub pozarządowego narażone są na zagrożenia związane z ich funkcjonowaniem. Występujące w nich elementy, takie jak system obronny, system finansowy czy społeczny są składnikami bezpieczeństwa militarnego, ekonomicznego i społecznego państwa.

2.2. Bezpieczeństwo społeczne

Termin bezpieczeństwo społeczne występuje w aktach normatywnych zarówno rangi ustawowej, jak też w aktach prawnych niższego rzędu. W Konstytucji RP powiązано je z zabezpieczeniem społecznym, o czym stanowi art. 67, w którym „obywatel ma prawo do zabezpieczenia społecznego w razie niezdolności do pracy ze względu na chorobę lub inwalidztwo oraz po osiągnięciu wieku emerytalnego. Zakres i formy zabezpieczenia

---

¹ Infrastruktura krytyczna oraz jej ochrona to pojęcia stosunkowo nowe. Po raz pierwszy pojawiły się w oficjalnych dokumentach państwowych w USA wraz z dyrektywą prezydenta Billa Clintona z 22 maja 1998 r. w sprawie ochrony infrastruktury krytycznej. Dyrektywa ta wskazywała na konieczność wzrostu wrażliwości Stanów Zjednoczonych na ewentualne ataki terrorystyczne, ze zwróceniem szczególnej uwagi na bezpieczeństwo infrastruktury krytycznej. Tego typu infrastrukturę zdefiniowano jako rzeczywiste i cybernetyczne systemy niezbędne do funkcjonowania gospodarki i państwa w minimalnym zakresie. Wśród tych systemów wymieniono m.in.: system telekomunikacyjny, energetyczny, transportowy, bankowy finansowy. Co znamienne, podkreślono, iż w celu efektywnej ochrony infrastruktury krytycznej zachodzi konieczność ścisłej współpracy z sektorem prywatnym (wg danych Departamentu Bezpieczeństwa Narodowego USA, operatorami lub właścicielami około 85% infrastruktury krytycznej są podmioty prywatne) w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego. Od tego czasu zagadnienia ochrony infrastruktury krytycznej były systematycznie rozwijane, a Amerykanie stali się światowymi liderami w tej dziedzinie. Dlatego właśnie ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 roku o zarządzaniu kryzysowym wprowadziła do polskiego prawodawstwa pojęcie infrastruktury krytycznej. Zgodnie z definicją zaproponowaną w tej ustawie, za infrastrukturę krytyczną uważa się systemy oraz wchodzące w ich skład powiązane ze sobą funkcjonalnie obiekty, w tym obiekty budowlane, urządzenia, instalacje i usługi, kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służące zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji publicznej, a także instytucji i przedsiębiorców. Infrastruktura krytyczna obejmuje takie systemy, jak: a) zaopatrzenia w energię i paliwa, b) łączności i sieci teleinformatycznych, c) finansowe, d) zaopatrzenia w żywność i wodę, e) ochrony zdrowia, f) transportowe i komunikacyjne, g) ratownicze, h) zapewniające ciągłość działania administracji publicznej, i) produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych. Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. z 2007 r., nr 89, poz. 590 z późn. zm.

² Ochrona infrastruktury krytycznej (OIK) to zespół przedsięwzięć organizacyjnych realizowanych w celu zapewnienia funkcjonowania lub szybkiego odtworzenia infrastruktury krytycznej w przypadku zagrożeń, w tym awarii, ataków oraz innych zdarzeń zakłócających jej prawidłowe funkcjonowanie. W wyniku zeszlórocznej nowelizacji ustawy o zarządzaniu kryzysowym (art. 3 ust. 3 ustawy) definicja OIK otrzymała następujące brzmienie: (...) *wszelkie działania zmierzające do zapewnienia funkcjonalności, ciągłości działania i integralności infrastruktury krytycznej w celu zapobiegania zagrożeniom, ryzykom lub słabym punktom oraz ograniczenia i neutralizacji ich skutków oraz szybkiego odtworzenia tej infrastruktury na wypadek awarii, ataków oraz innych zdarzeń zakłócających jej prawidłowe funkcjonowanie. Zmiana definicji miała na celu dostosowanie polskiego stanu prawnego do przepisów unijnych.* Tamże

społecznego określa ustawa”. Ponadto „obywatel pozostający bez pracy nie z własnej woli i niemający innych środków utrzymania ma prawo do zabezpieczenia społecznego, którego zakres i formy określa ustawa”.

Bezpieczeństwo społeczne w obszarze bezpieczeństwa państwa może wynikać z roli państwa demokratycznego, którego obowiązkiem jest troska o obywateli, niezależnie od ich statusu materialnego, o to, by mogli w sposób realny uczestniczyć w życiu społecznym. „Upośledzenie” ekonomiczne dużych grup społecznych powoduje, iż demokracja staje się fasadowa, a instytucje państwa demokratycznego są niedostępne dla szerokich kręgów społecznych (M. Leszczyński, 2008). Bezpieczeństwo socjalne pojmowane jest zatem jako ochrona egzystencjalnych podstaw życia ludzi, zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb (materialnych i duchowych) oraz realizacji aspiracji życiowych przez tworzenie warunków do pracy i nauki, ochronę zdrowia oraz gwarancje emerytalne (A. Skrabacz, 2006, s. 413). „(...) są ściśle związki między bezpieczeństwem a warunkami tworzenia współzależności, dobrobytem, liberalizacją gospodarki oraz wzmocnieniem demokracji. Inaczej mówiąc, bezpieczeństwo ściśle wiąże się z tym, co dzieje się w gospodarce. Im gospodarka silniejsza, bezrobocie mniejsze, społeczeństwo bogatsze, tym bardziej dany kraj przejawia zainteresowanie działaniem stabilizującym gospodarkę innych krajów. Działanie to nie jest charytatywne w swym charakterze — wynika z interesu angażującego się w nie kraju” (K. Żukrowska, 2006, s. 32).

„...Bezpieczeństwo społeczne, jako rodzaj bezpieczeństwa narodowego jest procesem, obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest przetrwanie, dobrobyt oraz zrównoważony rozwój społeczeństwa, przez zapewnienie wysokiej jakości życia obywateli, rodziny i osób wymagających szczególnej troski, ich warunków bytowych, pracy, wypoczynku i dostępu do dóbr powszechnego użytku, a także przeciwdziałanie bezrobociu, rozwarstwieniu społecznemu i konfliktom społecznym...”¹ (R. Jakubczak, R. Kalinowski, K. Loranty, 2008, s. 59).

Bezpieczeństwo społeczne definiowane jest jako ochrona podstaw życia ludzi w wymiarze egzystencjalnym, zaspokajanie ich potrzeb oraz umożliwianie realizacji aspiracji

---

¹ W. Kitler, Zakres bezpieczeństwa państwa, dostęp 22.12.2022. https://www.researchgate.net/publication/330015732_Zakres_bezpieczenstwa_panstwa_narodowego (Autor pisze pomocnym w sformułowaniu tej definicji stały się zapisy *Strategii bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej z 2007 r.* (pkt 3.5) oraz opracowanie R. Kulczyckiego, *System bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, tom IV, Koncepcja systemu bezpieczeństwa RP XXI wieku*, AON, Warszawa 2004, s. 104. Proponuje się też definicję o następującej treści: „[...] *bezpieczeństwem społecznym państwa – jako elementu bezpieczeństwa narodowego – można określić stan społeczeństwa zapewniający nie tylko trwanie oraz przetrwanie państwa – narodu, lecz również jego rozwój*”.

życiowych. Związane jest także z oceną działalności instytucji powołanych do minimalizowania różnorodnych zagrożeń społecznych (J. Gierszewski, 2018, s.25). Współcześnie bezpieczeństwo społeczne obejmuje trzy zasadnicze elementy, które wzajemnie się uzupełniają: bezpieczeństwo socjalne, wspólnotowe i rozwojowe (M. Leszczyński, 2011, s.58-59). Bezpieczeństwo socjalne wynika z istoty demokratycznego państwa, odnosi się do standardów socjalnych ujętych przez poziom minimalnych płac lub dochodów gwarantowanych. Bezpieczeństwo wspólnotowe stanowi zbiór wartości odczuwanych przez jednostki, grupy społeczne lub naród danego państwa. Element rozwojowy bezpieczeństwa społecznego zawiera ogólne warunki rozwoju człowieka w danym państwie. Zapewnienie bezpieczeństwa społecznego polega na wykorzystaniu szans i możliwości rozwojowych społeczeństwa zależnie od poziomu kapitału ludzkiego, warunków instytucjonalnych, poziomu decentralizacji państwa oraz upodmiotowienia obywatela w systemie prawnym (M. Leszczyński, 2011, s.58-59).

Unia Europejska łączy określenie „bezpieczeństwo” z pojęciami takimi jak przestrzeń wolności i sprawiedliwości. Art. 3 ust 2. Traktatu o Unii Europejskiej (TUE) stanowi: „Unia zapewnia swoim obywatelom przestrzeń wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości bez granic wewnętrznych, w której zagwarantowana jest swoboda przepływu osób w powiązaniu z właściwymi środkami, w odniesieniu do kontroli granic zewnętrznych, azylu, imigracji, jak również zapobiegania i zwalczania przestępczości” (Parlament Europejski, 2019, s.550-586). Wiąże się z tym przede wszystkim bezpieczeństwo ekonomiczne (wprowadzenie mocnej waluty, stabilizacja cen, silna polityka rolna, zabezpieczenie dostępu do surowców, spójna polityka handlowa), społeczne (poprawienie oraz wyrównanie jakości życia, dostęp do pracy, monitorowanie strategii państw członkowskich, w tym strategii zdrowotnej, promowanie konkurencyjności, ochrona środowiska) i polityczne (współpraca na poziomie instytucji unijnych, promowanie wartości UE, tworzenie ram do współpracy).

Bezpieczeństwo społeczne obejmuje politykę społeczną i politykę zatrudnienia. Podstawę prawną stanowi tutaj art. 3 TUE, ale także art. 9, 10, 19 i wiele innych znajdujących się w Traktacie o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE). Stanowi ono kluczowy aspekt strategii „Europa 2020”, która służy zagwarantowaniu wzrostu wskaźnika zatrudnienia oraz zmniejszeniu liczby osób żyjących w ubóstwie lub zagrożonych wykluczeniem społecznym (Parlament Europejski, 2019, s. 199-343).

Za politykę zatrudnienia oraz politykę społeczną odpowiadają w większości rządy krajowe. Tylko w niektórych obszarach właściwe jest prawo europejskie tak jak m.in. w przypadku walki z ubóstwem, wykluczeniem społecznym czy dyskryminacją. Tutaj UE

dąży do wzmocnienia integracji i spójności europejskiego społeczeństwa, umożliwiając wszystkim obywatelom korzystanie z równych szans oraz jednakowego dostępu do zasobów.

Obie wymienione formy polityki nie miały żadnej podstawy prawnej w latach 1975-1994, kiedy istniała Europejska Wspólnota Gospodarcza. Dopiero w 1999 roku – wraz z wejściem w życie Traktatu z Amsterdamu – sytuacja uległa zmianie, a w 2017 roku UE uruchomiła europejski filar praw socjalnych w celu objęcia ochroną swoich obywateli. Teraz, w świetle wspomnianych zmian, bezpieczeństwo społeczne w Unii Europejskiej jest nierozdzielnie związane z polityką społeczną każdego państwa członkowskiego i stało się szczególną potrzebą ludzką. Różnorodność tych potrzeb oraz bezpieczeństwo socjalne podlegają zmianom związanym z procesem gospodarczym, społecznym i politycznym (M. Leszczyński, 2011a, s.123-132).

Jedna z pierwszych definicji bezpieczeństwa społecznego została stworzona przez Międzynarodową Organizację Pracy w 1984 roku i mówiła, że jest to ochrona z wykorzystaniem środków publicznych, którą społeczeństwo przewiduje dla ludzi znajdujących się w trudnej sytuacji gospodarczej i społecznej. Osoby te mogły znaleźć się w trudnej sytuacji przez chorobę, macierzyństwo, wypadek przy pracy, kalectwo, starość, bezrobocie czy śmierć kogoś bliskiego (M. Leszczyński, 2011a, s.123-132).

Jeżeli chodzi o współczesną definicję bezpieczeństwa społecznego w Unii Europejskiej, w sposób ogólny można przyjąć, że jest to intencjonalne staranie się o warunki bytowania ludzi, zapewniając przynajmniej minimalne możliwości egzystencjalne obywateli, odpowiedni standard życia oraz stwarzając szansę na jego polepszenie i doskonalenie (M. Lisiecki, 2008, s. 273-291). Jednak przede wszystkim „bezpieczeństwo społeczeństw jest kategorią niejednorodną, co przy braku uzgodnionego stanowiska różnych dyscyplin naukowych co do treści opatrywanej tym terminem w konsekwencji prowadzi do różnorodnego jego postrzegania. Istnieją też mniej lub bardziej udane próby zdefiniowania tego pojęcia na gruncie nauk o bezpieczeństwie” (J. Gierszewski, 2008a, s.21-38).

W Polsce definicja ta jest dość świeża, została stworzona przez Barbarę Rysz-Kowalczyk. Określa bezpieczeństwo społeczne jako stan wolności od niedostatku materialnego oraz realną możliwość rozwoju jednostki (B. Rysz-Kowalczyk, 2001. S.20). Pojęcie zakłada też zarówno stan wolności od ryzyka socjalnego, jaki i od zagrożeń rozwoju psychospołecznego.

Nieco inne wytłumaczenie proponuje Marek Leszczyński, który określa bezpieczeństwo społeczne jako całokształt działań prawnych oraz organizacyjnych realizowanych

przez podmioty rządowe (krajowe oraz międzynarodowe), pozarządowe oraz samych obywateli.

Przyjmuje się, że bezpieczeństwo społeczne można podzielić na dwa podsystemy: bezpieczeństwo socjalne i bezpieczeństwo psychospołeczne.

Pierwszy rodzaj obejmuje działania mające zapewnić pewny poziom życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczenie do ich marginalizacji czy wykluczenia społecznego. Niezaradność lub trudna sytuacja życiowa (wypadek, pożar, powódź lub inne niespodziewane sytuacje) to często zdarzenia, na które ludzie nie mają wpływu. Należy jednak zaznaczyć, że odpowiedzialność obywateli za los własny i ich rodzin wymaga wzmocnienia, gdyż walka z marginalizacją i nadrzędna rola państwa nie mogą kształtować postaw takich jak wyuczony syndrom bezradności polegający na stopniowym zatracaniu umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych oraz sięganiu po pomoc państwa w sytuacjach do tego nieuprawnionych.

Drugi podsystem polega na kształtowaniu warunków rozwoju obywateli poprzez aktywne uczestnictwo w tworzeniu dochodu jako podstawy do tworzenia samodzielności ekonomicznej obywatela. Uczestniczy on zatem aktywnie w rynku pracy (M. Leszczyński, 2008, s.543-558).

Bezpieczeństwo społeczne jest w rzeczywistości jednym z najważniejszych aspektów bezpieczeństwa narodowego. Jego brak jest odczuwalny w codziennym życiu zarówno przez dzieci, młodzież, jak i osoby dorosłe, na wielu płaszczyznach: szkolnej, zawodowej czy prywatnej. Wszyscy jesteśmy zatem narażeni na różne niebezpieczeństwa należące do tej kategorii (T. Bąk, Z. Ciekankowski, 2014, s.26).

Dwie wymienione poniżej natury istoty bezpieczeństwa społecznego, czyli stan bez zagrożeń oraz rozwój człowieka, są nierozdzielne i przenikają się wzajemnie.

Pierwsza kategoria bezpieczeństwa społecznego to bezpieczeństwo socjalne, które w skrócie można określić jako stan bez zagrożeń. Dotyczy ono nie tylko ochrony egzystencjalnej podstaw życia obywateli czy realizacji aspiracji życiowych, ale także zapewnienia możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb oraz tworzenia warunków do pracy i nauki. Innymi słowy, jest to „zapewnienie minimalnego standardu życia przez wprowadzenie odpowiednich ułatwień lub możliwości bezpłatnego korzystania z lecznictwa, oświaty i kultury” (A. Skrabacz, 2012, s.13-16). Bezpieczeństwo socjalne jest zatem kategorią węższą od bezpieczeństwa społecznego z racji tego, że ogranicza się jedynie do zapewnienia wystarczających środków do życia, a zagrożenia sprowadzają się tutaj wyłącznie do ryzyka socjalnego, np. bezrobocia, obowiązku rodzicielskiego, choroby, utraty małżonka lub rodzica,

niepełnosprawności czy wypadku. Natomiast bezpieczeństwo społeczne oznacza nie tylko dostatek środków utrzymania i brak zagrożeń w postaci ryzyk socjalnych, ale także umożliwia rozwój człowieka (B. Rysz-Kowalczyk, 2001, s.20).

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego określa zagrożenia socjalne jako sytuacje związane z pogłębiającym się stanem ubóstwa, patologiami społecznymi i problemami demograficznymi (Z. Domański, 2017, s. 367-384).

Główne ramy polityki w dziedzinie ochrony socjalnej UE to strategia „Europa 2020” oraz metoda koordynacji ochrony socjalnej i integracji społecznej, której celem jest promowanie spójności społecznej oraz równości poprzez odpowiednią, dostępną i zrównoważoną finansowo ochronę socjalną systemu i polityki integracji społecznej. UE zapewnia ramy dla rozwoju krajowej strategii ochrony socjalnej oraz inwestycji społecznych, a także koordynowania polityk między krajami UE w kwestiach związanych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, opieką zdrowotną, opieką długoterminową, emeryturą czy dostępem do ochrony socjalnej¹.

Druga kategoria bezpieczeństwa społecznego to bezpieczeństwo psychospołeczne, które skupia się na rozwoju psychicznym jednostki oraz całego społeczeństwa. Składają się na nie kompetencje państwa, grup społecznych i pojedynczych osób. Kraj jest odpowiedzialny za stworzenie takich warunków egzystencji obywateli, aby mogli oni realizować swoje aspiracje życiowe. Wiąże się z tym zapewnienie pewnego poziomu życia jednostkom, rodzinom i grupom społecznym oraz dostępu do żywności, odzieży, mieszkań, służb ochrony zdrowia, edukacji czy transportu lokalnego (A. Skrabacz, 2012, s.41), czyli do wszystkich środków związanych z ochroną życia, zdrowia i codziennego funkcjonowania człowieka. Ponadto kompetencje jednostek oraz grup społecznych powinny skupiać się na aspekcie stabilnego rozwoju człowieka, tworząc środowisko akceptacji i tolerancji społecznej, gdzie unika się marginalizacji i wykluczenia społecznego, np. wskutek narkomanii osób uzależnionych (A. Skrabacz, 2012, s.41). W takim zrównoważonym środowisku osoba będzie miała możliwość podążania za swoimi aspiracjami i ambicjami, realizując podstawowe cele czy zadania życiowe oraz zawodowe.

Polityka w uproszczeniu to działanie mające na celu zdobycie władzy, utrzymanie jej, utrwalenie i powiększenie. *Politeia* (gr.) oznacza społeczeństwo pozostające pod określoną władzą lub sferę ludzkiej aktywności związanej z władzą i państwem. Przymiotnik „społeczny” zawęża zakres pojęcia do spraw związanych z zaspokajaniem potrzeb

---

¹ European Commission, Employment, Social Affairs & Inclusion, *Social protection*, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1063&langId=en>, dostęp 24.05.2022.

mieszkańców z uwzględnieniem nierówności pomiędzy różnymi grupami. Odnosi się do zaspokajania potrzeb w relacji z gospodarką (polityka społeczno-gospodarcza, społeczna gospodarka rynkowa).

Potrzeba z punktu widzenia polityki społecznej jest istotna, jeśli jest niezbędna do utrzymania jednostki (grupy społecznej) przy życiu, umożliwienia jej budowania określonej roli społecznej czy prawidłowego funkcjonowania i rozwoju. Zaspokojenie potrzeb wymaga istnienia i właściwego funkcjonowania określonych instytucji społecznych działających na rzecz rozwiązywania kwestii społecznych i dobrobytu.

Dobrobyt społeczny to stan wysokiego zaspokojenia potrzeb ludności związanych z posiadaniem (pracy, zdrowia, mieszkania), rozwojem (wykształcenie, organizacja czasu wolnego, jakość życia) czy relacjami społecznymi (w rodzinie, pracy, miejscu zamieszkania). Kwestia społeczna to poważny, budzący niepokój problem społeczny, który nie może zostać samodzielnie rozwiązany przez pojedynczego człowieka i wymaga szerokich działań wielu podmiotów (np. w zakresie przeciwdziałania problemom bezrobocia, ubóstwa, patologii społecznej).

Bezpieczeństwo społeczne *rozumiane jest najogólniej jako ochrona egzystencjalnych podstaw życia ludzi, zapewnienie możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb (materialnych i duchowych) oraz realizacji aspiracji życiowych przez tworzenie warunków do pracy i nauki, ochronę zdrowia i gwarancje emerytalne* (A. Skrabacz, S. Sułowski, 2012, s.7). *Bezpieczeństwo społeczne obejmuje całokształt działań prawnych, organizacyjnych i wychowawczych realizowanych przez podmioty rządowe (narodowe i ponadnarodowe), samorządowe, pozarządowe oraz samych obywateli, które mają na celu zapewnienie pewnego poziomu życia osobom, rodzinom, grupom społecznym oraz niedopuszczenie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego* (A. Skrabacz, S. Sułowski, 2012, s.7). Zapewnianie bezpieczeństwa społecznego rozumiane jest zatem najogólniej, jako kreowanie przez państwo warunków społecznej egzystencji. Przy czym poziom tej egzystencji, a więc poziom bezpieczeństwa społecznego wchodzi w interakcje z praktycznie wszystkimi wyróżnianymi rodzajami bezpieczeństwa wewnętrznego.

Tabela 2.1.

Wybrane definicje polityki społecznej

Autor Rok wydania	Treść definicji
A. Szymański (1925)	„Przedmiotem polityki społecznej jest dobro warstwy pracy najemnej w ogóle, a w szczególności pracy fizycznej lub inaczej określenie właściwego stosunku między pracodawcami i pracobiorcami [...] polityka

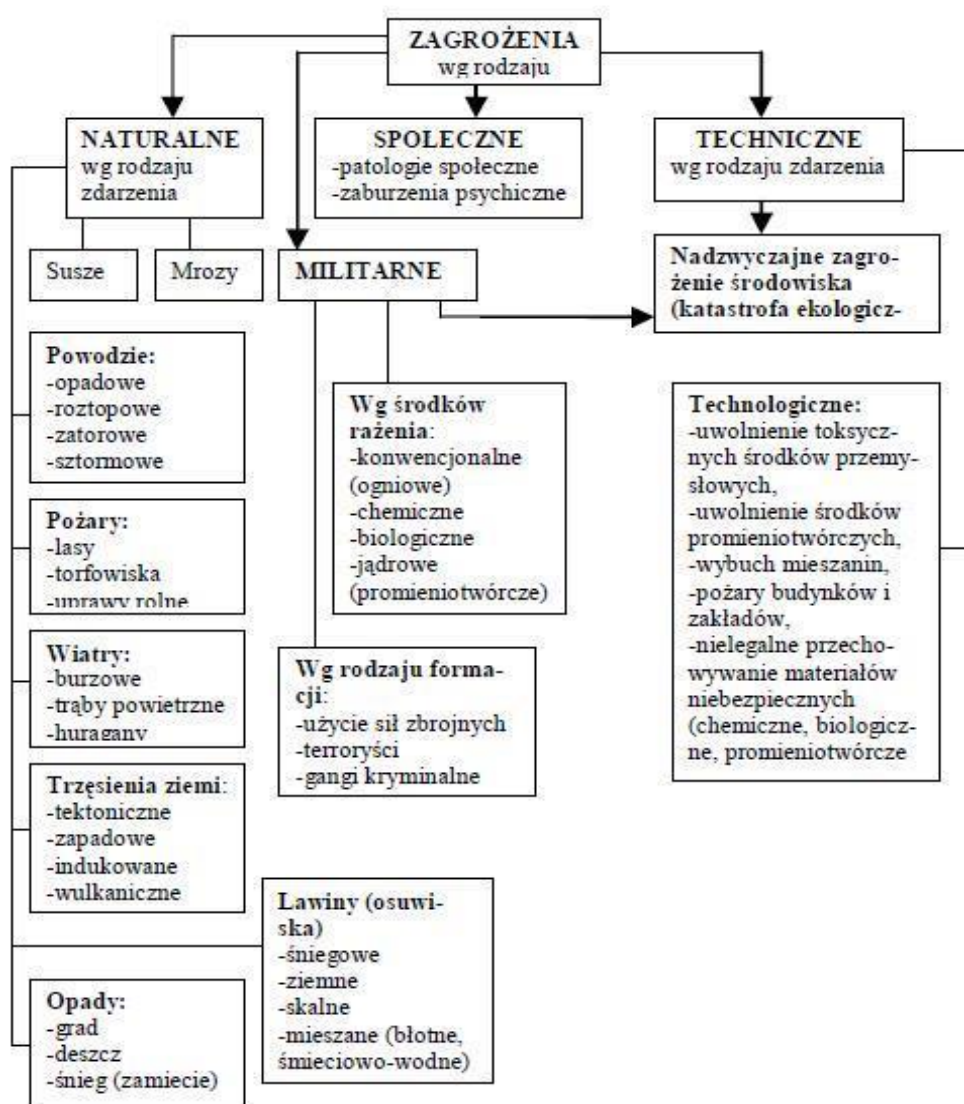
Autor Rok wydania	Treść definicji
	społeczna tym się różni od opieki społecznej, że ma do czynienia z masą, a nie z jednostkami, przede wszystkim ze zjawiskami pracy i pojęciem sprawiedliwości, a nie ze zjawiskiem ludzkiego życia, miłosierdzia i litości oraz że częściej posługiwać się może przymusem.”
W. Zawadzki (1927)	„Celem polityki społecznej jest podnoszenie dobrobytu warstw pracujących przy umiarkowanej demokratyzacji stosunków społecznych oraz rozwoju ustawodawstwa socjalnego.”
S. Rychliński (1938)	„Polityka społeczna jest to więc naukowo usystematyzowany zbiór wskazówek, jak usuwać, a choćby łagodzić niesprawiedliwości i szkody płynące dla jednostki i społeczeństwa z ustroju pracy najemnej, oraz jak przeciwdziałać dalszemu narastaniu tych niesprawiedliwości i powstawaniu nowych szkód.”
A. Rajkiewicz (1975, 1998)	Według autora polityka społeczna „to sfera działalności państwa, innych ciał publicznych i sił społecznych, która zajmuje się kształtowaniem warunków życia ludności oraz stosunków międzyludzkich.
W. Szubert (1979, 1989)	Polityka społeczna obejmuje wszystkie zakresy działania, „których bezpośrednim celem jest zaspokajanie ważnych potrzeb szerokich warstw ludności”.
J. Danecki (1980)	Według autora polityka społeczna postrzegana jest szeroko i wąsko. W ujęciu szerszym to umiejętność wyborów celów rozwoju społecznego i kryterium bieżącej działalności publicznej, a w węższym to organizowanie warunków pracy i życia oraz sztuka regulowania stosunków społecznych.
J. Auleytner (2000)	„Polityka społeczna to działalność państwa, samorządu i organizacji pozarządowych, której celem jest wyrównywanie drastycznych różnic socjalnych między obywatelami, dawanie im równych szans i asekurowanie ich przed skutkami ryzyka socjalnego.”

Źródło: dostępne w Internecie: http://www.ptps.org.pl/index.php?action=definicje_ps [14.07.2011], za: R. Szarfenberg, *Krytyka i afirmacja polityki społecznej*, Warszawa 2008. J. Gierszewski, *Organizacja systemu bezpieczeństwa społecznego*, wyd. Difin Toruń 2013, s.52.

Bezpieczeństwo społeczne, w odróżnieniu od militarne, polityczne czy ekonomicznego, ujmowane jest jako element „miękkiego” wymiaru problematyki bezpieczeństwa (*soft security*) (A. Urbanek, 2013, s,9), choć można pokazać bezpośrednie powiązania i uwarunkowania pomiędzy wymienionymi formami omawianego zjawiska. Konsekwencją tego typu bezpieczeństwa jest również dany ład społeczny, wyznaczający określony rodzaj standardu życia dla obywateli. Z perspektywy socjologicznej istotne jest to, że „każda sytuacja kryzysowa, wywierając wpływ na rzeczywistość społeczną, powinna podlegać takiej analizie nie tylko ze względu na kontekst zaistniałej sytuacji (tj. jej przyczynę), ale także ze względu na jej bezpośrednie lub pośrednie następstwa (często postrzegane jako funkcje ukryte na poziomie implementacji, zaś jawne – na gruncie regulowania życia społecznego w najszerszym możliwym sensie)” (M. Baranowski 2014, s. 9-14).

2.3. Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego

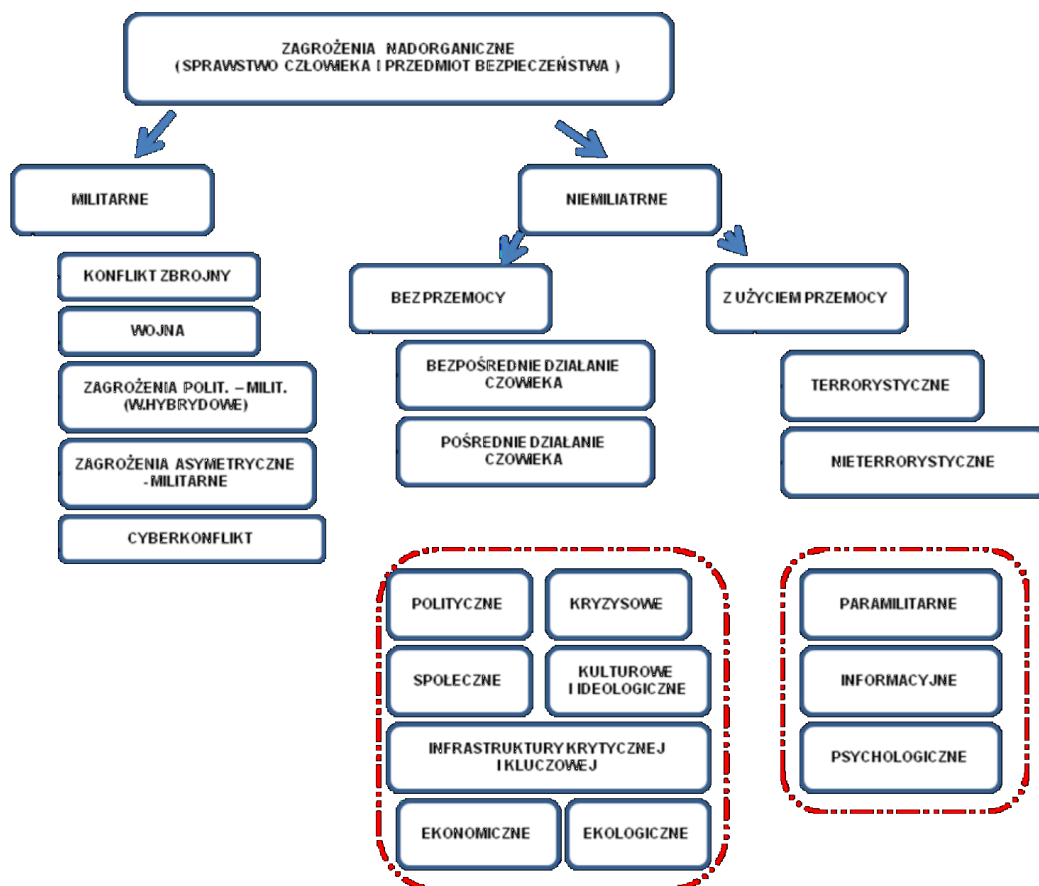
Zagrożenia są przeciwieństwem bezpieczeństwa, stanowią o jego przedmiotowym zakresie. Analiza dostępnych definicji tego terminu pozwala na stwierdzenie, że zagrożenia to wszelkie sytuacje, w których występuje prawdopodobieństwo *powstania stanu niebezpiecznego* (Słownik terminów z bezpieczeństwa narodowego, 2010, s.172-173). Zagrożenia stanowią zbiór destrukcyjnych zjawisk, czynników, procesów i zdarzeń dotyczących podmiotów oraz elementów środowiska przyrodniczego, które godzą bezpośrednio w ochraniające przez społeczeństwa i państwa priorytetowe wartości oraz dobra podlegające ochronie (R. Zięba, 2012, s.13; L. Chojnowski, 2015, s.197-214). Podział zagrożeń przedstawiono na rysunku 2.1.

Rys. 2.1. Ogólny podział zagrożeń

Źródło: R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Bellona, Warszawa 2003.

Dość ciekawą typologię zagrożeń uwzględniającą kryterium sprawstwa zaproponowali A. Glen oraz M. Banasik (A. Glen, 2011, s. 19-31; M. Banasik 2011, s.196), (rys. 2.2). Wyróżniono w nim zagrożenia spowodowane bezpośrednią lub pośrednią działalnością człowieka.

Rys. 2.2. Typologia zagrożeń

Źródło: A. Glen, *Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* [w:] *Edukacja na rzecz bezpieczeństwa. Wybrane problemy*, Z. Piątek (red.), Warszawa, Wyd. CSEE s. 19–31; M. Banasik, *Kierunki zmian w zarządzaniu kryzysowym resortu obrony narodowej* [w:] *Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego*, G. Sobolewski, D. Majchrzak (red.), Warszawa, Wyd. AON s. 196.

Zagrożenia społeczne to takie, których skutkiem jest brak lub niedostatek środków utrzymania (M. Książkowski, 2001). Do źródeł zagrożeń społecznych należą: byt, schronienie, praca, środowisko, zdrowie, dzieciństwo, osamotnienie, ubóstwo, zagrożenia fizyczne, edukacja. Do tej negatywnej definicji dodawany jest też aspekt pozytywny o istnieniu gwarancji pełnego rozwoju jednostek. Służą temu środki do osiągnięcia bezpieczeństwa społecznego, tzw. instrumenty zabezpieczenia społecznego. Źródłem problemów społecznych są

głównie tzw. ryzyka socjalne związane z utratą dotychczasowego źródła utrzymania. Najczęściej wymieniane są ryzyka związane z: bezrobociem, niepełnosprawnością, chorobą, starzeniem się społeczeństwa, śmiercią jedyne go żywiciela rodziny, endemiczną biedą oraz patologiami społecznymi (A. Kwiasowski, D. Durmała, 2005, s.28). Zagrożenia społeczne będą się różniły od siebie intensywnością, zasięgiem i możliwościami ich neutralizacji.

Liczba problemów społecznych jest zdecydowanie większa. J. Auleytner i K. Głąbicka przedstawili ich szeroką listę (J. Auleytner, K. Głąbicka, 2001). Znajdują się na niej: bezrobocie, ubóstwo, edukacja, bezdomność, kwestia mieszkaniowa, kwestia zdrowia, AIDS, narkomania, migracje, kwestia rolna, ekokwestia, alkoholizm, prostytutka, rodzina, żebractwo, przemoc, dziecko, przestępczość, starość, mniejszość, niepełnosprawność.

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego podaje definicję zagrożeń psychospołecznych rozumianych jako stan społeczeństwa nacechowany wysokim stopniem nasilenia negatywnych oddziaływań i zjawisk. Taka sytuacja może spowodować naruszenie podstawowych wartości i interesów państwa oraz obniżenie świadomości społecznej, np. poprzez dyskryminację, wykluczenie społeczne, brutalizację stosunków społecznych itd. (Z. Domański, 2017, s.367-384).

B. Jagiełło dokonała charakterystyki i opisu zagrożeń dla bezpieczeństwa w kontekście polityki Unii Europejskiej. Autorka dzieli zagrożenia na pięć grup. Pierwsze z nich to „bunt wykluczonych”. Zagrożenie to charakteryzuje następująco: „Jedno z podstawowych zagrożeń wynika z szerzących się postaw skrajnych, niekiedy fundamentalistycznych, będących podstawą do oskarżenia bogatych i rodzącej się wobec nich wrogości. Wrogość ta może być wyrażana również w formach agresywnych, w tym terrorystycznych. Zdaniem polityków unijnych rodzi się ona z ubóstwa, z dysproporcji rozwojowych, występujących między poszczególnymi obszarami świata. Podziałom tym towarzyszą różnice kulturowe, pogłębiający się brak zaufania między zamożnymi społeczeństwami konsumpcyjnymi a biednymi, cierpiącymi szereg niedostatków społeczeństwami Południa” (B. Jagiełło, 2006, s.263). Drugie zagrożenie to „bunt biednych” wynikający z powiększających się różnic dochodowych między biednymi i bogatymi w skali świata. Dysproporcje te są coraz bardziej widoczne między innymi dzięki rozwojowi środków komunikacji czy agresywnym metodom marketingu. Społeczeństwa rozwinięte dla zwiększenia swoich dochodów masowo korzystają z instrumentów i środków związanych z rozwojem informacji i nowych technologii, jednakże tracą z pola widzenia „produkt uboczny”, którym jest przenikanie i odbiór informacji również przez tych, dla których dostęp do dobrobytu jest utrudniony. Globalizacja handlu i wymiany międzynarodowej może natrafiać na niechęć, opór, a nawet nienawiść w krajach

biednych. Starania na rzecz walki z ubóstwem i zrównoważonego rozwoju są warunkiem przetrwania i dalszej prosperity także w krajach rozwiniętych. Pozostałe zagrożenia to: „kryzys państwa”, który B. Jagiełło odnosi do zjawisk kumulującego się wykluczenia społecznego, mogącego skutkować zdarzeniami politycznymi prowadzącymi nawet do rozpadu państwa (dotyczy to zwłaszcza krajów ubogich, postkolonialnych, o słabych strukturach władzy demokratycznej i niedookreślonej tożsamości narodowej - tożsamość plemienna góruje nad tożsamością narodową), „zagrożenie środowiska naturalnego” oraz „terrorizm międzynarodowy” (B. Jagiełło, 2006, s.263).

W bezpieczeństwie społecznym występują różnego typu zagrożenia, do których należy zaliczyć: naruszenie praw człowieka i podstawowych wolności; dyskryminację (narodowościową, etniczną, kulturową, religijną, ze względu na płeć i pochodzenie); manipulacje świadomością i psychiką; ograniczanie wolności praw i wolności (politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych) oraz swobód obywatelskich; nacjonalizm, szowinizm, ksenofobię; patologie społeczne; masowe migracje na tle ekonomicznym i politycznym; nadużycia wiedzy przeciwko ludzkości; zanikanie własnych i wchłanianie obcych wartości kulturowych; upadek wartości moralnych; kult przemocy, brutalizacja stosunków międzyludzkich; niski przyrost naturalny; zubożenie i głód wielkich grup społecznych; bezrobocie; ubóstwo; bezdomność, a także skutki kryzysów ekonomicznych, politycznych, wojen, katastrof technicznych i naturalnych¹.

Zagrożenie w bezpieczeństwie społecznym możemy rozpatrywać również przez pryzmat niezaspokojonych potrzeb. Uważa się bowiem, że niezaspokojenie potrzeb powoduje stan braku, który może stawać się czynnikiem kumulowania różnych trudnych sytuacji w życiu jednostek i ich rodzin (J. Danecki, J. Auleytner, 1999). Wymienia się tu (M. Leszczyński, 2011, s.126-127):

1. Zagrożenie bytu związane z brakiem dostępu do odpowiedniej wody, brakiem żywności, chorobami w wyniku niedożywienia czy dziećmi urodzonymi z wyraźną niedowagą.
2. Zagrożenie schronienia (w skrajnym przypadku bezdomność) lub mieszkanie, które nie chroni przed normalnymi warunkami pogodowymi, także mieszkanie bez odpowiednich urządzeń sanitarnych, przeludnione i położone w niebezpiecznym miejscu.
3. Zagrożenie pracy, bezrobocie, w tym szczególnie długotrwałe (rok bez pracy), długookresowe (powyżej trzech lat) i masowe, ryzyko utraty pracy, każde zajęcie zawodowe

---

¹ W. Kitzler, źródło: <https://www.researchgate.net/publication/330015732> Zakres bezpieczeństwa państwa narodowego, s.38. (dostęp: 22.10.2022).

podważające autonomię pracownika oraz zagrożenia wypadkami przy pracy i chorobami zawodowymi.

4. Zagrożenie środowiska związane z życiem na obszarze o wysokim stopniu zanieczyszczenia lub wysokim poziomie hałasu.
5. Zagrożenie zdrowia, utrudniony dostęp do opieki zdrowotnej, zagrożenie chorobami, zwiększona umieralność niektórych grup społecznych oraz zagrożenie epidemiami oraz niepełnosprawnością.
6. Zagrożone dzieciństwo, w tym szczególnie dzieci porzucone, zaniedbane, będąc ofiarami przemocy, wychowujące się w rodzinach patologicznych oraz wychowujące się w niedostatku i ubóstwie.
7. Zagrożenie osamotnieniem, czyli brak bliskich, zażyłych relacji z innymi, brak wsparcia w rodzinie, brak wsparcia w trudnych sytuacjach życiowych, samotna starość i marginalizacja społeczna.
8. Zagrożenie ekonomiczne, bezwzględne ubóstwo, brak odpowiedniego zabezpieczenia materialnego w przypadku określonych zdarzeń losowych.
9. Zagrożenie fizyczne, czyli wzrost przestępstw przeciwko zdrowiu, zabójstwa, przemoc, terroryzm.
10. Zagrożenie rozwoju, czyli utrudniony dostęp do szkół, niski poziom kształcenia, niedobór wyższego wykształcenia, brak dostępu do placówek upowszechniania kultury i zafocowanie kulturalne.

Do zagrożeń społecznych możemy zaliczyć między innymi patologię społeczną. Patologia to etymologicznie nauka o cierpieniu (gr. pathos – choroba, cierpienie, logos – nauka), a w rozumieniu socjologicznym to nauka o społecznych dysfunkcjach. Oznacza stan zakłócenia równowagi społecznej przez osłabienie więzi społecznych, społecznego systemu normatywnego i rozregulowanie mechanizmów kontroli społecznej (M. Jarosz, 1975, s.7).

Patologię społeczną można określić jako negatywne zjawisko społeczne, które uwzględnia następujące warunki (I. Pospiszył, 2008, s.11):

1. Naruszenie norm społecznych;
2. Destruktywność zachowania mierzona skalą potępienia społecznego;
3. Występowanie w większej skali zbiorowości lub w skali masowej;
4. Konieczność występowania działań profilaktycznych.

M.K. Mlicki uporządkował różne stanowiska dotyczące patologii społecznej, wyróżniając podejście:

1. Obiektywne – identyfikacja zjawiska na podstawie obiektywnych kryteriów

(funkcjonalności, teoria konfliktu);

2. Obiektywno-subiektywne – identyfikacja na podstawie powyższych kryteriów i uznanych przez większość społeczeństwa;

3. Subiektywne – identyfikacja na podstawie odczucia jednostek i grup (M.K. Milicki za J. Kwaśniewski, 2000, s. 90).

Według *Nowego słownika poprawnej polszczyzny* patologia społeczna jest to zachowanie osób lub grup ludzi sprzeczne z ogólnie przyjętymi normami. Dotyczy więc zachowania, jednostki, grupy, instytucji sprzecznej z przyjętą (dominującą) w danym społeczeństwie normą (kulturową, obyczajową, religijną, prawną). K. Czekał dokonał następującego podziału norm społecznych:

1. Moralne (w obronie godności, niezależności, sprawiedliwości, potrzeby zaufania);

2. Obyczajowe (umowne sposoby postępowania);

3. Nakazowe (wskazujące na właściwe zachowanie);

4. Zwyczajowe (możliwe akceptowalne sposoby zachowania) (K. Czekał, 1998, s. 24-25).

Według A. Geberle patologia społeczna to zachowanie jednostki mające destruktywny wpływ na społeczeństwo lub jego elementy oraz niezgodne z wartościami uznawanymi w danym kręgu kulturowym (A. Geberle, 1998, s. 18).

Patologia społeczna to nieakceptowany stan zachowań (postaw), które są szkodliwe społecznie i powodują ujemne następstwa dla rozwoju jednostki, grupy lub całego społeczeństwa, a polegają na nieprzestrzeganiu obowiązujących przepisów prawa, norm (moralnych, obyczajowych, kulturowych) oraz na odrzuceniu (nieposzanowaniu) wartości powszechnie akceptowalnych na danym etapie rozwoju społecznego.

Pojęcie patologii społecznej jest pojęciem bliskoznacznym lub synonimicznym względem takich pojęć, jak: dewiacja (patologia jednostki), dezintegracja (zaburzenia w stosunkach międzyludzkich), dezorganizacja (zaburzenia struktur) czy niedostosowanie społeczne (zaburzenia w zachowaniu) (H. Kaszyński, A. Karwacki, 2008).

Obszar zainteresowań patologii społecznej można podzielić na zjawiska patologii indywidualnej i grupowej. Do pierwszej kategorii można zaliczyć takie zagrożenia społeczne, jak samobójstwa, zabójstwa, narkomanie, hazard, alkoholizm, prostytutkę i inne. W patologii indywidualnej rozpoznaje się podmiot patologii, czyli osobę, która narusza normy. Najczęściej te działania są nakierowane na podmiot, który dokonuje „samoniszczenia” przez uzależnienie od różnych używek, lub na osoby z otoczenia przez zachowanie mające destrukcyjny wpływ na rodzinę czy członków innych grup społecznych. Do patologii grupowej

zalicza się natomiast dezorganizację rodziny kończącą się rozwodem, kazirodztwo, przestępczość zorganizowaną, dyskryminację rasową, religijną itd. czy też dezorganizację innych grup społecznych (tzw. życia zorganizowanego). Człowiek jako jednostka fizyczna w przypadku patologii indywidualnej jest nosicielem cech nawyków i działań ujemnych; sam je posiada, ma bezpośredni wpływ na ich powstawanie oraz przekazuje je w różny sposób innym osobom.

Bezdomność jest bez wątpienia poważną kwestią społeczną i śmiało możemy ją zakwalifikować do zagrożeń bezpieczeństwa społecznego. Stanowi ona przykład patologii społecznej i marginalizacji (J. Auleytner, K. Głąbicka, 2001, s. 94). Samo zdefiniowanie zjawiska bezdomności jest trudne, ale przyjąć można, że „bezdomnym jest człowiek nie mający miejsca spełniającego warunki mieszkalne, w którym mógłby stale przebywać, ani aktualnej możliwości lub chęci uzyskania takiego miejsca” (A. Duracz-Walczak, 1998, s. 25). Bezdomność oznacza zatem zanegowanie jednego z podstawowych praw ludzkich, jakim jest prawo do posiadania trwałego i pewnego miejsca egzystencji. Pozbawienie domu jest bowiem pozbawieniem człowieka bezpieczeństwa i możliwości zaspokojenia niezbędnych potrzeb, w tym potrzeby własnego rozwoju. Bezdomność należy zakwalifikować jako kwestię społeczną współczesnej Polski również dlatego, iż jest to problem wieloaspektowy (E. Moczuk, 1999, s. 232). Bezdomni, zauważalni w miejscach publicznych, zwykle są odbierani jako stwarzający potencjalne zagrożenie dla porządku i bezpieczeństwa innych obywateli. Bezdomność, umieszczana przez badaczy wśród zjawisk patologii społecznej, wiąże się naturalnie z całą gamą zachowań moralnie nagannych. Rzeczywiste przyczyny wystąpienia bezdomności częstokroć również wskazują na niewłaściwe cechy osobowości i działania destrukcyjne podejmowane przez samych bezdomnych.

Bezrobocie to jedna z najbardziej dotkliwych kwestii społecznych (M. Mitręga, 2003, s.128-174). Literatura przedmiotu, do której należy zaliczyć prace ekonomistów, socjologów, psychologów, specjalistów z zakresu polityki społecznej, prawników oraz statystyków, zawiera wiele propozycji definiowania bezrobocia oraz osoby bezrobotnej. Trudno jednak znaleźć wspólną definicję bezrobocia możliwą do powszechnej akceptacji. Przyczyną takiej sytuacji jest złożoność tego zjawiska i jego wielowymiarowość.

Bezrobocie to stan charakteryzujący się brakiem możliwości zarabiania na życie za pomocą „społecznie akceptowalnych środków” (Encyklopedia socjologii, 1998, t. I., s. 64). Bezrobocie jako zjawisko makroekonomiczne i makrosocjalne można analizować w dwóch kategoriach. W ujęciu podmiotowym analizuje się bezrobocie jako stan bezczynności zawodowej osób zdolnych do pracy i zgłaszających

gotowość do jej podjęcia, dla których podstawą egzystencji są dochody z pracy. W ujęciu przedmiotowym bezrobocie jako kategoria analityczna rynku pracy będzie oznaczało niezrealizowaną podaż pracy, będącą rezultatem nierównowagi między podażą siły roboczej (zasobów ludzkich) a popytem na pracę (chłonnością zatrudnieniową gospodarki) (Encyklopedia socjologii, 1998, t. I., s. 65).

Zjawisko zagrożeń społecznych nie odnosi się do pojedynczych osób, a co najmniej do grupy społecznej, przy czym negatywne zjawisko występuje z pewnym natężeniem lub następuje kulminacja oddziaływania kilku wyznaczników. Określa się, iż osoby, które funkcjonują w takich warunkach, znalazły się w krytycznych sytuacjach życiowych (J. Danecki). Sytuacje te pojawiają się, jeśli: zagrożone jest życie, zdrowie, byt materialny czy godność osobista człowieka, który staje w obliczu niezaspokojenia podstawowych potrzeb. Często towarzyszy temu

konieczność podejmowania decyzji o dużym stopniu ryzyka, a zawodzą dotychczasowe mechanizmy adaptacyjne. Wówczas następuje destabilizacja, zaburzenia funkcjonowania, często załamanie dotychczasowej drogi życiowej, a z danej sytuacji nie widzi się wyjścia. Tak więc zagrożenia społeczne wpływają na jakość życia ludzi oraz godzą w egzystencjalne i biologiczne podstawy trwania narodu (państwa) (M. Leszczyński, 2009, s. 38).

2.3. Nieprzystosowanie społeczne jako element zagrożenia bezpieczeństwa społecznego nieletnich

Problem nieprzystosowania społecznego od wielu lat jest przedmiotem szczególnego zainteresowania licznych przedstawicieli nauk społecznych, jak i praktyków zajmujących się procesem socjalizacji i wychowania. Jest to termin najczęściej stosowany przez pedagogów praktyków, ale każda dyscyplina naukowa (psychologia, pedagogika, psychiatria, socjologia, kryminologia) stosuje własną interpretację pojęcia w badaniach empirycznych. Zakresy używanych w nauce terminów „nieprzystosowania społecznego” mogą być zbliżone, często nawet pokrywają się. Szereg terminów różni się między sobą nie tylko zakresem, ale pod względem czynników etiologicznych.

Jedną z grup społecznych, która podejmuje się trudnego zadania, jakim jest pomoc nieprzystosowanej młodzieży, jest grupa rodzinnych kuratorów sądowych. To właśnie oni podejmują próbę współpracy, pomocy dzieciom i młodym ludziom, którzy mają trudności z dostosowaniem się do życia w społeczeństwie w zaakceptowaniu norm prawnych,

społecznych i kulturalnych. Poprzez wpojenie podstawowych zasad chcą ułatwić im realizację życiowych planów.

Termin „**społecznie niedostosowany**” wykorzystywany jest do określania osób, które nie chcą, nie potrafią podporządkować się obowiązującym normom i zasadom życia społecznego. W ostatnim czasie pojęcie to jest coraz częściej wykorzystywane. Wraz z nasilającym się zjawiskiem patologii społecznej zwraca się coraz większą uwagę na dzieci oraz młodzież, która zdecydowanie odbiega od normy. Dla wielu autorów pojęcie normy jest różnie postrzegane, co skutkuje powstawaniem różnorodnych definicji niedostosowania społecznego. Norma najczęściej postrzegana jest jako coś, co jest przeciętne – ani się nadto wyróżniające ani zdecydowanie gorszące. Pojęcia norm mające wpływ na określenie definicji nieprzystosowania społecznego mogą mieć różny charakter. Zaczynając od kulturalistycznego (gdzie znaczenie mają standardy społeczne, wartości, wzory, ideały), poprzez etyczny/religijny (przestrzeganie norm/zasad religijnych), statystyczno-psychometryczny (porównywanie z innymi), kończąc na psychiatrycznym, pedagogicznym i psychologicznym (gdzie najważniejsze jest wewnętrzne funkcjonowanie, autonomia, twórczość, dojrzała osobowość) (E. Wysocka, 2008, s.21). Budując definicje czy ujęcia teoretyczne zjawiska nieprzystosowania społecznego zwraca się uwagę na kryteria normalności rozpatrując je pod kątem wykraczania poza dopuszczalne granice akceptacji.

W innym ujęciu opisywane są relacje między jednostką a środowiskiem. Z jednej strony istota biopsychiczna, a drugiej ciągle zmieniające się otoczenie. Wzajemne oddziaływanie jednostki na otaczający świat i świata na jednostkę wpływa szczególnie na młodzież, która nie zawsze potrafi się odnaleźć. Każda jednostka, każde otoczenie tworzy inne standardy i normy, a te z kolei odpowiednie układy. Żadna właściwość ani układ nie są takie same. Dlatego też pojęcia niedostosowania społecznego będą różnić się nie tylko pod kątem widzenia tych właściwości i układów, ale i poprzez odpowiednie koncepcje psychologiczne, wywierające wpływ na konkretnym etapie rozwoju (B. Urban, J.M. Stanik, 2007, s.136).

Wielość definicji nie pozwala przyjąć jednego, spójnego terminu, według którego dzieci oraz młodzież byłaby klasyfikowana. Interdyscyplinarny charakter pomocy młodzieży ukazuje na ile sposobów może być rozpatrywana owe określenie. W zależności od zainteresowań oraz charakteru pracy w określeniach można odnaleźć różnorodne poglądy: psychologiczne, prawne, socjologiczne czy psychiatryczne.

Pojęcie niedostosowanie społeczne do polskiej nomenklatury wprowadziła Maria Grzegorzewska w 1957 roku. Obecnie można stosować zamiennie takie terminy jak:

wykolejenie społeczne, nieprzystosowanie społeczne, a także dziecko/młodzież trudne, przestępcze, socjopatyczne, moralnie zaniedbane czy zaburzone w zachowaniu.

Maria Grzegorzewska jako pierwsza określiła niedostosowanie społeczne skupiając się na przeżyciach jednostki. Podaje liczne czynniki, które mogą charakteryzować młodzież nieprzystosowaną społecznie: „odwrócenie zainteresowań od wartości pozytywnych i chęć wyżycia się w akcji społecznie destrukcyjnej. Podziw i zainteresowanie dla tak zwanych złych czynów. Cynizm i brawura w tym względzie. Nieżyczliwy stosunek do człowieka. Stałe konflikty z otoczeniem, najczęściej na tle stosunku do człowieka, do cudzego mienia, regulaminów, norm i zarządzeń, nieodpowiedniego stosunku do czynów własnych, nieumiejętność zżycia się z grupą. Wyklamywanie się, zrzucanie winy. Niechęć do pracy i nauki. Brak poczucia odpowiedzialności za swoje życie. Życie chwilą, przygodą, awanturą. Wyobraźnia duża. Brak hamulców, krytycyzmu. Sugestywność. Brak wizji życia w płaszczyźnie etycznej społecznie pozytywnej. Nieumiejętność wyjścia z trudnej sytuacji, brak wiary w możliwość tego. Zaburzenia wybitne w przebiegach emocjonalnych” (M. Grzegorzewska, 1964, s.72).

Według McKinney’a niedostosowanie społeczne należy rozpatrywać na podstawie zmian, jakie zaszły w jednostce. Nie ocenia się go ze względu na stopień zaawansowania, lecz na podstawie form zachowania jednostki, które określają rodzaj niedostosowania (F. McKinley 1961 za J. Konopnicki, 1971, s.18).

Rozpatrując różne przejawy zachowania można zwrócić uwagę na działania teoretyków, którzy skupiają się na ustaleniu odpowiedniego określenia niedostosowania społecznego. Psychologowie przyczyn tego zjawiska będą doszukiwać się w czynnikach emocjonalnych, osobowościowych. I tak H. Spionek podaje, że dzieci nieprzystosowane społecznie to jednostki: „u których zaburzeniu uległa sfera emocjonalno-wolowa oraz rozwój charakteru i osobowości, co powoduje często zakłócenie stosunków społecznych między dziećmi a ich otoczeniem” (H. Spionek, 1965, s. 275).

Dla O. Lipkowskiego również bardzo ważnym czynnikiem określającym trudną młodzież jest czynnik psychologiczny. Autor podaje, że „... społeczne niedostosowanie jest to zaburzenie charakterologiczne o niejednorodnych objawach, spowodowane niekorzystnymi, zewnętrznymi lub wewnętrznymi warunkami rozwoju, wyrażające się wzmożonymi i długotrwałymi trudnościami w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych i w realizacji zadań życiowych danej jednostki” (O. Lipkowski, 1972, s.25).

Określenie młodzieży wykolejonej społecznie zostało również określone na podłożu kryminologicznym. Jedną z ważniejszych definicji w tym kontekście ukazuje H.

Kołakowska-Przełomiec. Według niej niedostosowani społecznie to takie jednostki, których „... zachowanie świadczy o systematycznym nieprzestrzeganiu przez nich pewnych podstawowych zasad postępowania, zwyczajów uznawanych w naszym społeczeństwie za właściwe dla dzieci i młodzieży” (H. Kołakowska-Przełomiec, 1975, s.16).

Bardzo ważnym podejściem do młodzieży trudnej jest ujęcie socjologiczne, biorące pod uwagę przede wszystkim role społeczne, jakie pełni bądź powinna pełnić młodzież. Tym kontekstem zajęli się pionierzy polskiej resocjalizacji – Czesław Czapów oraz Stanisław Jedlewski. Podają, że wykolejonych adolescentów charakteryzują: „mniej lub bardziej trwałe reakcje dewiantyczne, wyróżnione nie ze względu na jakikolwiek system społeczny, ale ze względu na system społeczny ujawniony jako element konstelacji systemów społecznych, obejmujących ludzi tworzących zbiorowość współczesnego państwa. Skrajne nasilenie tego rodzaju reakcji, czyli generalnych reakcji dewiantycznych, stanowi wyraz antagonistycznego ustosunkowania się do państwa i norm, które określają jego funkcjonowanie” (Cz. Czapów, S. Jedlewski, 1971, s. 54)

Analizując różne podejścia do problemu nieprzystosowania młodzieży nie sposób pominąć podejścia behawioralnego, które skupia się przede wszystkim na opisie zachowania. Czynniki psychologiczno-pedagogiczne takie jak: neurotyczne, socjopatyczne, psychopatyczne, charakteropatyczne czy zaburzona dynamika procesów nerwowych nie powinny brać udziału, decydować o niedostosowaniu społecznym osoby. Osobowość, temperament bądź charakter decydują o spostrzeganiu otaczającego świata, o tym jak się go ocenia oraz o tym, czy chce się mu podporządkować, czy też nie. Jednakże dopiero sposób, w jaki okazuje się aprobatę lub niezadowolenie powinien być najważniejszy. To, czy potrafi się kontrolować, w jaki sposób okazuje emocje powinno być wiodącym aspektem rozpatrywania terminu. Zatem bardzo ważne jest, aby zwrócić uwagę na konkretne zachowania jednostki, dzięki którym się wyróżnia, jest unikalną osobą.

Kazimierz Pospiszył zauważa, że przy klasyfikowaniu zachowania dziecka jako niedostosowane należy zwrócić uwagę na wiele czynników podając trzy najistotniejsze części tego zjawiska. Są to:

1. Nasilenie objawów – zwiększenie liczby i częstości nieodpowiedniego zachowania;
2. Postrzeganie wszystkich objawów jako całości, a nie wyodrębnianie poszczególnego zachowania;
3. Systematyczne pojawianie się zespołów objawów, wielokrotne, z coraz silniejszym stopniem demonstracji (K. Pospiszył, E. Żabczyńska, 1981, s.15).

Natalia Han-Ilgiewicz również rozpatruje pojęcie niedostosowania społecznego na gruncie postrzegania różnego rodzaju zachowania. Według niej, aby móc ocenić niedostosowanie należy zwrócić uwagę na to, w jakim stopniu jednostka jest dostosowana w kilku dziedzinach. Wyróżnia między innymi:

- a. Brak umiejętności akomodacji – zaakceptowanie warunków bądź ich unikanie;
- b. Brak umiejętności asymilacji – towarzystwo ludzi bądź życie samotnika;
- c. Brak umiejętności akceptacji norm – podporządkowanie się normom bądź ich lekceważenie;
- d. Brak umiejętności identyfikacji celów i wartości – wybór celi i wartości społecznie akceptowanych, bądź sprzeciwianie się im (N. Han-Ilgiewicz, 1974, s.24).

Wymienione przez autorkę braki kompetencji społecznych charakteryzują osobę wykolejona społecznie. Pozbawienie tych umiejętności powoduje zaburzony rozwój dziecka, czym nazwać można niedostosowanie społecznie.

Przegląd definicji niedostosowania społecznego zwraca uwagę na interdyscyplinarność osób, które zajmują się jednostkami wykolejonymi. Osoby takie są w centrum zainteresowania wielu profesjonalistów: przedstawicieli nauk społecznych, jak i samych praktyków zajmujących się wychowaniem i kształceniem adolescentów. W zależności od dziedziny wykształcenia powstało wiele definicji, teorii na temat samego tylko nieprzystosowania. Odnaleźć w nich możemy czynniki psychologiczne, pedagogiczne. Przyjrzyć się możemy strukturze osobowości. Zapoznać z prawem. Podziału wszystkich pojęć podjął się Lesław Pytka. Wyodrębnił on cztery grupy, w skład których można ująć wszystkie poznane określenia nieprzystosowania społecznego. Pytka wyróżnił definicje:

– **Objawowe** – ujmujące niedostosowanie społeczne jako zespół podstawowych i specyficznych objawów decydujących o jego występowaniu. Znaczenie odgrywa nasilenie, trwałość i liczba objawów. Bardzo ważną rolę odgrywają tu wskaźniki o charakterze behawioralnym. Zachowania, które wskazywałyby na wykolejenie społeczne często nazywane zachowaniami antagoniczno-destruktywnymi to między innymi: alkoholizowanie się, ucieczki z domu, nieposłuszeństwo, porzucenie szkoły, lenistwo, różne rodzaje agresji, pasożytnictwo społeczne, kłamstwa, wagary, działalność przestępcza, uzależnienia w różnej postaci, uczestnictwo w gangach. Tak rozumiane pojęcie prezentuje na przykład Maria Grzegorzewska, Zofia Ostrihanska oraz Otton Lipkowski.

– **Teoretyczne** – obok obserwowanych objawów ważną rolę odgrywają kategorie opierające się na teorii przywiązania. Zwraca się również uwagę na zasady, reguły. Na to,

w jakim stopniu są przestrzegane, czy są wpojone w normalne funkcjonowanie osoby. Pod osąd idą takie czynniki jak: motywacja, przepisy ról społecznych, przyswajanie wartości i norm, postawy, poziom lęku, role społeczne, standardy idealne oraz sumienie. Tak prezentowane podejście przedstawia w swoich definicjach między innymi Maria Przetacznikowa i Kazimierz Pospiszyl.

– **Operacyjne** – skupiają się przede wszystkim na narzędziu, które mierzy, sprawdza, kontroluje, opisuje częstotliwość i natężenie cech uznanych za niekorzystne dla osoby, jak i całego społeczeństwa. Do rozpoznania specyficznych kategorii diagnostycznych stosuje się między innymi wystandaryzowane i rzetelne testy, skale, bądź też kwestionariusze. Przedstawicielami tego podejścia są Jan Konopnicki oraz Lesław Pytka.

– **Utylitarne** – nazywane również administracyjne, w tym ujęciu zwraca się uwagę na bezradność środowiska wychowawczego, w którym dorasta jednostka sprawiająca trudności. Ukazuje się również nieporadność, niedostosowanie środowiska do zaspokajanie potrzeb oraz aspiracji młodzieży. Na szczególne zainteresowanie zasługuje poziom rozwoju zaburzonej osoby, wobec której należy zastosować specjalne metody i środki. Na wymienione powyżej cechy zwraca uwagę definicja Ministerstwa Edukacji Narodowej (L. Pytka, 2005, s. 83-84).

Z którejkolwiek strony nie spojrzeć na pojęcie nieprzystosowania społecznego widać różne czynniki, które decydują o znaczeniu i rodzaju definicji. Pomimo wielu interpretacji terminu niedostosowania społecznego można odnaleźć w nich treści wspólne określenia. Otton Lipkowski w swej długiej pracy postarał się wyodrębnić te cechy. Są nimi mianowicie:

- sprzeciwianie się panującym normom społecznym, powszechnie akceptowanym wartościom;
- trudna, konfliktowa, nieuporządkowana sytuacja wewnętrzna jednostki, zaburzenia osobowości;
- zaakceptowanie i życie według przyjętych norm społecznych, co w konsekwencji prowadzi do trudności wychowawczych;
- jest szczególnym symptomem zachowania negatywnego społecznie (O. Lipkowski, 1977, s. 106).

Reasumując można stwierdzić, że niedostosowanie społeczne – w zależności od aspektu psychologicznego, pedagogicznego bądź też socjologicznego – jest dewiacją osobowościową, która jest spowodowana bodźcami środowiskowymi lub biopsychicznymi.

Z kolei czynniki te negatywnie wpływają na stosunki społeczne, zaangażowanie, aktywność oraz zgodność życia wewnętrznego danej jednostki. Takie zachowanie uniemożliwia osobie prawidłową, konstruktywną socjalizację, skuteczną edukacją oraz udaną realizację zadań życiowych. Jeżeli w odpowiednim momencie dziecko nie otrzyma pomocy w późniejsze życie może wejść z ogromnym, trudnym do utrzymania bagażem. Agresja, nienawiść, niechęć, mściwość, zamknięcie w sobie spowoduje brak współgrania ze środowiskiem. Brak wzajemnych, pozytywnych reakcji może doprowadzić do antyspołecznego działania i nie miłych reakcji społeczeństwa. Aby właściwie pomóc, szybko zareagować należy poznać przyczyny nieodpowiedniego zachowania dziecka. Pozwoli to na „uderzenie” w problem od środka, od podstaw, co na pewno ma ogromne znaczenie.

Postęp cywilizacyjny, systematycznie zmieniające się środowisko, otoczenie prowadzi do wielu zmian w sferze egzystencji ludzi. Przyspiesza tempo, zmienia się styl życia. W codzienności gubi się poczucie bezpieczeństwa, zmieniają się priorytety. Problemy w domu coraz mniej interesują rodzinę – najważniejsza jest „gonitwa za lepszym”. Dzieci coraz częściej pozostawione są same sobie. Brak kontroli i zainteresowania ze strony rodziców daje przyzwolenie na życie według własnych reguł i uczestnictwo w dowolnej grupie rówieśniczej. Brak nadzoru czy wychowania prowadzi do kształtowania jednostki, której nie wpojono prawidłowe wzorce, normy. Akceptacja grupy – często destrukcyjnej – daje poczucie, że wszystko jest dozwolone, nie ma reguł. Tak postrzegana rzeczywistość często prowadzi do wykolejenia społecznego młodzieży, zapoczątkowanego już w dzieciństwie a tym samym do obniżenia poziomu bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

Wielu teoretyków skupia się na poznaniu, opisaniu przyczyn niedostosowania społecznego, sądząc, iż jest to wyjściem do rozpoczęcia pracy resocjalizacyjnej.

Jak wskazują prowadzone badania teoretyczne¹ – teorii nieprzystosowania jest tyle, ilu autorów podjęło się próby zdefiniowania pojęcia. Tak samo wygląda sytuacja z klasyfikacją przyczyn. Tak jak pojęć, istnieje wiele źródeł niedostosowania społecznego. Podawane są bardzo złożone i różnorodne przejawy. Etiologia niedostosowania warunkuje różne objawy, postawy i motywacje zachowań dewiacyjnych, sprzecznych z regułami życia społecznego.

Większość czynników można podzielić na kilka zespołów. Takiego rozbioru dokonał Otton Lipkowski, który wymienia cztery podstawowe grupy przyczyn:

1. „Zespół czynników dziedzicznych i wrodzonych.

---

¹ Analiza, synteza, porównanie, wnioskowanie i uogólnienie

2. Zespół wpływów zewnętrznych, środowiskowych.
3. Zmiany charakterologiczne spowodowane chorobami układu nerwowego.
4. Wpływ współdziałania jednostki w kształtowaniu postawy społeczno-moralnej” (O. Lipkowski, 1966, s.13).

Jan Konopnicki zwraca szczególną uwagę na środowisko, w którym żyje, wychowuje się dziecko. Domowe otoczenie ma ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju behawioralnego. To jakie wzorce zachowania przejmie dziecko, nie zawsze jest całościowym repertuarem prezentowanym w domu. Jednostka nie czerpie bowiem całościowego „zestawu”, lecz skupia się na jego poszczególnych elementach, które najbardziej mu odpowiadają. Bardzo ważną rolę odgrywają również stosunki, jakie panują wewnątrz struktury rodzinnej. Ważne jest to, czy rodzina posiada jakieś wzorce kulturalne i czy dziecko czerpie z niego. Kolejnym bardzo istotnym środowiskiem, w którym kształtuje się osobowość dziecka – według autora – jest środowisko szkolne. Stosunek do innych uczniów, nauczycieli, podejście do nauki, odpowiedni poziom edukacji mogą być przyczynami wykołajenia społecznego. Nie musi wystąpić cały repertuar nieodpowiednich zachowań w tym obszarze. Wystarczy jeden czynnik, który może wpłynąć na dalszy rozwój asocjalnego zachowania dziecka. Trzecia grupa, gdzie można odnaleźć negatywne bodźce znajduje się w samej jednostce. Jest to środowisko wrodzone liczone od życia płodowego, aż po sam moment narodzin (J. Konopnicki, 1971, s. 112-113).

Czesław Czapów na przyczyny powodujące antyspołeczne zachowania również patrzy jako na zbiór środowisk o negatywnym wpływie. Wyróżnia otoczenie, które:

- aktywizuje wzory podkulturowe, nawołuje do zachowań przestępczych, zachęca do aktywności niezgodnej z panującymi normami, wzorami, obyczajami, gratyfikuje agresję;
- pobudza do zachowań impulsywnych;
- buduje samokontrolę nie uwzględniając przy tym bezinteresownej życzliwości i poczucia winy.

Wymieniona specyfikacja danego kręgu może odnaleźć się na podłożu rodzinnym, szkolnym, czy też rówieśniczym. Poza negatywnie wpływającym środowiskiem Czapów wymienia także czynniki biologiczne. Zaburzenia genetyczne, hormonalne oraz tkanki mózgowej (tak zwana charakteropatia) odgrywają taką samą rolę. Nieprawidłowości związane z budową i funkcjonowaniem organizmu powodują zaburzenia w rozwoju dzieci i młodzieży. Minimalny uszczerbek, w którejkolwiek z wymienionych sfer powoduje poważne zaburzenia w funkcjonowaniu jednostki, które mogą być podłożem nieprzystosowania społecznego (Cz. Czapów, 1980, s.138).

Prężnie działające społeczeństwo, które dba o porządek oraz o swoich obywateli, którzy z kolei powinni być szczęśliwi to utopia. Nie ma bowiem środowiska z „idealnymi ludźmi”. W każdej, nawet najmniejszej grupie znajdą się jednostki, które nie dadzą się podporządkować. Osoby odbiegające od przyjętego standardu są jednostkami wykolejonymi społecznie. Na którymś z etapów życia musiał nastąpić błąd, zaniedbanie wychowawcze. Brak celów wychowawczych oraz niesprzyjające warunki do rozwoju „stworzą” człowieka zdecydowanie odbiegającego od normy, dla którego najważniejsze będą normy społeczne. Czy tylko wymienione powyżej warunki mogą być przyczynami niedostosowania społecznego? Jak podaje wielu autorów należy także zwrócić uwagę na to, co działo się z nim wcześniej. I nie chodzi tu o czas dzieciństwa. Rozpatrywać należy już okres płodowy, jak i sam poród. Nie wystarczy ocenić środowiska, w którym żyło dziecko. Konieczne jest szeroko-pasmowe patrzenie, zebranie jak najwięcej elementów układanki, która wpłynęła na ukształtowanie zachowania jednostki. Poznanie, na którym etapie rozwoju, jaki czynnik negatywnie zadziałał na dziecko jest podstawą do pracy resocjalizacyjnej.

Wieloaspektowość teorii na temat niedostosowania społecznego pozwala wyodrębnić dwie podstawowe grupy czynników, które mają znaczący wpływ na kształtowanie się osobowości społecznie dostosowanej bądź wykolejonej.

W pierwszej grupie znajdują się czynniki biologiczne. Są one bardzo istotne, gdyż poznanie ich pozwoli na zwalczanie złego zachowanie od środka. Zakażenia bądź zarażenia chorobami w okresie płodowym może wpłynąć na całe życie. Zagrożenie podczas porodu może być przyczyną porodowego urazu mózgu. Przebyty uraz może z kolei mieć wpływ na zaburzenie charakteru, ciężkie niedorozwoje oraz zespoły psychopatyczne. Jeżeli dojdzie do takich urazów będą one oddziaływać na osobowość konkretnej jednostki przez całe życie. Jeśli chodzi o urazy przebyte w dzieciństwie mogą one wpływać na utrudnioną socjalizację, wzmocnioną konfliktowość oraz pobudzenie bodźców nerwicotwórczych (A. Makowski, 1994, s. 28-29).

Kazimierz Pospiszyl wyróżnia trzy podstawowe grupy uwarunkowań biologicznych mających wpływ na kształtowanie niedostosowania społecznego. Są nimi czynniki:

– *funkcjonalne układu nerwowego*, które mają znaczący wpływ na funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie. To właśnie te bodźce kontrolują zachowanie jednostek „od wewnątrz”. Ponieważ nie ma dwóch takich samych osób, wiadomo, że taki układ musi czymś się różnić. Pomimo tego, że cała ludzkość ma taki sam układ nerwowy, to każdy człowiek wyróżnia się niepowtarzalnymi, oryginalnymi właściwościami układu. Różnice można zauważyć w budowie i funkcjonowaniu owej struktury. Wielu typologów podjęło się

zadania określenia wspólnych cech systemu, aby móc w ten sposób wyodrębnić poszczególne typy układu nerwowego. Próby tej podjął się I. P. Pawłow wymieniając dwa rodzaje układu: silny i słaby. W pierwszym jednostka wolno przyswaja nowe informacje, odruchy oraz nie zapamiętuje ich na długo. Drugi to całkowite przeciwieństwo: jednostka szybko się uczy, przyswaja nowe rzeczy oraz z łatwością i na długo je zapamiętuje. Osoba ze słabym układem bez problemu nauczy się zachowań społecznych, które utrwala się i poprowadzą ją do niedostosowania społecznego. Jednostka i silnym układzie będzie oporna na takie bodźce. Zaburzone funkcjonowanie poszczególnych elementów układu nerwowego (podwzgórze, ciało migdałowate) w dużym stopniu również wpływa na zaburzenia stanów emocjonalnych;

– *endokrynologiczne* – mające wpływ na psychikę jednostki poprzez oddziaływanie gruczołów wydzielania dokrewnego. Do najbardziej znaczących gruczołów, które oddziałują na zachowanie zalicza się gruczoły płciowe (testosteron – stymulator zachowań agresywnych i chęci dominacji), gruczoły nadnercza (adrenalina i noradrenalina – wskaźniki intensywności stanów emocjonalnych), trzustkę (insulina – określa stany psychiczne) oraz tarczycę (tyroksyna – niedoczynność powoduje upośledzenie umysłowe);

– *genetyczne* – najczęściej przekazywane z pokolenia na pokolenie. Są to elementy, które determinują rozwój osobowości już od momentu poczęcia. Najczęściej przekazywane choroby przez rodziców to zespół Downa, Klinefeltera, Turnera czy też schizofrenia, które w życiu warunkują zachowanie dziecka. Jak widać, ważna jest tu ilość chromosomów. W przypadku, gdy pojawi się większa liczba chromosomu Y niż powinna – chłopcy tacy stają się nadmiernie agresywni, impulsywni oraz nie potrafią panować nad sobą (K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, 1978, s. 141-157).

Na przyczyny biologiczne można zatem patrzeć jako na czynniki powodujące konkretne typy zaburzeń wpływających na zachowanie jednostki. Ale, czy zawsze muszą się ujawnić? To, czy dane zaburzenie się ujawni w dużym stopniu zależy od tego, jakie doświadczenie posiada dana jednostka ze współuczestnictwa w życiu społecznym.

Na powstanie bądź też rozwój zaburzenia w zachowaniu mają również wpływ czynniki środowiskowe. Młoda osoba jednocześnie pełni rolę w kilku grupach społecznych. Każda z grup ma odmienne znaczenie dla jej rozwoju. Środowisko rodzinne, szkole, czy też rówieśnicze osobno kształtuje postawy dziecka. Aby poznać, jakie czynniki demoralizujące w nich tkwią należy je rzetelnie scharakteryzować.

Czynniki mające wpływ na nieprzystosowanie społeczne najczęściej znajdują się w środowisku, które na swój sposób jest nieodpowiednie, wypaczone. Poprzez zbyt wysokie

wymagania, niezaspokajanie podstawowych potrzeb uczy dziecka negatywnych postaw, wzorów postępowania (K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, 1978, s. 141-157).

Jan Konopnicki zwraca uwagę na czynniki wpływające na dziecko już od momentu narodzin. Na zachowanie dziecka nie można patrzeć tylko pod kątem tego, co się ostatnio wydarzyło, co ostatnio miało znaczenie na kształtowanie danego zachowania, ale na zdarzenie od początku życia. To właśnie one mają zdecydowany wpływ na rozwój osobowości. Ważne jest poznanie wszystkich elementów, które pozwolą na dokładne przyjrzenie się czynnikom odpowiedzialnym za to, jakie jest dziecko, czemu nie inne (J. Konopnicki, 1971, s.107-108).

Pierwszym środowiskiem wychowawczym, w którym jednostka poznaje świat, uczy się go oraz kształtuje swoje postawy moralno-społeczne jest niewątpliwie rodzina. Dla rodziny odgrywa największą rolę w „tworzeniu” nowej osoby, w prawidłowym wychowaniu, czy też jego przystosowaniu do życia w społeczeństwie. To właśnie w rodzinie powstają pierwsze związki emocjonalne, pierwsze budowanie relacji z innymi ludźmi. Takie pierwsze doświadczenia często są podstawowym aspektem rozwoju społecznego dziecka, które w istotny sposób oddziałują na całe jego życie.

Aby poznać strukturę rodziny, sposób, w jaki wpływa na jednostkę, to dlaczego tak, a nie inaczej tworzy, należy zwrócić uwagę na kilka czynników związanych z kulturą życia rodzinnego:

- sposób patrzenia rodziców na dziecko i odwrotnie, zaspokajania podstawowych potrzeb (w tym poczucie bezpieczeństwa);
- atmosfera życia rodzinnego oraz kultura stosunków międzyludzkich (między rodzicami, rodzicami i dziećmi, samymi dziećmi) (A. Malinowski, 1994, s.30).

Najważniejszą funkcją, jaką powinna pełnić każda rodzina jest zaspokojenie potrzeb dziecka, zarówno psychicznych, jak i materialnych. Ważne jest, aby rodzina otaczała troską, opieką, ciepłem rodzinnym. Danie pełnego poczucia bezpieczeństwa oraz przekazanie odpowiednich wzorców wychowawczych, opiekuńczych oraz społecznych. Wymienione cechy rodziny dają możliwość rozwoju jednostce w sposób harmonijny, wejście w dorosłe życie ze spokojem i bez problemów. Pożądane cechy osoby społecznie przystosowanej mogą zostać wykształcone tylko w zdrowym klimacie i sprzyjającej wychowaniu atmosferze w domu rodzinnym.

Niestety nie każde dziecko ma możliwość rozwoju w rodzinie o zdrowej atmosferze wewnętrznej. W tym przypadku rodziny nie zaspokajają potrzeb dziecka. Nie zwracają uwagi na jego wychowanie. Atmosfera i warunki w domu nie sprzyjają prawidłowemu

rozwoju i socjalizacji. Takie niedobory mogą kształtować jednostkę nieprzystosowaną społecznie, której zachowanie będzie zdecydowanie odbiegać od przyjętych norm.

Na powstanie takich niedoborów wpływ ma kilka czynników:

– *patologia osobowościowa rodziców* – dotyczy przede wszystkim rodziców nieporadnych społecznie, którzy są skłóceni ze społeczeństwem, nie przestrzegają jego zasad oraz najczęściej są alkoholikami. Atmosfera, w której występują tylko nieporozumienia, kłótnie, awantury niszczą równowagę w domu. Dziecko traci poczucie bezpieczeństwa, żyje w ciągłym strachu, lęku i napięciu. Dom nie może być schronieniem, gdzie mogłoby się ukryć przed przykrym przeżyciem (K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, 1978, s. 105).

– *negatywny wpływ wychowawczy* – rodzice stosujący nieodpowiednie metody wychowawcze. Rodzice przejawiają różne style wychowania. Rodzice autorytarni są zbyt surowi, agresywni, często sięgający po kary cielesne. Z drugiej strony są rodzice liberalni, gdzie zbytnia pobłażliwość jest codziennością. Dzieci decydują o wszystkim, rodzice z kolei na wszystko się godzą, bądź też nie zwracając uwagi. Z jednej strony rodzice obojętni na los dziecka oschli uczuciowo, z drugiej rodzice nadmiernie opiekujący się, uczuciowi, nie pozwalający na samodzielność, ograniczając aktywność dziecka oraz jego swobodę (A. Malinowski, 1994, s.32);

– *rodziny rozbite, niepełne* – brak któregoś z rodziców odbiera dziecko oparcie i poczucie bezpieczeństwa. Brak stabilności wpływa ujemnie na równowagę emocjonalną i zdrowie psychiczne. W przypadku śmierci/utruty jednego z rodziców dziecko doznaje szoku emocjonalnego, doznaje szoku, który może pozostawić trwałe urazy;

– *złe stosunki wewnątrz rodzinne* – ciągła niezgoda, zatargi między członkami rodziny prowadzą do kłótni między nimi, które z kolei powodują zaburzenia emocjonalne oraz konflikty z otoczeniem. Takie zachowania przyczyniają się do odrzucenia autorytetu rodziców, za czym idzie negowanie wartości, zasad i norm akceptowanych społecznie;

– *ciężka praca zarobkowa rodziców/problemy ekonomiczne* – poświęcanie zbyt dużo czasu na pracę, a nie wychowanie dzieci niekorzystnie wpływa na jakość ich rozwoju w okresie dorastania. Brak kontroli i wglądu rodzicielskiego w sposób spędzania czasu prowadzi do poszukiwania akceptacji w grupach rówieśniczych, często o charakterze destrukcyjnym;

– *poziom kultury osobistej członków rodziny oraz kultury życia rodzinnego* – sposób bycia, stosowane słownictwo, zwyczaje i obyczaje w rodzinie, stosunki międzypokoleniowe, pozytywne relacje między członkami rodziny dodatkowo wpływają na rozwój jednostki. Brak

odpowiednich wzorców postępowania, komunikacji przyczynia się do budowania negatywnych relacji z innymi, co za sobą ciągnie nieumiejętność współżycia społecznego (A. Malinowski, 1994, s. 33).

Na wpływ rodziny w kształtowaniu osobowości jednostki zwraca również uwagę S. Gerstmann. Uważa, że podstawową przyczyną nieprzystosowania społecznego są reakcje lękowe, które ujęcia szukają w demonstracji agresji. Na powstanie takich stanów wpływa – według niego – surowe, agresywne oddziaływanie rodziców, nieodpowiednia postawa ojca, którego cechuje nieopanowanie, gwałtowność, wybuchowość. Podaje, że postawa ojca jest najsilniejszym czynnikiem napięć lekowych (S. Gerstmann, 1956, s.159).

Negatywny wpływ rodziny powoduje, że młoda osoba zaczyna poszukiwanie grupy, która ją zaakceptuje. Szuka wsparcia emocjonalnego, którego zabrakło w domu. Słaba psychicznie z niezaspokojonymi potrzebami, z brakiem odpowiednich wzorców odnajduje wsparcie, zainteresowanie i aprobatę w grupie młodzieżowej, często o charakterze demoralizującym.

Kolejnym środowiskiem, które w zdecydowany sposób wpływa na kształtowanie osobowości jednostki jest szkoła. To właśnie ona jako placówka powołana do kształcenia i wychowywania młodych osób powinna jako pierwsza wyłapywać niedociągnięcia wychowawcze rodziców, aby w porę zareagować i udzielić niezbędną pomoc, by dziecko mogło wyrosnąć na porządnego obywatela. Niestety – jak pokazują różne badania – szkoła może przyczyniać się do powstania nieprzystosowania społecznego jednostki. Przyczyn jest wiele i są bardzo złożone. Zdarza się, że sytuacja szkolna jest szkodliwa dla dalszego rozwoju osobowości (Z. Sękowska, 1998, s. 71).

W przeciwieństwie do życia rodzinnego środowisko szkolne jest bardziej złożone, niejednolite – biorąc pod uwagę strukturę organizacyjną. Najważniejsze czynniki wpływające na rozwój jednostki odnoszą się do relacji interpersonalnych nauczyciel-uczeń, uczeń-uczeń oraz utrudnienia i opóźnienia w edukacji (A. Makowski, 1994, s. 33).

H. Spionek zwraca uwagę na to, że wpływ szkoły na powstanie zaburzeń należy rozpatrywać na trzy sposoby:

- jako na miejsce, gdzie powstają zaburzenia (nieodpowiednie warunki szkolne, przepełnione klasy, brak indywidualizacji warunków, nieprawidłowy sposób realizacji programów edukacyjnych, niekorzystne cechy nauczycieli);
- jako miejsce, gdzie ujawniają się już istniejące zaburzenia;
- jako jeden z etapów powstawania patologii dziecka, o ile doznaje ono w nim porażek i niepowodzeń (H. Spionek, 1973, s. 64).

Niepowodzenia szkolne mają zdecydowany wpływ na rozwój psychospołeczny dziecka. Jeżeli nie będzie potrafiło sobie z nimi poradzić mogą doprowadzić do powstania dewiacji i niedostosowania społecznego.

Najczęściej takie niepowodzenia zależne są od:

– warunków psychofizycznych wynikających z psychosomatycznych zaburzeń ucznia. Nieprawidłowości takie często wpływają na stan zdrowia, temperament, zainteresowania oraz cechy charakteru. Takie negatywne złożoności stanowią przyczynę zaburzeń w przystosowaniu do życia w społeczeństwie;

– przyczyn dydaktycznych – zbyt trudny program nauczania lub źle dostosowany do możliwości uczniów, nieodpowiednie przygotowanie i predyspozycje osobowościowe nauczycieli;

– problemów adaptacyjno-przystosowawczych do panujących w szkole warunków i reguł, trudności w nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich (A. Makowski, 1994, s. 34-35).

Dodatkowo należy zwrócić uwagę na tworzone w szkole grupy młodzieżowe, które aktywnie poszukują „rekrutów”. Wiele z takich grup przejawia cechy podkultur młodzieżowych, które w żaden sposób nie podporządkują się strukturze szkoły. Sami tworzą swoją strukturę organizacyjną, cele. W zdecydowany sposób demonstrowują natężenie zachowań agresywnych. W nauczycielach budzą niepokój, lęk, strach. Wychowawcy żyją w obawie przed zdominowaniem przez te grupy szkoły, co doprowadziłoby do zniszczenia prawidłowej socjalizacji w placówce. Wnoszone na teren szkoły nieformalne zasady subkultur prowadzą do agresywnych zachowań młodzieży wobec siebie, jak i innych. Bezradni, wobec tego problemu nauczyciele nie potrafią zapanować nad szerzącą się podkulturą, nie radzą sobie z trudną sytuacją, nie są w stanie sprostać oczekiwaniom płynącym z zadań szkolnych (Z. Majchrzyk, 2001, s. 103-111).

Zatem można stwierdzić, że przed szkołą stoją dwa podstawowe zadania. Z jednej strony funkcja opiekuńczo-wychowawcza, pomoc jednostce wejść w system, nawiązywać kontakty społeczne. Z drugiej strony musi nadzorować, kontrolować proces nauczania, radzić sobie z problemami edukacyjnymi, brakami uczniów. Wystarczy tylko, że dana szkoła nie będzie posiadała odpowiednich zasobów materialnych, czy też ludzkich, by na drodze dorastającego człowieka powstały problemy, z którymi nie potrafi sobie poradzić. Niepowodzenia edukacyjne, złe relacje rówieśnicze, odtrącenie, zaniedbanie obowiązków prowadzić mogą do powstania negatywnych wzorców funkcjonowania w społeczeństwie bądź też do poszukiwania akceptacji w grupach nieprzystosowanych społecznie.

Trzecim bardzo istotnym środowiskiem, w którym wychowuje się i kształtuje osobowość jest grupa rówieśnicza. Jest to teren, na którym młodzież postępuje atrakcyjnie dla innych, imponuje, przygarnia zagubione jednostki. Osoby osamotnione, pozbawione właściwej opieki rodzicielskiej będą poszukiwać takich grupy, aby móc się w nich odnaleźć, poczuć się ważnym społecznie. Tym bardziej jest to istotne dla osoby w wieku dorastania. To jest czas, kiedy niezaspokojona potrzeba przynależności odzywa się, przypomina o sobie. Taka jednostka zatem szuka grupy, która zainteresuje się nią, będą współistnieć. Będzie mogła liczyć na „nowych” znajomych i pozytywną ocenę swojego zachowania. To właśnie w grupach rówieśniczych odnajdą się również osoby przeżywające niepowodzenia szkolne narażające na śmieszność, lekceważenie i nieodpowiedni stosunek innych, jak i te, które poszukują odmiany życia codziennego, brawury, przygód (A. Makowski, 1994, s. 35).

Dziecko swoje pierwsze kontakty społeczne tworzy z rodziną, z miejscem, gdzie się wychowuje. Dopiero później stara się nawiązać relacje z rówieśnikami. Okres przedszkolny jest bogaty w nowe znajomości. To jest czas, w którym zaczyna się aktywnie uczestniczyć w grupie, pierwsze podporządkowywanie się panującym regułom, zasadom, nauka wykonywania poleceń. Rozpoczynając naukę w szkole ten etap intensywnie się rozwija i wzbogaca. W początkowych klasach dziecko dąży do budowania więzi z rówieśnikami, zaczyna interesować się interesem swojej klasy, jak i stara się wypracować odpowiednią dla siebie pozycję społeczną. Na koniec szkoły podstawowej ważna jest już opinia społeczna, liczy się z nią, bierze pod uwagę kryterium oceny przez rówieśników, ma wytworzone zasady moralne, którymi w późniejszym okresie będzie się posługiwać.

Psychologiczne zjawisko łączenia się w grupy jest charakterystyczne dla okresu szkolnego dziecka. Jest to czas, kiedy młodzi ludzie szukają przyjaciół podobnych do siebie (podobne zainteresowania, sytuacja szkolna bądź w domu, a także podobne problemy). W momencie, kiedy słabną więzi z rodziną wzrasta waga więzi z rówieśnikami. Ich rola w uspołecznianiu jednostki jest bardzo ważna, jeśli zaczyna wpływać na zaburzenia dostosowania do społeczeństwa. Widoczna jest korelacja między wpływami grupy a pogorszeniem zachowania jednostki. Im dłużej jednostka przebywa w destrukcyjnej grupie, tym wolniej, trudniej będzie przebiegał proces resocjalizacji. Długie przebywanie w grupie rówieśniczej o charakterze przestępczym pozostawia w psychice osoby bardzo trwałe ślady (K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, 1978, s. 132-136).

Poza działaniem grupy „na zewnątrz” tym bardziej należy zwrócić uwagę, jaki wpływ wywiera wewnątrz, na samych członków. Powstające mechanizmy mają bardzo poważne znaczenie na zachowanie członków grupy. Zaliczyć do nich można:

- poczucie fałszywego bezpieczeństwa, które pozwala podejmować ryzyko;
- wewnętrzny przymus na członków w celu podporządkowania się normom i zasadom w grupie, przyjęcia wspólnych priorytetów;
- wzajemne tłumaczenie działalności grupy, usprawiedliwianie się;
- w wyniku konformizmu złudzenie jednolitej, słusznej decyzji;
- szablony postrzeganie wroga jako słabszego, do pokonania;
- wytypowanie osób odpowiedzialnych za pilnowanie porządku, przygaszanie członków ze swoim zdaniem;

wyjątkowa, immanentna moralność grupy prowadząca do zaślepienia jednostek na zasady społecznie akceptowane (Z. Majchrzyk, 2001, s. 111-114).

Zdobyte umiejętności, nawyki, przyzwyczajenia są trudne do wykorzenia, w pamięci zostają na długo. Przebywanie w takiej grupie, która negatywnie wpływa na socjalizację dziecka, powoduje przyspieszony rozwój demoralizacji. Można zatem stwierdzić, że jest bardzo niebezpiecznym etapem wykołajenia społecznego młodzieży.

Omówione trzy środowiska, w których rozwija się, kształtuje jednostka pozwoliły przyjrzeć się, jak bardzo istotne jest w jego uspołecznianiu prawidłowe funkcjonowanie rodziny. Im silniejsze jest poczucie przynależności do rodziny, tym lepiej utrwalone są wpajane przez nią normy, zasady i wartości. W dorosłym życiu mogą uchronić je przed negatywnym wpływem grupy. W przypadku, kiedy dziecko jest mało znaczące w rodzinie, zaniedbywane, obiektem wyładowania złych emocji – ważniejsi stają się rówieśnicy. Przyjmuje ich normy i wartości. Zaczyna przybierać coraz ważniejszą pozycję w grupie, staje się silniejsze, co za tym idzie staje się odważniejsze. Destrukcyjny wpływ grupy w znaczącym stopniu przyczynia się do niedostosowania społecznego młodzieży.

Analiza przyczyn niedostosowania społecznego pozwala zgłębić wiedzę na temat miejsc, w których kształtuje się, buduje nowa jednostka społecznie aktywna. No to, jak pierwsze kontakty społeczne wpajają wzorce, zasady. Doszukiwanie się bodźców, które wywołały wykołajenie społeczne będzie zbędne, jeśli nie będzie potrafiło się w pełni odpowiedzialnie rozpoznać symptomów niedostosowania społecznego.

W literaturze przedmiotu można znaleźć obfite opisy objawów niedostosowania, po których rozpoznać można jednostki zdemoralizowane. Tak jak istnieje wiele definicji nieprzystosowania społecznego, które zależą od wykształcenia autora, tak można zauważyć jednoznaczność wobec wskaźników. Należy pamiętać, że sporadyczne występowanie któregośkolwiek z objawów nie oznacza niedostosowania. Aby stwierdzić, że jednostka jest

nieprzygotowana do pełnienia ról społecznie akceptowanych, stwierdzone symptomy (różne) muszą wielokrotnie się powtarzać (L. Pytka, 2005, s. 84-85). Do najczęściej wymienianych zalicza się:

- agresywne postępowanie wobec innych;
- ucieczki z domu, szkoły;
- zbyt wczesna inicjacja seksualna;
- deprawacja seksualna;
- narastające wagary;
- spożywanie alkoholu;
- stosowanie narkotyków;
- dokonywanie kradzieży;
- niszczenie mienia, wandalizm;
- znajomości z grupą zdemoralizowaną;
- brak kontroli przy wałęsaniu się po ulicach (B. Urban, J.M. Stanik, tom 1 2007, s.174).

Lesław Pytka podaje, że młodzież niedostosowana społecznie charakteryzuje się zachowaniami antagonistyczno-destruktywnymi – wyrażające się nieodpowiednimi relacjami jednostki ze społeczeństwem. Nie przestrzegają norm i zasad. Najważniejsze stają się priorytety niszczenia ładu społecznego. Ilość wykazywanych cech demoralizacji najczęściej waha się między 3 a 15. Poza wyżej wymienionymi objawami, L. Pytka wymienia również:

- uzależnienie od leków;
- promiskuityzm i prostytutka;
- pasożytnictwo społeczne;
- udział w gangach;
- samobójstwa (próby) (L. Pytka, 2005, s. 85).

Otton Lipkowski do listy objawów niedostosowania społecznego zalicza także:

- notoryczne kłamstwa;
- nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego;
- agresja słowna;
- lenistwo szkolne;
- konflikty z nauczycielami;
- zaburzone relacje z rówieśnikami;
- lękliwość;

- zaburzenia koncentracji (O. Lipkowski, 1976, s.25).

Poza wskaźnikami charakteryzującymi zachowania młodzieży niedostosowanej społecznie należy zwrócić uwagę na czynniki, które tkwią w samej jednostce. Z punktu widzenia behawioralnego łatwe do zauważenia są objawy. Zauważenie tych czynników umożliwi szybkie rozpoczęcie procesu resocjalizacji. Inaczej kształtuje się sytuacja z wskaźnikami tkwiącymi w samej jednostce. Nie zawsze będzie ona wyrażać się na zewnątrz, dlatego bardzo ważne jest, aby osoby odpowiedzialne za rozwój dziecka potrafiły również rozpoznać te cechy, które tkwią wewnątrz. Do tych czynników Ostrowska zalicza:

- niezwracanie uwagi na nakładane kary, nieprzestrzeganie ich;
- pesymistyczne, nieprzyjazny obraz świata;
- brak umiejętności w rozwoju postaw światopoglądowych;
- zaburzenie internalizacji norm moralnych;
- społeczny egoizm, koncentracja na swoich pragnieniach, postawa roszczeniowa wobec innych;
- brak samokontroli emocjonalnej i poznawczej;
- przewaga emocji nad rozsądkiem;
- spontaniczność, bez możliwości złożonych procesów podejmowania decyzji;
- brak samoakceptacji;
- narastające poczucie krzywdy;
- subiektywne poczucie zagrożenia;
- podatność na sugestie;
- brak patrzenia w przyszłość (K. Ostrowska, 1986, s. 21-62).

Rzetelnie i sumiennie przeprowadzona diagnoza symptomów niedostosowania społecznego umożliwi szybsze rozpoczęcie procesu resocjalizacji, za czym idzie zwiększenie skuteczności powrotu jednostki do życia w społeczeństwie i tym samym zapewnienie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. W zależności od sposobu zdobywania wiedzy, źródła informacji, ich charakteru oraz celu rozpoznania dokonuje się następującymi metodami poprzez obserwację (ciągłą, fotograficzną, próbki cech, zdarzeń), rozmowę i wywiad, ankiety, analizę dokumentów i wytworów, skale pomiarowe oraz techniki projekcyjne. Bez względu na stosowaną metodę należy jak najszybciej dokonać rozeznania i zastosować środki wychowawcze, aby w porę „wyrwać” dziecko ze środowiska demoralizującego (E. Wysocka, 2008, s. 222-226).

W przypadku osób niedostosowanych społecznie odpowiednie ustawy określają różnicowane sankcje karne. Nieletni jako osoby nie w pełni dojrzałe psychicznie nie podlegają takiemu samemu systemowi kar, co dorośli. Nie są naznaczone taką samą odpowiedzialnością za swoje czyny, co dorośli. W konsekwencji odpowiednie Organy Sprawiedliwości stosują wobec nich środki wychowawcze (K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, 1978, s. 28-29).

Sposób i wybór odpowiedniego środka ma na celu zapobiec dalszej demoralizacji oraz umożliwić nieletniemu powrót do życia w społeczeństwie. Przy wyborze zwraca się również uwagę na wzmocnienie funkcji opiekuńczo-wychowawczej najbliższego otoczenia oraz pobudzenie odpowiedzialności w rodzinach za kształtowanie jednostki społecznie atrakcyjnej (Preambuła Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich).

Zbiór środków wychowawczych ułożony jest według pewnej stopniowości – od najmniej dotkliwych i niezmiennających środowiska wychowawczego dziecka, po środki cięższe, surowsze zabierające dziecko z dotychczasowego środowiska.

Wymienione przez ustawodawcę środki wychowawcze można podzielić na kilka podgrup:

środki perswazji:

- upomnienie;
- zobowiązanie do konkretnego zachowania, w tym zobowiązanie do naprawienia wyrządzonej szkody, zaprzestania spożywania alkoholu lub innego środka odurzającego, podjęcia nauki lub pracy, uczestnictwa w specjalistycznych zajęciach; przeproszenia pokrzywdzonego lub zadośćuczynienia mu oraz do powstrzymywania się od przebywania w wymienionych miejscach lub środowiskach;

środki dodatkowe:

- zajęcie rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu karalnego;
- zakaz prowadzenia pojazdu;

środki wykorzystujące wpływ grupy rówieśniczej:

- skierowanie do instytucji bądź organizacji, w których praca z nieletnimi ma charakter wychowawczy, terapeutyczny lub szkoleniowy, a także do ośrodka kuratorskiego;

środki w postaci nadzoru:

- odpowiedzialnego rodziców lub opiekunów;
- organizacji, miejsca pracy lub osoby godnej zaufania, która poręczy za nieletniego;
- kuratora;

środki umieszczające nieletniego w:

- rodzinie zastępczej;
- placówce opiekuńczo-wychowawczej;
- ośrodka szkolno-wychowawczym;
- zakładzie poprawczym;

pozostałe środki przewidziane w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym (R. Borowski, D. Wysocki, 2001, s. 31-32).

W zależności od stopnia dotkliwości popełnionego czynu karalnego, stopnia demoralizacji oraz poczucia odpowiedzialności przez nieletniego Sędzia Rodzinny najczęściej stosuje środek wychowawczy w postaci upomnienia bądź też nakłada na jednostkę nadzór kuratora.

Upomnienie najczęściej przybiera formę ustną i kończy całe postępowanie przed Sądem. Stawienie się dziecka przed taką instytucją jest bardzo często wystarczającym silnym przeżyciem. Taką formę stosuje się wobec jednostek nie zdemoralizowanych, które przestępstwo popełniły przez przypadek (A. Nowak, 1999, s. 29).

Sytuacja diametralnie się zmienia, jeżeli chodzi o przyznanie nieletniemu nadzór kuratora. Nieletni przejawia już pewne cechy demoralizacji, w którejś ze stref życia odbiega od normy. Czyn karalny jest już popełniony świadomie. Jest to środek, który nie wymaga izolacji. Wykorzystywany jest również w przypadku ograniczenia władzy rodzicielskiej bądź wobec osób uzależnionych zobowiązanych do leczenia (A. Nowak, 1999, s. 30-31).

Nadzór kuratora jest środkiem, metodą indywidualnego oddziaływania wychowawczego na nieletnich w warunkach naturalnego środowiska społecznego w celu pokierowania procesem doprowadzenia do poprawy nieletniego oraz ukształtowania prawidłowych postaw, zachowań i cech charakteru społecznie akceptowanych. Jako środek nie izolacyjny pozwala jednostce pozostać w środowisku, w którym dotychczas przebywała (dom rodzinny, szkoła, kluby, grupy rówieśnicze, instytucje kulturalno-oświatowe) (Z. Tyszka, 1963).

Ze względu na różnorodność osób objętych nadzorem kuratora, na ich złożone problemy, a także niejednolite oczekiwania społeczeństwa ważne jest, aby kuratorzy stosowali odpowiednie, skuteczne metody zwalczające demoralizację nieletnich. Tak jak nie ma dwóch takich samych osobowości, tak nie ma dwóch takich samych, skutecznych metod postępowania kuratorów wobec swoich podopiecznych. Zatem podczas pracy z konkretnym przypadkiem podstawą jest przyjęcie takiej metody, modelu kierowania procesu

resocjalizacji, która pomoże w sposób zindywidualizowany podejść do wychowanka, jak i jego problemów. W swojej pracy wykorzystują cztery główne modele wykonywania nadzorów:

– *nadzór pozorny* – jest to nieprawidłowa praca kuratorów, ponieważ nieważna jest pomoc podopiecznemu. Liczy się tylko terminowe składanie sprawozdań, w których nie ma wystarczających informacji, ważne jest tylko stworzenie pozytywnego wizerunku u przełożonego. Osoba taka w swoich relacjach jest ogólnikowa, nie zwraca uwagi na dobro podopiecznego. Taki sposób postępowania powinien być wyłączony z ogólnego podziału nadzorów, gdyż w zupełności nie oddaje jego charakteru;

– *model kontrolno-informacyjny* – jest to skupienie się kuratora na kontroli wyznaczonych przez sąd kierunków postępowania nieletniego, bądź rodziców. Działania powściągają jedynie do informowania o możliwych następstwach niewykonywania nałożonych obowiązków. Taki model może odnieść sukces wychowawczy w przypadku rodzin, które nie są patologiczne, przy jednoczesnej współpracy z instytucjami wychowawczymi-przed wszystkim szkołą;

– *model kontrolno-opiekuńczy* – poza kontrolą, czy podopieczny odpowiednio realizuje nałożone obowiązki, kurator stara się „wejść” w środowisko wychowawcze, aby wyeliminować z niego bodźce, które negatywnie wpływają na zachowanie, postawy nieletniego;

– *model terapeutyczno-opiekuńczy* – jest to model najbardziej pożądanym wśród pracy kuratorów rodzinnych. Nadzór w tym przypadku głównie opiera się na metodzie pracy z indywidualnym przypadkiem, tak zwanym *casework* który A. Paszkiewicz (A. Paszkiewicz, 2006, s. 96) uważa za współpracę między kuratorem a podopiecznym, mającą skutkować rozwiązaniem wielu różnych problemów w celu osiągnięcia zgodnego ich własnego dobra i dobra społeczeństwa) (T. Jedynek, K. Stasiak, 2008, s. 406-407).

Nadzór kuratora jako najczęściej stosowany środek wychowawczy przez Sąd Rodzinny stawia przed funkcjonariuszami społecznymi ogromne wyzwania. To od nich zależy prawidłowy powrót nieletniego do społeczeństwa, w którym będzie akceptowany i żył zgodnie z panującymi zasadami. W celu zapoznania się ze specyfiką tego środka należy wtajemniczyć się w funkcjonowanie tej instytucji od samego początku jej powstania.

WNIOSKI

Przyjmuje się, że bezpieczeństwo społeczne można podzielić na dwa podsystemy: bezpieczeństwo socjalne i bezpieczeństwo psychospołeczne.

Bezpieczeństwo socjalne obejmuje działania mające zapewnić pewny poziom życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczenie do ich marginalizacji czy wykluczenia społecznego. Niezaradność lub trudna sytuacja życiowa (wypadek, pożar, powódź lub inne niespodziewane sytuacje) to często zdarzenia, na które ludzie nie mają wpływu. Należy jednak zaznaczyć, że odpowiedzialność obywateli za los własny i ich rodzin wymaga wzmocnienia, gdyż walka z marginalizacją i nadrzędna rola państwa nie mogą kształtować postaw takich jak wyuczony syndrom bezradności polegający na stopniowym zatracaniu umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach życiowych oraz sięganiu po pomoc państwa w sytuacjach do tego nieuprawnionych.

Drugi podsystem polega na kształtowaniu warunków rozwoju obywateli poprzez aktywne uczestnictwo w tworzeniu dochodu jako podstawy do tworzenia samodzielności ekonomicznej obywatela. Uczestniczy on zatem aktywnie w rynku pracy (M. Leszczyński, 2008, s. 543-558).

Bezpieczeństwo społeczne jest w rzeczywistości jednym z najważniejszych aspektów bezpieczeństwa narodowego. Jego brak jest odczuwalny w codziennym życiu zarówno przez dzieci, młodzież, jak i osoby dorosłe, na wielu płaszczyznach: szkolnej, zawodowej czy prywatnej.

Pierwsza kategoria bezpieczeństwa społecznego to bezpieczeństwo socjalne, które w skrócie można określić jako stan bez zagrożeń. Dotyczy ono nie tylko ochrony egzystencjalnej podstaw życia obywateli czy realizacji aspiracji życiowych, ale także zapewnienia możliwości zaspokajania indywidualnych potrzeb oraz tworzenia warunków do pracy i nauki. Innymi słowy, jest to „zapewnienie minimalnego standardu życia przez wprowadzenie odpowiednich ułatwień lub możliwości bezpłatnego korzystania z lecznictwa, oświaty i kultury” (A. Skrabacz, 2012, s. 1-316). Bezpieczeństwo socjalne jest zatem kategorią węższą od bezpieczeństwa społecznego z racji tego, że ogranicza się jedynie do zapewnienia wystarczających środków do życia, a zagrożenia sprowadzają się tutaj wyłącznie do ryzyka socjalnego, np. bezrobocia, obowiązku rodzicielskiego, choroby, utraty małżonka lub rodzica, niepełnosprawności czy wypadku. Natomiast bezpieczeństwo społeczne oznacza nie tylko dostatek środków utrzymania i brak zagrożeń w postaci ryzyk socjalnych, ale także umożliwia rozwój człowieka (B. Rysz-Kowalczyk, 2001, s.20).

Nieprzystosowanie społeczne – w zależności od aspektu psychologicznego, pedagogicznego bądź też socjologicznego – jest dewiacją osobowościową, która jest spowodowana bodźcami środowiskowymi lub biopsychicznymi. Z kolei czynniki te negatywnie wpływają na stosunki społeczne, zaangażowanie, aktywność oraz zgodność życia wewnętrznego danej jednostki.

Agresja, nienawiść, niechęć, mściwość, zamknięcie w sobie spowoduje brak współgrania ze środowiskiem. Brak wzajemnych, pozytywnych reakcji może doprowadzić do antyspołecznego działania i niemiłych reakcji społeczeństwa a tym samym wpływać na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Do najczęściej wymienianych symptomów nieprzygotowania społecznego możemy zaliczyć:

- agresywne postępowanie wobec innych;
- ucieczki z domu, szkoły;
- zbyt wczesna inicjacja seksualna;
- deprawacja seksualna;
- narastające wagary;
- spożywanie alkoholu;
- stosowanie narkotyków;
- dokonywanie kradzieży;
- niszczenie mienia, wandalizm;
- znajomości z grupą zdemoralizowaną;
- brak kontroli przy wałęsaniu się po ulicach (B. Urban, J.M. Stanik, T-1 2007, s.174).

Na podstawie dotychczasowego stanu badań i teorii na temat nieprzystosowania, można stwierdzić, że właściwe jest interdyscyplinarne traktowanie tego zjawiska.

III. KURATOR RODZINNY W OCHRONIE PRAWNEJ I FUNKCJONOWANIU BEZPIECZEŃSTWA SPOŁECZNEGO

W przedłożonym opracowaniu został zawarty taki dobór pojęć i koncepcji, które umożliwią w miarę szeroką analizę funkcjonowania społecznego sądowych kuratorów rodzinnych. Rozważania odnoszą się do problematyki kompetencji społecznych i ich uwarunkowań w kontekście funkcjonowania wspomnianej grupy społecznej w odniesieniu do efektywniejszego wypełniania powierzonych przez Sąd Rodzinny i Nieletnich obowiązków.

Przeprowadzone badania miały na celu rozwiązanie szczegółowego problemu badawczego zawartego w pytaniu *Jaki charakter ma poziom kompetencji społeczno-zawodowych sądowych kuratorów rodzinnych?* oraz zweryfikowanie przyjętej hipotezy. W celu rozwiązania przedstawionego problemu badawczego oraz weryfikacji sformułowanej hipotezy w niniejszym rozdziale zastosowano następujące metody badawcze¹:

- *analizę – stosowaną głównie w badaniu literatury przedmiotu;*
- *syntezę – wykorzystywaną podczas scalania produktów analizy w syntetyczną całość;*
- *wnioskowanie – wykorzystane podczas formułowania tez i wniosków wynikających z prowadzonych badań.*

W rozdziale została przedstawiona geneza i rozwój instytucji kuratora oraz sądów rodzinnych, które pozwolą zrozumieć idee funkcjonowania kuratorów. Począwszy od rozwoju kurateli na świecie po rozwój w powojennej Polsce. Dojrzewanie opiekuna społecznego do rangi kuratorów sądowych. Określono nadzór kuratora sądowego jako rozpoznanie sytuacji w postępowaniu przedsądowym. Scharakteryzowano pracę w postępowaniu wykonawczym, czyli tę najistotniejszą polegającą na skonstruowaniu oraz zrealizowaniu programu resocjalizacyjnego. Analizie poddano współpracę z innymi kuratorami oraz wypełnianie obowiązków w trzech kategoriach spraw. Zostały także przedstawione obowiązki i uprawnienia kuratorów w trakcie zindywidualizowanych metod oddziaływań wychowawczych w środowisku naturalnym podopiecznych. Ponadto, sprecyzowano rolę i zadania oraz wyznaczono determinanty efektywności pracy kuratorskiej.

Przedstawiono również wyniki badań dotyczące wybranych psychospołecznych wskaźników umiejętności radzenia sobie jednostki, ze szczególnym uwzględnieniem

---

¹ Szczegółowe wyjaśnienie poszczególnych metod badawczych ujęte zostało w rozdziale metodologicznym.

znaczenia kompetencji społecznych w trakcie realizacji obowiązków kuratorskich. Zatem kompetencje społeczne zostały scharakteryzowane w kontekście właściwości specyficznych i ogólnych. Weryfikacji poddano ujęcie kompetencji jako cel współżycia w społeczeństwie, jako indywidualne cechy jednostki (zwracając szczególną uwagę na koncepcję Greenspana, który definiuje kompetencje społeczne jako sumę temperamentu, charakteru oraz świadomości społecznej) oraz jako wyznaczniki osiągnięć adaptacji w określonym społeczeństwie. Przybliżono źródła kompetencji społecznych oraz ich elementy składowe (cechy wskazujące na wysoki poziom kompetencji). W niniejszej pracy przyjęto za obowiązującą tę definicję, która uwzględnia wiele czynników warunkujących efektywne radzenie sobie w sytuacjach społecznych. Następnie ocenie poddano czynniki współkreujące rozwój kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia stylów reagowania w sytuacjach trudnych oraz podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu w trakcie pełnienia służby kuratorskiej.

Pojęcie kurateli omówione w Słowniku języka polskiego dotyczy opieki prawnej, nadzoru ustanowionego przez sąd nad osobami, które są niezdolne do czynności prawnych i nad jej majątkiem (Słownik języka polskiego 1995, s. 1020).

Kuratela ujmowana w sensie metody indywidualnego i społecznego działania wychowawczego na nieletniego prezentowana jest między innymi przez Z. Tyszkę (1963, s. 10). Celem jest prowadzenie czynności w warunkach naturalnego środowiska społecznego (dom, szkoła, praca), które w konsekwencji mają doprowadzić do poprawy zachowania oraz ukształtować prawidłowe, pozytywne z punktu widzenia ogółu społeczeństwa postawy i cech charakteru.

Zdaniem Cz. Czapówa (1978, s. 176-178) kuratela stanowi cały system oddziaływań na nieletniego. Kurator zaś powinien organizować poszczególne czynności korekcyjne. Zalicza do nich:

- włączanie nieletniego do pozytywnych grup odniesienia;
- udzielanie pomocy w przypadku niepowodzeń szkolnych;
- stymulowanie do aktywności szkolnej;
- kształtowaniu środowiska wychowawczego
- kontrolowanie poczynań oraz osób, które mogą przekazywać konstruktywne wzorce zachowań.

Z powyższego wynika, iż kurator powinien być facylitatorem, moderatorem oraz koordynatorem szeroko pojmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych. Dla podopiecznego powinien zostać autorytetem, przy jednoczesnym zachowaniu funkcji wyrażiciela sądu.

Praca kuratora realizowana jest poprzez dwie główne czynności o charakterze wychowawczym oraz resocjalizacyjnym. Podstawowym zadaniem jest wyeliminowanie szkodliwych czynników, które warunkują zaburzony proces wychowania nieletniego poprzez ingerencję dla dobra nadzorowanego w życie rodziny, środowiska szkolnego, a także rówieśniczego. Kurator ma skierować nieletniego na dobrą drogę, na której realizowane będą jego plany i zamierzenia życiowe (M. Kopeć-Chrościcka 1984, s. 22-23).

W przytoczonej perspektywie starano się uwydatnić te czynniki nieprzystosowania społecznego, które podlegają ocenie i przeformułowaniu w trakcie wykonywania powierzonych obowiązków kuratorom sądowym. Dalsza część opracowania poświęcona jest właśnie rozwojowi uprawnień i znaczenia oraz obowiązków i zadań, jakie stoją przed kuratorami.

3.1. Geneza i rozwój instytucji kuratora oraz sądów rodzinnych

Kuratela sądowa wyrosła na gruncie ewolucji poglądów dotyczących stosowania kar oraz sposobów ich wykonywania. W ostatnich czasach zaznacza się wyraźna tendencja przenoszenia punktu zainteresowań z resocjalizacji w warunkach izolacyjnych na formy działań resocjalizacyjnych w środowisku naturalnym. Wszelkie działania profilaktyczno-resocjalizacyjne wobec nieletnich odbywać się mają w środowisku otwartym. W związku z tym na pierwsze miejsce wśród stosowanych przez rodziny wobec nieletnich środków wychowawczych i poprawczych wysuwa się nadzór kuratora.

Początki instytucji kurateli sądowej datuje się w połowie XIX wieku. Pierwsze formy prawne zostały przyjęte na początku XX wieku. W poszczególnych krajach, zwykle łączą się z powstaniem pierwszych sądów dla nieletnich. Podwaliny kurateli opierają się na niesieniu bezinteresownej pomocy drugiemu człowiekowi. Pierwotnie opierała się wyłącznie na działalności społecznej. Za pierwszego kuratora uznaje się szewca Jana Augustusa z Bostonu. To on w 1841 roku – po zapłaceniu kaucji – zaświadczył sędziemu, że weźmie pod swoją opiekę młodego przestępcę. W swojej długiej pracy odniósł sukces, pomagając wielu podopiecznym. Mając w swojej pieczy około dwóch tysięcy osób, tylko dziesięciu z nich go zawiodło. Być może jego zachowanie było podyktowane religijną potrzebą pomocy

bliźniemu, gdyż Augustus był członkiem anglikańskiego towarzystwa trzeźwości (Z. Ostriańska, A. Greszczuszkin 2000, s. 14).

Jego praktyka szybko znalazła naśladowców i kontynuatorów. Ustawowy wymiar pracy kuratora nabrał mocy dopiero w 1878 roku w USA. Wówczas została wydana ustawa powołująca kuratorów zawodowych, nazwanych „probation officer”. Pierwszymi podopiecznymi stały się osoby, które złamały prawo. Ze względu na dobre prognozy kryminologiczne nie zastosowano wobec nich kary pozbawienia wolności. Początkowo, system probation zasięgiem obejmował określoną lokalność. System szybko „rozwósł się” i został instytucją samodzielną, którą uznały wszystkie stany (M. Kalinowski 1984, s. 9-12).

Rozwój systemu probation w Europie został zapoczątkowany w Anglii w 1905 roku. Wówczas powstał pierwszy na kontynencie sąd dla nieletnich, który rozpatrywał sprawy nieletnich w wieku 8-17 lat. W 1907 roku na mocy ustawy „probation of-offenders bill” instytucja probation nabrała mocy prawnej. Od tej pory kurator stał się reprezentantem władzy państwowej wymiary sprawiedliwości. Rok 1908 przyniósł Kartę Wolności Dziecka, która precyzyjnie określa stosowanie specjalnych metod wobec nieletnich. W kształtowaniu systemu ważną rolę odegrała także Francja oraz Belgia. Ustawodawstwo belgijskie w 1912 roku wprowadziło możliwość stosowania dozoru wobec nieletnich do czasu ich pełnoletniości. W tym samym czasie ustawa francuska o sądach dla nieletnich i dozorcze opiekuńczym wyznaczyła granice wiekowe. Dozorem można było objąć nieletnich w wieku 13-18 lat, jednak nie dłużej niż do 21 roku życia dozorowanego. W obu przypadkach, kurator odpowiedzialny za podopiecznego musiał być w stałym kontakcie z nim. Kontroli podlegało środowisko, w którym przebywał nieletni oraz jego zachowanie (M. Kopec-Chrościcka 1984, s. 9-10).

Badania nad kuratelą anglosaską skłoniły do określenia kilku refleksji łączących ich funkcjonowanie. Kuratorzy kładą nacisk na wypełnianie funkcji wychowawczej. „Probations officers” jest przede wszystkim doradcą, pomocnikiem, nauczycielem. Dopiero w następnym kroku sprawuje kontrolę. W każdym przypadku kuratela jest samodzielnym, administracyjnie niezależnym podmiotem. Dla sądu mogą wykonywać proste prace usługowe (diagnostyczno-wychowawcze). Istnieje ścisła współpraca między kuratorami a innymi służbami społecznymi. Pracownicy posiadają wyraźną specjalizację, na podstawie której dobierają podopiecznych (P. Stępiak 1992, s. 38-39).

Dzięki widocznym efektom pracy kuratorów w krajach anglosaskich sposób takiego postępowania szybko „wydostał się” poza granice, gdzie dostosowywał się do panujących praktyk i zwyczajów (R. Opora 2006, s. 22-24).

W Polsce rozwój instytucji kurateli sądowej ściśle wiąże się z powstaniem sądownictwa dla nieletnich. W procesie kształtowania się kurateli sądowej w Polsce, ze względu na czasy dziejowe oraz wszelkie zmiany w organizacji samego sądownictwa można wyróżnić następujące okresy: okres międzywojenny, okres od 1945 do 1959 roku, okres od 1959 do 1978 roku oraz czasy współczesne (M. Kopec-Chrościcka 1984, s. 13).

Ze względu na olbrzymie zniszczenia w Polsce po I wojnie światowej ludziom żyło się niezmiernie trudno. Niepewna, niejasna sytuacja zawsze wpływa na przestrzeganie przez ludzi zasad i norm. Z uwagi na skalę tego problemu postanowiono utworzyć specjalne sądy dla nieletnich. Pierwsze sądy powstały w Warszawie, Łodzi i Lublinie na mocy dekretu Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 roku. Funkcję rozpoczęły sprawować od dnia 1 września 1919 roku. Sprawy były rozpatrywane dla nieletnich, którzy nie ukończyli 17 roku życia. Pieczę nad nimi mieli sprawować tak zwani opiekunowie społeczni. Do ich obowiązków należało wypełnianie poleceń sędziów: zbieranie informacji o nieletnim, opieka nad nieletnim, wobec którego nie jest prawidłowo sprawowana piecza rodzicielska oraz w sytuacji zawieszenia wykonywania kary (M. Pawlicka 2007, s. 15-16). Biorąc pod uwagę czynności wykonywane przez opiekunów społecznych można uznać ich za pierwszych kuratorów sądowych.

Po raz pierwszy określenia kurator użyto w projekcie ustawy o sądach dla nieletnich z dnia 7 grudnia 1921 roku przez Komisję Kodyfikacyjną. Od 1927 roku zaczęły pojawiać się społeczne formy profilaktyczno-opiekuńczej. Obok opiekunów sądowych powołano opiekunów honorowych, którzy nie pobierali żadnych wynagrodzeń za swoją pracę. Dopiero 2 lata później Prezydent Rzeczypospolitej wydał rozporządzenie, na mocy którego powołał opiekunów społecznych. W tym samym roku nastąpiła oficjalna zmiana nazwy z opiekunów sądowych na kuratorów sądowych dla nieletnich. Ważna zmiana w nowo powstałej instytucji kurateli dla nieletnich miała miejsce 25 czerwca 1935 roku. Wówczas Minister Sprawiedliwości wydał rozporządzenie o kuratorach nieletnich. Odeszło się od zawodowego modelu kurateli. Na to miejsce powołano model społeczny. Od tej pory na funkcję powoływał prezes sądu apelacyjnego osoby mające odpowiednie kwalifikacje do pracy z dziećmi nieprzestrzegającymi zasad moralnych (T. Jedynak, K. Stasiak 2008, s. 17-18).

Zasadniczy rozwój instytucji kurateli sądowej w Polsce nastąpił dopiero po II wojnie światowej. 1949 rok przekształcił model kurateli ze społecznego na społeczno-zawodowy. Sprzyjało temu powołanie w całym kraju, na mocy Rozporządzenia 34 sądów dla nieletnich. Sędziowie rodzinni zobowiązali się zorganizować sieć kuratorów i nawiązać z nimi ścisłą współpracę (M. Kopec-Chrościcka 1984, s. 15-16).

Sytuacja w powojennej Polsce była coraz trudniejsza. Rozwój kurateli sądowej następował zatem bardzo intensywnie. Z uwagi na panujące realia, zrozumienie powagi stanu rzeczy pojawiło się wiele znaczących, następujących w krótkim czasie po sobie aktów prawnych. Pierwsze uporządkowania organizacyjne instytucji kuratora zostały wprowadzone przez Ministra Sprawiedliwości rozporządzeniem w 1951 roku. Ustalono, iż kurator jest organem pomocniczym sądu, a pełnione przez niego obowiązki są funkcją społeczną. Nastąpiło także sprecyzowanie obowiązków we wszystkich stadiach postępowania. Został określony tryb powoływania kuratorów oraz przedstawione spectrum ich praw i obowiązków. Prawdziwy przełom nastąpił w 1959 roku, kiedy Minister Sprawiedliwości wydał trzy nowe akty prawne. Pierwszy, z 13 lutego „o kuratorach sądowych dla nieletnich” ustalał, że obok kuratorów społecznych mogliby być powoływani kuratorzy zawodowi. Następny, z 2 kwietnia „w sprawie wynagrodzenia kuratorów zawodowych dla nieletnich”. Ostatni, z 10 kwietnia sprecyzował „instrukcję w sprawie kuratorów sądowych dla nieletnich”. Zmiany prawne przyczyniły się do podniesienia rangi do zawodu wymagającego stosunkowo wysokich kwalifikacji. W konsekwencji udoskonalono metody pracy, jak i podniesiono poziom przygotowania fachowego (P. Stępnia 1992, s. 42-43).

Szczególnie dynamiczny rozwój kuratorów dla nieletnich przypada na lata 1960-1978. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 1959 roku angażuje do pracy w sądach dla nieletnich kuratorów zawodowych jako aparatu pomocniczego tych sądów. Określona także zostaje sytuacja, w której można go stosować, to znaczy, kiedy istnieje nadzieja, że rodzina może uczestniczyć w resocjalizacji dziecka. Zdaniem specjalistów tylko rodzina jako środowisko naturalne jest w stanie zapewnić najodpowiedniejsze warunki w zakresie pełnej socjalizacji, a nie środowisko sztuczne, jakim jest zakład poprawczy. Kluczowym momentem tego okresu jest powołanie z dniem 1 stycznia 1978 roku sądów rodzinnych. Wzrost liczby kuratorów, zwłaszcza zawodowych, uwarunkował utworzenie na terenie całego kraju 97 jednostek organizacyjnych. Poza funkcją wychowawczą miały rozpocząć oddziaływanie profilaktyczne. Zaczęto analizować i anulować przyczyny złego zachowanie, a nie jak dotąd tylko skutki. Sędzia ma być przede wszystkim doradcą, biorącym przede wszystkim pod uwagę wszystkie potrzeby dziecka (M. Kopeć-Chrościcka 1984, s. 19-21).

Najnowszym aktem prawnym regulującym funkcjonowanie kurateli sądowej w Polsce jest ustawa z dnia 27 lipca 2001 roku. Na jej mocy kuratorzy działają jako grupa zawodowa wewnątrz struktury wymiaru sprawiedliwości. Ustawa precyzyjnie określa charakter podejmowanych czynności, jako: wychowawczo-resocjalizacyjny, diagnostyczny, profilaktyczny i kontrolny. Reguluje warunki, jakie stawiane są kandydatom na kuratora.

Przedstawione są obowiązki, uprawnienia oraz prawa kuratorów. Ich staż pracy oraz wynagrodzenie. Dokładnie opisana jest odpowiedzialność porządkowa i dyscyplinarna. Faktem zwracającym uwagę jest spostrzeżenie dotyczące profilaktyki, które mówi o tym, że zarówno profilaktyka, jak i resocjalizacja nie mogą dobrze funkcjonować bez kuratorów sądowych.

3.2. Rodzinny kurator sądowy jako podmiot wypełniający postanowienia sądu rodzinnego

Niniejsza część opracowania została poświęcona funkcjonowaniu kurateli sądowej, odwołując się do zagadnień precyzujących wykonywanie powierzonych obowiązków przez Sąd Rodzinny i Nieletnich

Z upływem czasu zakres obowiązków kuratorów sądowych stale powiększał się. Poza sprawowaniem nadzoru nad nieletnim, zaczął angażować się w wewnętrzne problemy rodziny. Obok nieletnich, podmiotem stała się władza rodzicielska, wypełnianie obowiązków w najmniejszej komórce życia społecznego.

Wszystkie czynności podejmowane przez kuratorów K. Marzec-Holka (1994, s. 121-123) podzieliła na trzy grupy. Czynności przed wydaniem orzeczenia przez sąd polegają głównie na rozpoznaniu sytuacji, w której znajduje się nieletni. Względem podopiecznego stosuje się działania zapobiegawcze. Omawiany etap postępowania odpowiada za postawienie diagnozy nieletniego, jego środowiska wychowawczego, ustaleniu planu naprawczego. Zapoczątkowane oddziaływania wychowawczo-resocjalizacyjne będą kontynuowane po wydanym orzeczeniu. Druga grupa odnosi się do czynności związanych z postępowaniem wykonawczym. Na tym etapie kurator realizuje wszystkie zadania wynikające z indywidualnego programu resocjalizacji. Opiera się na wydanym orzeczeniu i zawartych w nim środkach. Trzecia, ostatnia grupa czynności warunkuje współpracę między kuratorami. Działania kierownicze polegają przede wszystkim na sprawowaniu opieki nad aplikantami kuratorskimi, nowo przyjętymi kuratorami oraz wypełnianiu funkcji przez kuratorów społecznych. Zalicza się także organizowanie i prowadzenie kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą.

Szereg czynności charakterystycznych dla kuratorów o sprecyzowanym rodzaju i charakterze wyznacza się poprzez dwie zasady. Jedna z nich odnosi się do osób, nad którymi sprawowana będzie piecza. Z drugiej strony rozpatruje się, jakiemu mają służyć zastosowaniu. Zestawienie tych cech daje ogólny obraz kurateli sądowej. Mianowicie można

założyć, iż jej celem jest udzielenie podopiecznemu sądu pomocy i wsparcia w wyjściu z sytuacji, która doprowadziła go ingerencji sądu w jego życie.

Nadzór odnosi się do ludzi i jest formą opieki i/lub kontroli nad nimi. Podopieczni sądu rodzinnego objęci nadzorem kuratorskim to grupa bardzo zróżnicowana. Pod wpływem oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych mogą być zarówno osoby dorosłe, jak i niepełnoletnie. Wśród dorosłych mogą być osoby, które nie wywiązują się z roli bycia rodzicem, z drugiej strony osoby poddane przymusowemu leczeniu odwykowego. Wśród osób niepełnoletnich wyróżnia się osoby małoletnie, wobec których nie jest realizowany prawidłowo obowiązek rodzicielski, są zaniedbywane, wymagają działań opiekuńczych, ochrony i wsparcia. Działania wychowawczo-resocjalizacyjne i terapeutyczne nakładane są na osoby nieletnie, które dopuściły się złamania zasad życia społecznego (T. Jedynak, K. Stasiak 2008, s. 394-395). Nadzór kuratora orzekany jest przez sąd rodzinny w trzech kategoriach spraw.

Pierwsza grupa dotyczy **spraw opiekuńczych**. Podstawą ingerencji sądu w strukturę rodziny jest niewłaściwie wykonywanie władzy rodzicielskiej względem małoletnich dzieci oraz wszystkie sytuacja przemawiające za zagrożeniem dobra dziecka. Sąd podejmuje sprawy nie tylko w sytuacji bezpośredniego zagrożenia, lecz także w sytuacji zaistnienia możliwości pojawienia się owego zagrożenia. Z rozważą należy do tej zasady podchodzić, ponieważ, jak stwierdza H. Haak (1995, s. 143-144): „ingerencja sądu z przyczyn błahych może nieraz przynieść więcej szkód niż pożytku”.

Naruszenie dobra dziecka może przyjąć następujące formy:

- nadużywanie władzy rodzicielskiej;
- zaniedbywanie obowiązku troski o rozwój fizyczny oraz duchowy;
- nadmierne karcenie;
- zaniedbywanie należytego przygotowania do samodzielnego życia.

Szczególną uwagę przypisuje się także stresom związanym z samym małżeństwem, których działanie często powoduje zaniedbywanie dzieci. Zalicza się do nich: utrzymywanie i rodzaje kontaktów towarzyskich, dobór przyjaciół, zasady prowadzenia gospodarstwa domowego, obszar własnej prywatności, percepcja współmałżonka jako partnera życiowego oraz zadowolenie seksualne w małżeństwie (I. Pospiszyl, 1994, s. 129).

Wydanie postanowienia o nadzorze kuratora nad małoletnim i jego rodziną umożliwia podjęcie działań zmierzających do ochrony dobra dziecka w naturalnym dla niego środowisku. Podejmowane czynności kuratorskie mają doprowadzić do poprawy nawyków opiekuńczych, zachowań i postaw wychowawczych, kształtowanie nowych, społecznie

akceptowanych form opieki rodziców nad dziećmi. Dodatkowo, praca kuratorska ma za zadanie podwyższyć poczucie własnej wartości u dzieci, poczucie bezpieczeństwa oraz stworzyć atmosferę sprzyjającą rozwojowi. Rzadziej orzekane nadzory kuratorskie odnoszą się do spraw, w których ustalane są zasady kontaktów małoletniego z bliskimi osobami, w przypadku ustanowienia pieczy zastępczej. Nadzór kuratora sądowego w sprawach opiekuńczych obowiązuje do czasu ustania przyczyn, które spowodowały jego zastosowanie, jednak nie dłużej niż do osiągnięcia przez małoletniego 18 roku życia (T. Jedynak, K. Stasiak 2007, s. 395-400).

Następnie nadzór kuratora postanawiany jest w **sprawach nieletnich**, którzy wykazują objawy demoralizacji. Zgodnie z ustawą z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich, nieletnim jest osoba:

- o nieokreślonej dolnej granicy wieku i która nie ukończyła lat 18, wobec której stosuje się przepisy u.p.n. w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji;
- która popełniła czyn karalny po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem lat 17;
- o nieokreślonej dolnej granicy wieku do lat 21, względem której wykonywane są środki wychowawcze i środek poprawczy.

Preambuła ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich określa precyzyjnie cele, do jakich nadzór kuratorski musi dążyć. Podaje następująco „przeciwdziałanie demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego oraz w dążeniu do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązkach członków społeczeństwa”. Ponadto ustawa przewiduje zastosowanie nadzoru kuratorskiego w trzech sytuacjach. Pierwsza – jako samoistny środek wychowawczy. Druga – jako środek tymczasowy, w sytuacji, kiedy należy odłożyć w czasie umieszczenie nieletniego w ośrodku. Ostatnia, trzecia – jako środek probacyjny stosowany w okresie próby wyznaczonym przez sąd w zamian za niewykonywanie środka poprawczego (warunkowe zawieszenia, warunkowe zwolnienie, warunkowe odstąpienie).

Zgodnie z tą samą ustawą nadzór nad nieletnim ustaje z mocy prawa, jeśli ukończy on 21 rok życia.

Trzecią grupą spraw w sądzie rodzinnym, kiedy można zastosować nadzór są **sprawy nad osobami zobowiązanymi do leczenia alkoholowego**. Rola kuratora sądowego polega na wpływaniu na motywację uczestnika do leczenia oraz na poszukiwaniu osób i instytucji, które mogą udzielić wsparcia podopiecznemu w rozwiązaniu przez niego dotyczących go

problemów. Środek ten jest stosowany wobec osób, które w związku z chorobą (nadużywaniem alkoholu) powodują poważne zmiany w funkcjonowaniu rodziny. Odpowiadają za rozpad pożycia rodzinnego, demoralizację małoletnich, uchylają się od pracy lub systematycznie zakłócają porządek publiczny. Przeprowadzenie wywiadów środowiskowych jest integralną częścią postępowania w stosunku do tych osób. Poza nimi kuratorzy sądowi zobligowani są do podjęcia szeregu czynności polegających na egzekwowaniu nałożonego na podopiecznego obowiązku poddania się leczeniu oraz udzielania mu w miarę potrzeby odpowiedniej pomocy w celu wyeliminowania przyczyn uzależnienia od alkoholu. Ponadto, kurator powinien współdziałać z organami samorządu i organizacjami społecznymi w celu zapewnienia pomocy osobie poddanej leczeniu i jej rodzinie. Kontaktuje się z zakładem pracy w celu zweryfikowania informacji o realizowanych zobowiązaniach pracownika uzależnionego. Nakłania podopiecznego do kontaktu z odpowiednimi placówkami służby zdrowia oraz organizacjami samopomocy osób uzależnionych. Podejmuje próby oddziaływań na środowisko, do którego ta osoba ma powrócić w celu kształtowania właściwego stosunku do niej (T. Jedynak, K. Stasiak 2008, s. 403-406). Ta forma pracy kuratorów jest środkiem specyficznym ze względu na podopiecznego, wymagająca odpowiednich kwalifikacji. Osoba zmuszona poddaniu się leczeniu neguje swoją chorobę, tym samym narażając na olbrzymie szkody swoją rodzinę. P. Stępnik (1992, s. 79-83) w swoich badaniach wysnuł wnioski, iż ten rodzaj nadzorów wykonywany przez kuratorów jest bardzo niechętnie. W konsekwencji przybierają one charakter formalny, często powierzchowny.

Podstawowe znaczenia dla pomyślności prowadzonych oddziaływań ma szybkość interwencji wychowawczej oraz resocjalizacyjnej. Pewnego rodzaju niepewność, w jakiej podopieczny się znajduje w chwili po sprawie sądowej, w znacznie większym stopniu wpływa na podatność na oddziaływania korekcyjno-wychowawcze. Tym samym ułatwia zorganizowanie dalszych czynności zgodnie z planem resocjalizacyjnym.

Katalog obowiązków kuratora sądowego został przedstawiony w ustawie o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku. Do głównych zalicza się:

- przeprowadzenie wywiadów środowiskowych;
- występowanie z różnymi wnioskami;
- współpraca z instytucjami pomocowymi;
- organizacja i kontrola pracy kuratorów społecznych;
- sygnalizowanie sądowi przyczyn przewlekłości w postępowaniu wykonawczym.

Jasno określone są także wytyczne odnoszące się do miejsca i czasu pracy kuratorów. Miejscem pracy jest teren, czyli środowisko naturalne podopiecznych oraz instytucje, w których przebywa. Czas pracy jest nieokreślony. Interpretacja czasu zależy od czasu pracy określonego wymiarem zadań.

Poza czynnościami związanymi z pracą wychowawczo-resocjalizacyjną kurator sądowy, zgodnie z ustawią o kuratorach sądowych powinien: stale podnosić swoje kwalifikacje; nie podejmować dodatkowego zatrudnienia bez zgody prezesa sądu okręgowego oraz nie podejmować innych zajęć lub zarobkowania; nie wprowadzać bezpośredniej zależności służbowej między najbliższymi; uczestniczyć w posiedzeniach okręgowego zgromadzenia kuratorów; być dyspozycyjnym oraz spełniać obowiązki zawarte w rocie ślubowania.

Obok ustawy, regulacje dotyczące funkcjonowania kurateli sądowej zawarte są w przepisach Kodeksu pracy. Na jego mocy kurator ma prawo do:

- odpowiedniego i równego, w stosunku do innych kuratorów zajmujących się tą samą pozycję, wynagrodzenia;
- dodatkowego urlopu wypoczynkowego;
- płatnego urlopu dla poratowania zdrowia;
- nagrody;
- gratyfikacji jubileuszowej;
- jednorazowej odprawy w wysokości dwu-, trzy- lub sześciomiesięcznego wynagrodzenia w zależności od lat pracy;
- przejścia do innej pracy na swój wniosek w razie trwałej utraty zdolności do wykonywania zawodu kuratora;
- wcześniejszej emerytury;
- przeniesienia na swój wniosek.

W zakresie uprawnień związanych z wykonywaniem czynności służbowych, w kontaktach ze swoimi podopiecznymi, kurator ma prawo: odwiedzać ich w godzinach między 7 a 22; legitymować ich, żądać wyjaśnień, przeglądać akta sądowe; żądać od Policji oraz innych organów państwowych pomocy w wykonywaniu czynności kuratorskich (ustawa o kuratorach sądowych).

Rola i zadania kuratora sądowego

Istotą pracy kuratorów sądowych powinno być odnalezienie takiego sposobu, aby spróbować dotrzeć do podopiecznego. Należy również zapoznać się ze sposobem bycia

nieletniego, przyczynami jego postępowania oraz z brakami w dotychczasowym społeczeństwie. Kurator w swojej pracy powinien skoncentrować się na pobudzeniu w podopiecznym gotowości do poprawy. Ważne jest, aby ukształtował w nim pozytywne społecznie postawy i zachowania (P. Stępnia 1992, s. 45).

Działalność kurateli sądowej opiera się na zindywidualizowanej metodzie oraz społecznego działania wychowawczego. Zawsze przebiega w środowisku naturalnym podopiecznego – to jest w jego domu rodzinnym, szkole, instytucji rekreacyjnej. Ważne jest, aby tak poprowadzić proces resocjalizacyjny, żeby osiągnąć cel poprzez poprawę oraz ukształtowanie prawidłowych postaw oraz cech charakteru – z punktu widzenia społecznego. Twórcy polskiej resocjalizacji twierdzą, że „nie może ona być uważana za karę, nie stanowi też ona jakiegokolwiek pozorowanej formy przebaczenia czy zamazania czynu przestępczego delikwenta” (Cz. Czapów, S. Jedlewski 1971, s. 475).

Pełniąc kuratorską służbę sądową pracownik musi mieć zapewnione odpowiednie warunki do pracy, aby móc w pełni wykorzystywać swoje umiejętności i odnosić sukcesy zawodowe. W pracy kuratora takie warunki regulują uprawnienia, a w szczególności status kuratora jako pracownika sądu. Ta praca ma specyficzny charakter, musi ciągle dostosowywać się do zmieniających warunków społecznych, zatem bardzo ważne jest, aby kwalifikacje kuratorów były ciągle podnoszone. Bez względu na stopień i rodzaj wykształcenia nikt – kto rozpoczyna służbę nie jest fachowcem. Nie może nim być bez doświadczenia, ponieważ praca w tym charakterze obejmuje zbyt szeroki zakres spraw ludzkich i sposobów poszukiwania rozwiązań. Żaden rodzaj szkoły wyższej nie jest w stanie przygotować „potencjalnego” kuratora, który od razu wszedłby w swoją rolę w sposób rzetelny i odpowiedzialny. Nie potrafiłby objąć nadzoru i skutecznie rozwiązywać problemy podopiecznego. Dlatego też tak bardzo istotne jest, by uczyć się tego zawodu w praktyce kuratorskiej. Wymiana doświadczeń, omawianie nowych pomysłów i wzorców pracy resocjalizacyjnej, dyskusowanie o kłopotach, trudnościach i osiągnięciach z innymi współpracownikami jest najlepszą metodą doskonalenia kuratorów (M. Kalinowski 1984, s. 105).

Opisem charakterystyki pracy rodzinnych kuratorów sądowych zajął się Minister Sprawiedliwości w 1972 roku. Aktualna ustawa o kuratorach sądowych (z dnia 27 lipca 2001 roku) wymienia szeroki zakres czynności obowiązujących kuratorów.

Podstawową funkcją, która warunkuje dalszy przebieg oddziaływań resocjalizacyjnych jest funkcja diagnostyczna. Polega ona na zebraniu informacji o nieletnim z jak największej liczby rzetelnych źródeł. Gromadzone wiadomości dotyczą środowiska rodzinnego, grupy rówieśniczej, niepowodzeń szkolnych, historii chorób lub obciążeń

biologicznych. Funkcja wychowawcza odpowiada za wykorzystywanie dostosowanych środków w celu zinternalizowania przez nieletniego norm społecznie akceptowanych. Kolejną, istotną funkcją kuratora jest funkcja profilaktyczna. Sprawowana jest w sytuacji nadzorów zapobiegawczych. Jej skuteczność zależy przede wszystkim od wczesnej interwencji (odpowiednio szybko zastosowana przy niskim stopniu nieprzystosowania) (K. Marzec-Holka 1994, s. 132-135).

Powyższe funkcje mają szczególne zastosowanie w przypadku zaniedbywanych dzieci wychowujących się w rodzinach dysfunkcyjnych. Osoby doświadczające wiele sytuacji trudnych, o niskiej samoocenie, niższym poczuciu własnej wartości wykazują większą skłonność do pesymistycznego wyjaśniania przyczyn zdarzeń (I. Pospiszyl, 2003, s. 55-63). Konsekwencją tego typu zachowań może być powielanie błędów wychowawczych.

Nieprzystosowanie społeczne jednostki jest procesem złożonym i bardzo trwałym. Z uwagi na te cechy, praca kuratora powinna stanowić długoterminowe oddziaływanie wychowawcze na nieletniego i środowisko, w którym się rozwija. Podstawy resocjalizacji wyjaśniają, iż praca kuratorska nie polega wyłącznie na niedopuszczeniu do dalszej demoralizacji, ale na wyeliminowaniu dotychczasowych źródeł i symptomów nieprzystosowania. Zatem funkcja wychowawcza musi być realizowana na dwóch gruntach: osobistym i środowiskowym (R. Opora, 2006, s. 35-36).

Obowiązki nałożone na kuratorów można podzielić na dwie zasadnicze grupy. W pierwszej znajdują się wszystkie czynności wspólne dla kuratorów, które ciążyą na wszystkich kuratorach. Do drugiej zaliczyć można te, które kurator wykonuje indywidualnie, doraznie, na podstawie każdego zlecenia przełożonego (J. Kamiński, S. Milewski 1975, s. 185).

Kilkumiesięczna aplikacja pozwala przyjrzeć się specyfice pracy. Umożliwi zapoznanie się z charakterystyką, metodami, którymi oddziałuje się na zwichnięte jednostki. Po zdanym egzaminie kończącym aplikację kuratorską, kandydat składa ślubowanie i oficjalnie przyjmuje rolę rodzinnego kuratora sądowego.

Podczas ślubowania poznaje swoje podstawowe obowiązki. Wówczas zobowiązuje się:

- troszczyć się o dobro Rzeczypospolitej Polskiej,
- honorować zasady etyki zawodowej,
- realizować swoje obowiązki zgodnie z prawem, sumiennie i rzetelnie,
- przestrzegać tajemnicę zawodową,

- interesować się przede wszystkim dobrem podopiecznego (A. Martuszewicz, A. Rzepniewski 2007, s. 413).

Doprawdy nigdzie nie jest zapisane, iż kurator musi postępować zgodnie z zasadami ze ślubowania, jednakże jest to oczywiste z samej istoty aktu. Poza obowiązkami objętymi w momencie ślubowania, kurator wykonuje szereg zadań, aby móc w pełni rzetelnie i sumiennie wykonywać powierzoną sprawę. Można je podzielić na trzy zasadnicze grupy:

1. **Zadania związane ze sprawami nieletnich** – objęcie czynności powierzonych przez sąd do czasu wydania postanowienia; sprawowanie dozoru nad nieletnim, wykonywanie zadań zleconych na temat spraw karnych nieletnich.
2. **Zadania związane ze sprawami opiekuńczymi małoletnich** – objęcie czynności zleconych przed wydaniem orzeczenia, kontrolowanie wykonywania przez rodziców obowiązków rodzicielskich ze względu na ich ograniczenie lub pomoc w wychowaniu, w razie konieczności wskazywanie kandydatów na rodzinę zastępczą i kontrolowanie jej po objęciu opieki, wszczynanie działań dla sprawnego i zgodnego z prawem umieszczenia małoletnich w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, wykonywanie zadań zleconych przez sąd na temat opieki nad małoletnimi.
3. **Zadania związane ze sprawami rodzinnymi i opiekuńczymi osób pełnoletnich** – wspieranie rozwodzących się rodziców (kierowanie ich na spotkania mediacyjne), sporządzanie wywiadów środowiskowych w sprawach opiekuńczych lub rodzinnych, kontrola tymczasowych opiekunów, pomoc w wypadku egzekwowania alimentów, wykonywanie zadań zleconych przez sąd (M. Kalinowski 1984, s. 106-107).

W realizacji powierzonych obowiązków ważna jest sumienność i rzetelność wykonywania czynności. Jest to czynnik, który ułatwi podopiecznemu powrócić do społeczeństwa.

Ze względu na charakter pracy kuratorów, gdzie przede wszystkim kładzie się nacisk na zmianę negatywnych cech podopiecznych, zakres obowiązków jest z czasem rozszerzany. Obecna ustawa o kuratorach sądowych podaje zdecydowanie szerszy zasięg wykonywanych zadań niż ustawy z początków działalności sądów rodzinnych. K. Marzec-Holka (1994, s. 119-120) wyróżnia następujące zadania:

- sprawowanie kurateli w formie środka tymczasowego wobec nieletnich, środka wychowawczego orzeczonego wobec nieletniego, w przypadku przedterminowego zwolnienia z ośrodka resocjalizacyjnego, jako środka ograniczenia władzy rodzicielskiej bądź też wobec osób, którym zostało orzeczone przymusowe leczenie;

- przeprowadzanie wywiadów środowiskowych, składanie sprawozdań z objętych nadzorów;
- kontrolowanie sytuacji podopiecznego – społeczno-prawnej, wychowawczej; realizację nałożonych obowiązków;
- pilnowanie pracy kuratorów społecznych przez kuratorów zawodowych oraz ich szkolenie;
- kierowanie i praca w ośrodku kuratorskim;
- wypełnianie nałożonych przez sąd szczególnych obowiązków – między innymi: doprowadzenie do placówki, pomoc w organizacji pomocy postpenitencjarnej, czy też przygotowywanie czynności wyjaśniających.

I tak, wszystkie wymienione zadania, które musi zrealizować kurator sądowy można podzielić na trzy części: wszelkie obowiązki przed wydaniem postanowienia, czynności w postępowaniu wykonawczym oraz obowiązki kierownicze. Do pierwszej grupy zalicza się wszelkie czynności polegające na zbieraniu niezbędnych informacji o osobie oraz jej środowisku, które pomogą sędziemu podjąć decyzję i wydać postanowienie. W tym ogniwie stosuje się również dozór zapobiegawczy, mający na celu umożliwienie dokładnej diagnozy nieletniego oraz rozpoczęcia pracy resocjalizacyjnej. Czynności drugiego stopnia związane są z realizacją procesu resocjalizacyjnego. Wszelka działalność na tym etapie powinna skupić się na wszechstronnym rozwoju osobowościowym podopiecznego oraz kształtowaniu i utrwalaniu w nim społecznie akceptowanych postaw i wartości. W trzeciej części kierowniczej kurator zawodowy skupia się na wdrożeniu do pracy nowych kuratorów zawodowych, szkoli społecznych oraz organizuje i prowadzi ośrodki kuratorskie. W pracy rodzinnego kuratora sądowego liczy się czas objęcia nadzoru po orzeczeniu postanowienia, jak i rzetelność wykonywanych obowiązków. Im lepszy będzie początek, tym skuteczniejszy koniec. Dlatego tak ważne jest, aby kurator od momentu objęcia nadzoru skupił się przede wszystkim na:

- zapoznaniu się z aktami sprawy nieletniego oraz orzeczeniem;
- nawiązaniu kontaktu z podopiecznym oraz jego rodziną i środowiskiem;
- rozpoczęcie procesu resocjalizacyjnego, kontrolowanie poczynąń nieletniego – realizację obowiązków, przestrzeganie prawa;
- udzielanie pomocy w celu wyeliminowania trudności, rozwiązywaniu problemów, w dalszej organizacji życia;

- pobudzenie rodziców bądź opiekunów do wykonywania obowiązków wobec nieletniego;
- sporządzanie sprawozdań na temat zmian u podopiecznego, jego aktualnej sytuacji;
- wykonywanie innych czynności powierzonych przez sąd (K. Marzec-Holka 1994, s. 121).

W przypadku, gdy objęcie nadzoru następuje w momencie opuszczenia przez nieletniego ośrodka wychowawcze, poprawczego, czy też umieszczenia w rodzinie zastępczej kurator sądowy powinien przede wszystkim skupić się na pomocy w przystosowaniu się do panujących warunków. Umożliwienie takich rzeczy, jak: przygotowanie zawodowe, podjęcie nauki, znalezienie pracy, zapewnienie czasowego zakwaterowania, czy w skrajnych przypadkach udzielenie zapomogi finansowej powinno przejść do porządku dziennego po objęciu nadzoru (K. Marzec-Holka 1994, s. 125-127).

W celu realizacji powierzonych obowiązków rodzinny kurator sądowy posiada następujące uprawnienia, określone przez ustawodawcę:

- odwiedzanie podopiecznego w miejscu jego przebywania w przedziale czasowym między 6 a 22;
- kontrolowanie postępów oraz realizacji nałożonych obowiązków,
- zapoznanie się z aktami sądowymi i wykonywaniu odpisów,
- konsultowanie się z placówkami oświatowymi, poradniami specjalistycznymi,
- sporządzanie pism w sprawach nieletnich (na przykład o umorzenie nadzoru lub jego wzmożeniu, zmianie środka),
- zwracanie się do sądu o wskazówki realizacji dalszego procesu resocjalizacji (M. Kalinowski 1984, s. 107-108).

Kurator zawodowy wszystkich powierzonych obowiązków nie wykonuje sam. W społeczeństwie, w którym wartości zastępowane są wybrykami młodzieżowymi, kuratela jest coraz bardziej rozpowszechniana. Napływające do sądów rodzinnych wnioski na temat młodzieży rosną w zastraszającym tempie. Sami zawodowi nie byłiby w stanie pomóc podopiecznym wrócić do społecznie akceptowanych norm i wartości. Dlatego też, jednym z wielu obowiązków kuratora zawodowego jest pozyskiwanie i doskonalenie kuratorów społecznych, aby pomagali im prowadzić procesy resocjalizacyjne.

Ponadto wymienia się szereg zadań, jakie kurator zawodowy powinien realizować wobec wybranych kuratorów społecznych. Są to między innymi: tworzenie sieci kuratorów społecznych, kontrolowanie i ocenianie ich pracy, dbanie o szybkość obejmowania

i sprawność wykonywania powierzonych nadzorów oraz udzielania im pomocy w wykonywanych czynnościach (J. Kamiński, S. Milewski 1975, s. 186).

Po złożeniu ślubowania przed kuratorem zawodowym oraz sędzią rodzinnym – kurator społeczny staje się członkiem drugiej części kuratorskiej służby sądowej. Od momentu zaprzysiężenia uprawnieni są do wykonywania nałożonych obowiązków o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym oraz profilaktycznym. Obok pracy kuratorów zawodowych, społeczni wykonują powierzone przez nich obowiązki. W zakres ich zadań wchodzi podobne obowiązki, które wykonują zawodowi. Nakazane są mu przede wszystkim kontrolowanie realizacji nałożonych na podopiecznych obowiązków, prowadzenie procesu resocjalizacji oraz zapobieganie powrotu do przestępczości. W odróżnieniu od zawodowych, społeczni kuratorzy sądowi nie są funkcjonariuszami państwowymi, lecz pełnią funkcję społeczną (J. Śpiewak 1999, s. 59).

Przejęcie nadzoru nad podopiecznym zobowiązuje kuratora społecznego do określonych zadań. Poza szczególnymi obowiązkami, które powierzył kurator zawodowy, społeczny powinien:

- objąć nadzór w jak najszybszym terminie oraz rozpocząć pracę resocjalizacyjną,
- przeprowadzać wywiady oraz wywiązywać się z terminów składania sprawozdań,
- być do dyspozycji sądu i stawiać się na każde wezwanie,
- stale podnosić swoje kwalifikacje, brać udział w organizowanych szkoleniach,
- współpracować z instytucjami, do których uczęszcza podopieczny (szkoła, kluby), aby skuteczniej organizować proces resocjalizacji (K. Marzec-Holka 1994, s. 130).

Bez względu na to, czy nieletni bądź małoletni objęty jest nadzorem przez kuratora zawodowego, czy „przekazany” społecznemu – ważne jest, aby proces resocjalizacji był rzetelnie i sumiennie wykonywany. Objęty kuratelą powinien zmienić swoje negatywne zachowania, wyrobić pozytywne nawyki pracy, nauki oraz umiejętności organizowania czasu wolnego. Jest to możliwe przy współpracy kuratora społecznego z zawodowym oraz przy przyjęciu systemu działania o charakterze terapeutyczno-wychowawczym, nie zaś polegającego na nakazach, zakazach i kontrolowaniu. Nieletni z kolei powinien chętnie brać udział w pracy kuratora, ponieważ jest to jedyna szansa, aby mógł pozostać w swoim środowisku, aby mógł rozpocząć proces naprawy w swoich warunkach, a nie w izolacji.

W pracy kuratorskiej służby sądowej podmiotem oddziaływań są nieletni oraz małoletni. Są to dzieci oraz młodzież, która wymaga pomocy socjalnej i opieki. Często wymagają również wzmożonych działań opiekuńczo-wychowawczych, terapeutycznych oraz

resocjalizacyjnych. Często zdarza się, że podmiotem stają się osoby dorosłe, rodziny niewydolne wychowawczo bądź patologiczne, czy też alkoholicy (K. Marzec-Holka 1994, s. 120-122).

3.3. Determinanty efektywności pracy kuratorskiej

Osiągnięcie pozytywnych i trwałych rezultatów z punktu widzenia dobra podopiecznego oraz całego społeczeństwa warunkuje efektywność procesu resocjalizacji. Kryminolodzy zaliczają do nich:

- przystosowanie jednostki do funkcjonowania w społeczeństwie (przestrzeganie norm społecznych, podjęcie pracy lub nauki, zmiana przestępczego stylu życia);
- pożądana ewolucja psychiczna jednostki (odrzućenie zachowań agresywnych i patologicznych);
- brak powrotności do przestępstwa – kontrolowane po zakończeniu oddziaływań resocjalizacyjnych w warunkach naturalnych (K. Marzec-Holka, 1994, s. 204).

Biorąc pod uwagę fakt, iż nadzór kuratorski jest jednym z najczęściej orzekanych środków postępowania z nieletnimi przypisuje się bardzo duże znaczenie pracy kuratora sądowego. Dane zaczerpnięte z Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej wskazują, iż w latach 1990-2003 nadzorem kuratorskim objęto od 37,5%-45% ogółu nieletnich, wobec których zastosowano środki wychowawcze, poprawcze lub kary w sądach powszechnych (Rocznik Statystyczny RP, 2000, s. 80; Rocznik Statystyczny RP, 2001, s. 83; Rocznik Statystyczny, 2002, s. 84; Rocznik Statystyczny, 2004, s. 173).

Kuratela rodzinna swoją pracę opiera na działaniach opiekuńczo-wychowawczo-resocjalizacyjnych. Ich skuteczność ściśle koreluje z postawą kuratora. Jego wpływ na jednostkę wykojejoną społecznie będzie większy wówczas, gdy przyjmie stanowisko osoby wychowującej oraz opiekującej. Nadzór, który opierać się będzie wyłącznie na funkcji kontrolnej nie spełni zamierzonych efektów.

Praca sądowego kuratora rodzinnego w dużej mierze wpływa na efektywność procesu resocjalizacji podopiecznych. Dlatego tak ważne jest, aby poznać wszelkie czynniki, które warunkują specyfikę pracy. Podaje się, że w przebiegu nadzoru kuratorskiego decydujące i główne znaczenie przypisuje się cechom osobowości i umiejętnościom kuratora. Co za tym idzie postawa pedagogiczna, stopień jego aktywności wychowawczej oraz motywacja, z jaką podejmuje on pracę resocjalizacyjną z nieletnimi czy opiekuńczą nad małoletnimi.

Po zaprzysiężeniu kuratora na skuteczność jego oddziaływań wpływ również mają dalsze konsekwencje pedagogiczne takie, jak: metody pracy wychowawczej, formy udzielanej pomocy, współpraca z różnymi instytucjami, do których należy podopieczny, umiejętność nawiązywania kontaktów z nieletnim i jego rodziną, częstotliwość spotkań, miejsce i forma tych spotkań oraz opis całej pracy kuratora zawarty w sprawozdaniach składanych do sądu (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 85-86).

W. Klaus (2009, s. 253) zwraca uwagę na bardzo istotny fakt w pracy kuratora sądowego, jakim jest kierowanie się zasadą dobra nieletniego. Jest fundamentem nawiązania pozytywnej relacji opartej na zaufaniu, bezpieczeństwie. W dalszej pracy wpłynie na chętnie uczestnictwo w procesie rewalidacji. Jako naczelną zasadę postępowania z nieletnimi nakazuje kierować się jego dobrem, aby w konsekwencji wpłynąć na ukształtowanie pozytywnych zmian w osobowości i zachowaniu nieletniego. To właśnie tej zasadzie powinno być podporządkowane całe postępowanie wobec podopiecznego, wliczając w to oczywiście zbiór środków stosowanych przez kuratora.

O skuteczności organizowanych oddziaływań profilaktyczno-resocjalizacyjnych przez kuratora decydować będzie również rzetelnie przygotowana diagnoza podopiecznego. Im lepsze zapoznanie się z sytuacją nieletniego, jego warunków środowiskowych aktualnych oraz tych z przeszłości, które odcisnęły piętno na jego wizerunek – tym skuteczniej, lepiej będzie potrafił dobrać odpowiednie metody wychowawcze (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 86).

Rozpoczęcie postępowania i weryfikacja efektywności procesu resocjalizacji może być uogólnione jako kontrola, badanie rzeczywistości wychowawczej o charakterze ewaluacyjnym. Dlatego też ważne jest, aby w tym celu wyznaczyć i opisać czynniki warunkujące efektywne oddziaływania sądowych kuratorów rodzinnych (E. Wysocka, 2008, s. 298).

Do najczęściej wymienianych przez wielu teoretyków resocjalizacyjnych czynników determinujących skuteczność pracy kuratorów rodzinnych zalicza się:

1. Dysponowanie wolnym czasem

Kurator, który osiągnął względną stabilizację zajęć zawodowych z możliwością zwalniania się z pracy, gdyby wymagały tego pełnione funkcje wychowawcze będzie potrafił poświęcić czas swoim podopiecznym. Umiejętne gospodarowanie czasem wolnym umożliwia podążanie za wychowankiem. W sytuacji kryzysowej, poświęcając swój czas wolny, daje poczucie bezpieczeństwa, które warunkuje efektywne oddziaływanie resocjalizacyjne (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 111-112).

2. Praktyczna znajomość problematyki resocjalizacji nieletnich i podstawowych zasad wychowania

Wyniesiona teoria z wielu lat nauki nie zawsze odniesie zamierzone cele, jeśli kurator nie będzie potrafił wykorzystać jej do działań praktycznych. Zwracanie się do podopiecznego suchą teorią nic nie odniesie. Nie wolno mówić, że indywidualizuje się podopiecznego i dba o jego dobro, należy to pokazywać całym sobą, aby poczuł się akceptowany i chętnie współpracował w procesie resocjalizacji. Poznane metody działania przekształcić w formy uczenia się akceptowane przez nieletniego (I. Mudrecka, 1997, s. 68).

3. Pożądane cechy (wygląd zewnętrzny, uroda, wzrost, siła)

Silny, wysoki, dobrze zbudowany mężczyzna, czy filigranowa kobieta o łagodnych rysach twarzy, atrakcyjna fizycznie odniesie więcej efektów w pracy kuratora sądowego? W pracy o charakterze resocjalizacyjnym z nieletnimi ważne jest, aby kurator posiadał miłe usposobienie oraz przyjazny wyraz twarzy budzący zaufanie i chęć współdziałania (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 111).

4. Umiejętność wykorzystania posiadanej wiedzy

Ustawa z dn. 21 lipca 2001 roku o kuratorach sądowych reguluje wykształcenie osób nadzorujących. Powinnością jest ukończenie szkoły wyższej z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych lub prawnych. Podczas kilku lat nauki w zakresie przygotowania do pracy resocjalizacyjnej powinno się poznać podstawowe zasady, metody oddziaływań kuratorskich. Podejmowane i realizowane działania reedukacyjne, korekcyjne, wychowawcze czy profilaktyczne wyuczone podczas nauki w szkole wyższej są wprost proporcjonalne do stosowanej kontroli społecznej z podopiecznym. Dojrzały pracownik kuratorskiej służby sądowej zdobytą wiedzę, podłoża teoretyczne, metodologiczne wykorzysta w toku wprowadzania zmian z życie podopiecznego. Musi zdawać sobie sprawę z tego, że jego oddziaływania będą skuteczne, kiedy zdobytą wiedzę wykorzysta do pobudzenia w podopiecznym takich sił i motywacji, aby potrafił pokonać cierpienie, trudności adaptacyjne i dostosować swoje możliwości do własnych aspiracji i wymagań środowiska, którego jest częścią (A. Węgliński, 2008, s. 181 ART).

5. Liczne kontakty z instytucjami związanymi z resocjalizacją i wychowaniem nieletniego

Współpraca z instytucjami, do których uczęszcza nieletni jest szczególnie istotna w trakcie pełnienia dozoru. Pozwala na uzyskanie szerokiego obrazu podopiecznego, a wspólne, zintegrowane działania umocnią nieletniego w konstruowaniu „nowego ja”.

Zwraca się wyjątkową uwagę na liczne kontakty ze szkołą, gdyż nauka szkolna jest bardzo ważnym miernikiem efektów oddziaływań resocjalizacyjnych (M. Heine, 1982, s. 35).

6. Zaspakajanie własnych ambicji przez kuratorów

Kurator zadowolony ze swojego życia, ze spełnionymi celami i ambicjami będzie rozpuszczał entuzjazm na osoby, które z nim spędzają czas. Podopieczni widząc osobę zadowoloną, dumną z własnych osiągnięć, godną zaufania chętniej z nią współpracują, odwzajemniają pozytywną energię, co jest niezbędne do pracy resocjalizacyjnej (K. Marzec-Holka, 1994, s. 249).

7. Umiejętność radzenia sobie z własnymi dziećmi

Kuratorzy posiadający własne dzieci będą skuteczniej wpływać na swoich nadzorowanych. Będą potrafili łatwiej nawiązywać kontakty, zrozumieć problemy, rozwiązywać konflikty. Wypracowane metody wychowawcze sprawdzone w domu, skutecznie będą kształtować postawę podopiecznego, efektywnie zmieniać jego wartości na społecznie akceptowane (K. Marzec-Holka, 1994, s. 221-223).

8. Motywacja do podjęcia funkcji kuratora

Podjęcie pracy kuratora rodzinnego na skutek namów pracodawcy, bądź też zaprzyjaźnionych osób skutkuje złym nastawieniem samego kuratora do podopiecznych. Nie jest on w stanie patrzeć na nieletniego jako na osobę zagubioną, tylko przez pryzmat jego czynów, które należy wyeliminować. Takie zachowanie oczywiście nie będzie odnosiło efektów resocjalizacyjnych. Motyw podjęcia pracy w tym charakterze w zdecydowanej mierze może wpływać na oddziaływania wychowawcze. Motyw pomocy dzieciom, rodzicom, szkole oraz z chęci poznania przyczyn wykolejenia społecznego jest jedynym możliwym do przyjęcia motywem w celu podjęcia właściwych działań resocjalizacyjnych (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 112).

9. Zainteresowania kuratorów

Kurator, którego zainteresowania krążą wokół problematyki niedostosowania społecznego nieletnich będzie odnosił zdecydowanie lepsze wyniki, niż kurator, który nie interesuje się problematyką niepełnoletnich przestępców. Jeżeli w życiu kuratora możliwe jest połączenie zainteresowania pomocą innym z pracą zawodową, będzie on efektywnie wpływać na podopiecznego. Taki kurator będzie czerpać wiele psychologicznych korzyści z wykonywanej pracy, które są istotnym źródłem ich satysfakcji, za czym idzie skuteczniejsze oddziaływanie (R. Opora, 2006, s. 171).

10. Ilość nadzorów nad nieletnimi

Przeciążeni pracą, zbyt dużą liczbą nadzorów kuratorzy nie są w stanie skutecznie oddziaływać na jednostki. W związku z tym relacje z podopiecznymi rozluźniają się i tracą na sile wychowawczej (K. Marzec-Holka, 1994, s. 230-231).

11. Kierowanie procesu reedukacji jako osoba wychowująca, a nie nadzorująca

Kurator opierający swoje działania tylko na zakazach i nakazach nie nawiąże z podopiecznym odpowiednich relacji opartych na zaufaniu i szacunku. Kurator pozbawiony w oczach nieletniego autorytetu nie będzie odnosił zamierzonych skutków resocjalizacyjnych. Powinien zatem pamiętać, że istotą kurateli jest pomaganie ludziom z problemami w prawidłowej socjalizacji w ich społecznej adaptacji, a nie dostarczanie zakazów, które i tak nie będą respektowane (I. Mudrecka, 1997, s. 65).

12. Predyspozycje osobowościowe

W pracy kuratora ważne jest, aby posiadał on odpowiednie umiejętności, cechy osobowości, dzięki którym będzie w stanie umiejętnie i skutecznie wpływać na zachowania podopiecznego. Umiejętność nawiązywania kontaktów oraz wytwarzanie wokół siebie aury zaufania jest podstawą w pracy resocjalizacyjnej. Zwraca się również uwagę na walory moralne, zaangażowanie do pracy, poczucie odpowiedzialności, troski za podopiecznego, siłę charakteru, upór w dążeniu do porozumiewania się, jego stanowczość oraz autopercepcję i wewnętrzną zgodność postępowania z humanistyczną hierarchią wartości (A. Węgliński, 2008, s. 180).

13. Częstość kontaktów z podopiecznym

Okresowe wizyty u podopiecznego w celu napisania sprawozdania nie odnoszą żadnych skutków wychowawczych. Spotkania sporadyczne tracą na ważności procesu wychowawczego i resocjalizacyjnego. Często tylko niezwłoczne i systematyczne podjęcie działań odnosi zamierzone efekty. Wytworzone relacje przy częstych spotkaniach obierają charakter emocjonalno-zależnościowy między podopiecznym a kuratorem, co skutkuje zwiększoną szansą wpływu osobistego niezbędnego do podjęcia działań naprawczych przez samego nieletniego (M. Kopeć-Chrościcka, 1984, s. 96-97).

14. Odpowiednio przeprowadzony wywiad środowiskowy

Rzetelnie przygotowany wywiad środowiskowy ułatwi kuratorowi rozpoczęcie procesu resocjalizacji oraz dobranie odpowiednich środków wychowawczych. Powinien być przeprowadzony przez osoby bezstronne i wykwalifikowane. Aby umiejętnie i sensownie wykorzystać sporządzony wywiad powinien on zawierać informacje o podopiecznych, ich

cechach osobowości, sytuacji materialnej rodziny, stanie zdrowia, przyczynach konfliktów oraz powodach demoralizacji (R. Opora, 2006, s. 160).

15. Doskonalenie zawodowe kuratorów

Podnoszenie kwalifikacji zawodowej kuratorów uzależnione jest od organizacji szkoleń dla czynnych pracowników zawodowych i społecznych. Szkolenia nie pozwolą popaść w rutynę, bezsensownie wykonywać polecenia. Szkolenia w formie indywidualnej czy zespołowej mają służyć poprawie skuteczności oddziaływań oraz poznaniu nowości na polu resocjalizacji, które być może wykorzysta do swojej pracy z podopiecznymi (M. Kalinowski, 1984, s. 257).

16. Wytwarzanie właściwego klimatu w pierwszym kontakcie z podopiecznym

Umiejętność nawiązywania pozytywnej relacji z podopiecznym oraz jego rodziną ma ogromne znaczenie dla skuteczności pracy wychowawczej. W literaturze można odnaleźć różne sposoby efektywnego sposobu nawiązywania więzi. W pierwszym kontakcie liczy się szczere, swobodne i życzliwe rozmowy. Jeżeli kurator przyjdzie z konkretną pomocą zyska w podopiecznym kredyt zaufania. Zwraca się również uwagę, aby ten pierwszy kontakt oparty był na klimacie partnerstwa, koleżeństwa i przyjaźni. Pobudzenie wiary nieletniego we własne możliwości, unikanie zakazów i nakazów w postępowaniu z nim, nawiązywanie do jego zainteresowań, opieranie się na pozytywnych cechach. Niedopuszczalne jest moralizowanie oraz roztrząsanie sumienia podopiecznego. Kurator powinien wytworzyć wokół siebie aurę, że pracuje wspólnie z nim dla jego dobra, a nie wbrew niemu (M. Kopec-Chrościcka, 1984, s. 91-92).

17. Czas objęcia nadzoru po orzeczeniu sądowym

Szybkie zlecenie i podjęcie nadzoru w odpowiedni sposób może zmienić postawę nieletniego. Pierwszy kontakt – dla skuteczności nadzoru – powinien odbyć się już na sali sądowej. Najsilniejszy wpływ wychowawczy można odnieść w początkowej fazie nadzoru, kiedy to nieletni jest jeszcze pod wrażeniem rozprawy. Dodatkowo można wykorzystać poczucie winy oraz zwiększoną chęć do przyjęcia porad i uwag od osoby postronnej, jakie towarzyszą zaraz po orzeczeniu postanowienia (M. Kopec-Chrościcka, 1984, s. 94).

18. Ciągłość pracy jednego kuratora

Poznanie przyczyn niedostosowania społecznego nieletniego, jego postaw i reakcji, wybudowanie więzi opartej na wzajemnym szacunku oraz zaufaniu wymaga sporo czasu. Zmiana kuratora mogłaby spowodować utratę bezpieczeństwa u nieletniego, powodując zamknięcie na jakiegokolwiek formy działania nowego kuratora. Wyrobienie odpowiednich nawyków i odnalezienie skutecznej metody działania, której podporządkowuje się nieletni jest

trudnym zadaniem. Nowy kurator zanim odnalazłby „swoją” sposob na podopiecznego, on sam mógłby już stracić nadzieję na swoją poprawę i odrzucić proponowaną pomoc (K. Marzec-Holka, 1994, s. 236).

19. Trafny dobór osoby kuratora

Kurator sądowy powinien być przykładem dla nieletniego, pomocnikiem w realizacji procesu resocjalizacji. Zatem musi być profesjonalistą, aby skutecznie wpływać na podopiecznego psychotechnicznie oraz socjotechnicznie na środowisko, zamieniając je w prawidłowo funkcjonujące. Przypadkowy dobór kuratorów może być przyczyną nieefektywnego stawiania wymagań nieletnim, nie wspominając już o ich egzekwowaniu. Przypadkowy kurator nie będzie w stanie skutecznie wpłynąć na zmianę zachowania podopiecznego (A. Paszkiewicz, 1992, s. 13).

20. Umiejętność dobrej współpracy z rodziną

Rodzinny kurator sądowy powinien tworzyć z rodziną nieletniego jednolity front wychowania. Podopieczny widząc współpracę między rodzicami a kuratorem będzie miał poczucie, iż obie strony działają dla jego dobra. Brak rozbieżności między stronami umożliwi zwiększoną szansę powrotu do społeczeństwa. Zatem kurator powinien być osobą dyskretną, taktowną, cierpliwą, delikatną i energiczną, na co liczy rodzina nieletniego, aby wytworzyć z nim jednolity most wspierający poprawę dziecka (K. Marzec-Holka, 1994, s. 240).

Każdy w wyżej wymienionych czynników ma wpływ na charakter postępowania rodzinnego kuratora sądowego wobec nieletniego. Każdy ma mniejszą lub większą wagę w procesie resocjalizacji i warunkuje określone efekty widoczne w zmianie zachowania podopiecznego wobec społecznie akceptowanych norm i wartości (A. Paszkiewicz, 1992, s. 20).

Przy podejmowaniu funkcji kuratora rodzinnego nie zawsze jest się rzetelnie przygotowanym do pracy o charakterze resocjalizacyjnym. Zadaniem starszych kolegów z wieloletnim doświadczeniem jest pomoc we wdrożeniu się w specyfikę tej pracy. Ustalenie hierarchii wyżej wymienionych czynników przez samych kuratorów rodzinnych umożliwi nowym współpracownikom poznać zasady, czynniki, które mogą wpływać na efektywną pracę resocjalizacyjną.

W przytoczonej perspektywie starano się uwydatnić charakter pracy kuratorskiej. Przedstawione funkcje, obowiązki i uprawnienia oraz zadania sądowych kuratorów rodzinnych wymagają, aby posiadali oni odpowiednie kompetencje oraz sposoby reagowania w sytuacjach trudnych. Ten kontekst stanowi przedmiot rozważań kolejnego podrozdziału.

3.4. Wybrane wyznaczniki umiejętności wspierania jednostki

Preambuła „Ustawy o postępowanie w sprawach nieletnich” z dnia 26 października 1982 roku wyjaśnia podstawowe zadanie funkcjonowania sądów rodzinnych. Za konstytutywny cel działania uznaje dążenie do „przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego” oraz dążenie do „umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa”. Cel o dużym zakresie pojęciowym realizowany jest przez wypełnianie obowiązków kuratorów z ramienia sądu rodzinnego. Rezultatem powinna być trwała zmiana zachowania się nieletnich wobec prawa i społeczeństwa.

Rozległość zadań kuratora sądowego dość często wpływa na zróżnicowane wyniki pracy. Dochodzi do sytuacji, kiedy oddziaływania kuratorskie są niewystarczającym środkiem wychowawczym. W takich sytuacjach zwraca się uwagę na określone komponenty tkwiące w osobie wspierającej, które mogą mieć istotne znaczenie we wzmacnianiu pozytywnych reakcji. Szczególne wskaźniki psychospołeczne tworzą podwaliny zachodzących zmian.

Wyraźnie zakreślone kompetencje społeczne wyznaczają kierunek wzajemnych relacji, co stanowić powinno podstawę jakichkolwiek oddziaływań. Ich źródło odnajduje się w toku treningu dokonującego się w rzeczywistych sytuacjach społecznych. Nabyte umiejętności wpływają na efektywne postępowanie interpersonalne (A. Matczak 2001, s. 5-8).

Umiejętność radzenia sobie w sytuacjach trudnych zapobiega konfliktom wewnętrznym, jak i zewnętrznym. Radzenie sobie ze stresem pozwala panować nad emocjami, wyzwała poczucie stabilności, opanowania, opóźnia proces wypalenia, bezowocnej pracy. Styl radzenia sobie ze stresem można zdefiniować jako próbę usunięcia lub redukcji stanu stresu. Stanowi cechę charakterystyczną zachowania jednostki w różnych sytuacjach. Jest pewną dyspozycją do zmagania się z przeciwnościami. Szerzej ujmowana będzie strategia, która warunkuje działania i reakcje w zaistniałych sytuacjach stresowych (J. Strelau, A. Jaworowska, K. Wrześniewski, P. Szczepaniak 2007, s. 8-9).

Sposoby radzenia sobie z sytuacjami trudnymi korelują z poziomem kompetencji społecznych człowieka. Jednostka z wyższymi kompetencjami, w sytuacji stresu, otrzymuje od społeczeństwa więcej wsparcia, dzięki czemu jest w stanie szybciej i efektywniej uporać się ze stresem.

Tylko człowiek z wyznaczonymi celami życiowymi, kierującymi się pewnymi wartościami wie, czego chce od życia. Widzi sens życia. Człowiek wartościowy jest w stanie przekazać odpowiednie wzorce. Poczucie sensu życia jest największą siłą motywującą egzystencję. Motywuje jednostkę do działania.

3.5. Kompetencje społeczne – definicje, źródła, struktura

Aktywność zawodowa przebiega w kontekście wymagań kompetencyjnych. Kompetencje w środowisku pracy wyraża sfera decyzyjna, organizacyjna oraz wykonawczo-twórcza. Natomiast sytuacyjne wyrazy kompetencji okazywane poza miejscem pracy wzmacniają stan oraz poziom kompetencji (K. Wojnowski, 2009, s. 58-59).

Natura kompetencji społecznych różni się sposobem rozumienia w zależności od autorów zajmujących się tą problematyką. Część autorów wyjaśnia je w kategoriach zdolności (inteligencja społeczna i emocjonalna) oraz wiedzy społecznej. Pozostali definiują jako dyspozycje instrumentalne, jak i motywacyjne (K. Martowska, 2012, s. 17).

Kompetencja, według C. Lévy-Leboyer (1997, s. 19), jest to zintegrowane wykorzystanie zdolności, cech osobowości, a także nabytej wiedzy i umiejętności, w celu doprowadzenia do pomyślnego wykonania założonej misji. A. Gick i M. Tarczyńska (1999, s.45) pojęcie to określają jako „wiedzę umiejętności, zachowania, przymioty i postawy wyróżniające tych, którzy osiągają najwyższą efektywność”. W ujęciu prakseologicznym są to „cechy podmiotu działania zrelatywizowane do sprawnego wykonywania określonego czynu, spełnienia funkcji w organizacji” (Pszczółowski 1978, s. 99). Natomiast pojęcie kompetencji w pedagogice zdefiniował W. Okoń (1998, s. 129) – jako „zdolność do określonych obszarów zadań”. R. E. Boytazis rozszerzył pojęcie kompetencji, które według niego obejmują motyw, cechy osobowości, umiejętności i zdolności poznawcze oraz umiejętności interpersonalne (Rakowska, Sitko-Lutek 2000, s. 28-29).

Kompetencje odnoszą się zarówno do zasobów pracowników, czyli posiadanego przez nich potencjału, jak również biorą pod uwagę efekty działania. Zdolność pracownika do przekształcania swojego potencjału w efekty działania jest jego zdolnością do kompetentnych zachowań na danym stanowisku.

Koncepcja kompetencji zwraca również uwagę na to, że nie wystarcza posiadanie wykształcenia, kwalifikacji i doświadczenia, lecz aby sprawnie wypełniać otrzymane zadania, należy posiadać sprecyzowane kompetencje.

A. Żukiewicz (2005, s. 395) dodaje, że "praca na kształtowaniu i rozwijaniem kompetencji społecznych u dzieci, młodzieży i osób dorosłych jest jednym z istotnych komponentów prewencji socjalnej".

Kompetencje społeczne to pojęcie bardzo niejednorodne, gdyż pod nim kryją się umiejętności, które stanowią o efektywności radzenia sobie w różnych sytuacjach społecznych. Sprzyjają również realizacji takich celów jak: lepsze komunikowanie się, rozumienie innych, autokreacja czy poznawanie i wspieranie innych ludzi. Naturalną konsekwencją wymienionych zachowań jest pełniejsze uczestnictwo w życiu społecznym, wzrost efektywności współpracy, umiejętność radzenia sobie z sytuacjami trudnymi.

Ujęcie terminologiczne pojęcia

Autorzy przemiennie podają termin kompetencja społeczna lub kompetencje społeczne. Problem ten porusza i wskazuje rozwiązanie A. Matczak (2001, s. 5). Twierdzi ona, że radzenie sobie w poszczególnych sytuacjach społecznych warunkują różnorodne umiejętności. Zatem kompetencję społeczną można uznać za zbiór i nie mówić o jednej, ale o wielu różnych kompetencjach społecznych.

W związku z wielorakim rozumieniem pojęcia kompetencji społecznych K. A. Dodge i Murphy (za: Wojnarska 2008) wyróżnili trzy podstawowe typy operacyjnych definicji wyrażających się w następujących wskaźnikach:

- a) specyficzne zachowania odnoszące się do specyficznych kompetencji;
- b) ocena kompetencji przez osoby trzecie;
- c) wewnętrzne struktury poznawcze odnoszące się do kompetentnego zachowania.

Mnogość definicji skłoniła również do stworzenia trzech sposobów ujmowania kompetencji społecznych.

Pierwsze podejście koncentruje się na celach, do jakich zmierzają zachowania społeczne. Zwolennicy tego podejścia skupiają się przede wszystkim na celach, jakie jednostka może osiągnąć, a nie określone zachowania społeczne, które do nich prowadzą. N. N. Foote oraz L. S. Cottrell (1955) definiują pojęcie jako „zdolność jednostki do kontaktowania się ze światem”. Natomiast R. U. White (za: Pilecka, Pilecki 1990, s. 58-79) zawęża termin do określenia „zdolności osoby efektywnej interakcji z otoczeniem”. Ujęcie kompetencji społecznych w ten sposób warunkuje ich specyficzny pomiar. Miarą stało się powodzenie lub porażka w pełnieniu różnorodnych ról społecznych.

Drugie podejście zwraca uwagę na indywidualne cechy jednostki. Ważne zatem stają się wewnętrzne uwarunkowania powodzenia lub porażki. Stanowisko to opiera się na dwóch wariantach:

- ujmując kompetencje społeczne jako zespół cech indywidualnych, które mogą być uszeregowane według ważności w osiągnięciu celów społecznych;
- ujmując kompetencje społeczne jako pewne wymiary zachowania, które ustala się za pomocą analizy czynnikowej (Pilecka, Pilecki 1990, s. 60-61).

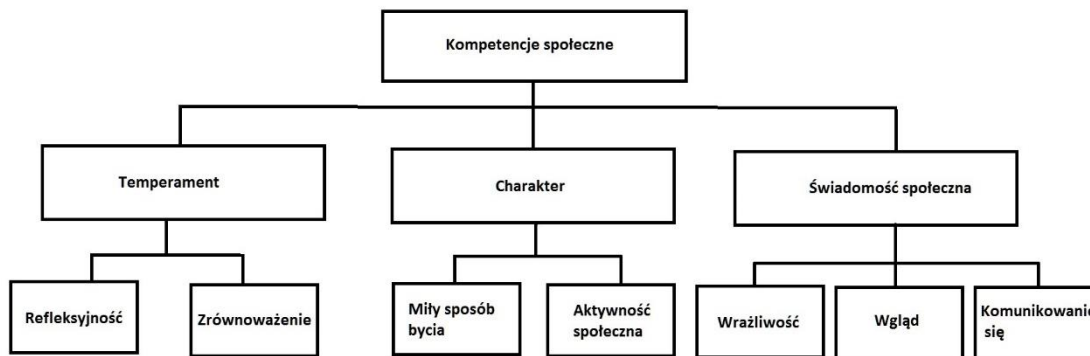
Podejście to napotkało wiele problemów definicyjnych. Teoretycy mieli trudności w określeniu, które cechy są atrakcyjne społecznie, a które mniej. Rozbieżności w postrzeganiu tych cech uwarunkowało dwa stanowiska: szersze i węższe.

W szerokim rozumieniu określenie „społeczne” przypisuje się prawie wszystkim zachowaniom człowieka, w których kompetencje społeczne definiuje się jako zespół cech indywidualnych, które mogą być uszeregowane według ważności w osiągnięciu celów społecznych. Najszerzej pojmowanym podejściem są rozważania S. Andersona oraz S. Messicka (1974), którzy określili listę 29 cech społecznych kompetencji małych dzieci. Wyróżnili takie cechy jak: właściwa regulacja zachowań antyspołecznych, moralność i tendencje prospołeczne. E. Zigler oraz P. K. Trickett (1978) wyodrębnili cztery sfery rozwoju jednostki w celu uzyskania globalnego obrazu kompetencji społecznych. Do sfer zaliczyli pomiar: zdrowia fizycznego i rozwoju, zdolności poznawczych wyrażonych w wartości ilorazu inteligencji, osiągnięć szkolnych oraz zmiennych motywacyjnych i emocjonalnych. Analizując stanowisko autorów można zauważyć, że każda kompetencja ma charakter społeczny, jeśli przyczynia się do osiągnięcia celu społecznego.

Węższe podejście do terminu kompetencji społecznych ogranicza je do zachowań interpersonalnych. Badacze najczęściej wskazywali na dwuwymiarowość kompetencji społecznych, jednak istnieją modele wielowymiarowe. Pierwszy – bipolarny określa zespół cechy porównywany do „przyjemne usposobienie – nieprzyjemne usposobienie”. Zespół ten można nakreślić na linii cech „miłość - wrogość”. Zwraca się również uwagę na poziom sympatii, jakie dziecko otrzymuje od otoczenia. Drugi wymiar koncentruje się na poziomie „aktywność - bierność”, określając tendencję dziecka do nawiązywania kontaktów z innymi (Pilecka, Pilecki 1990, s. 62). Trzeci wymiar został dodany przez E. S. Schaefera (za: Pilecka, Pilecki 1999) i precyzuje „orientację zadaniową”, która oznacza zdolność do koncentrowania się na określonym zadaniu, rozumiana jako umiejętność jego rozważenia. Ostatni – czwarty wymiar został określony mianem „zrównoważony - pobudliwy”. Wymiar ten oznacza zdolność dziecka do radzenia sobie z frustracją bez ponoszenia nadmiernych kosztów.

Podobne podporządkowanie cech prezentuje S. Greenspan (za: Pilecki, Pilecka 1990, s. 58-79), posługując się zamiennymi określeniami: charakter i temperament. Kompetencje

społeczne według Greenspana (tamże) to „pewien wycinek (aspekt) podejmowanej przez jednostkę aktywności w sytuacjach interpersonalnych, związanej również z pełnieniem ról społecznych, która jest uwarunkowana cechami temperamentu, charakteru i świadomości społecznej” (rys.3.1.).

Rys. 3.1. Model kompetencji społecznych według S. Greenspana

Źródło: W. Pilecka, J. Pilecki (1990), s. 73.

Można zatem stwierdzić, że autor utożsamia kompetencje społeczne zarówno z inteligencją społeczną (czyli zdolność do rozumienia innych ludzi i procesów społecznych), z cechami temperamentu (refleksyjność, opanowanie), jak i z cechami charakteru (aktywność społeczna, uprzejmość).

Trzecie podejście określania kompetencji społecznych ujmuje je, jako pewna sprawność. W podejściu tym ważną rolę odgrywają interpersonalne relacje, które jednostka podejmuje w celu zdobycia społecznych obiektów i opanowania społecznego środowiska. Kompetencje społeczne wyznaczają osiągnięcie adaptacji w określonym środowisku. Koncepcja Kowalika (1984) również określiła kompetencje jako zdolność lub umiejętność adaptacyjną. Autor zwraca szczególną uwagę na werbalny kanał porozumiewania się ludzi, posługując się terminem „kompetencja komunikacyjna”. Człowiek powinien stosować adekwatne wypowiedzi do obiektywnej sytuacji społecznej, jednocześnie dostosowując je do subiektywnego obrazu sytuacji wytworzonego przez partnera rozmowy. Zatem, według Kowalika (1984) człowiek kompetentny to taki, który charakteryzuje się zdolnością adaptacji do społecznego kontekstu interakcji. Jednocześnie dla autorów Sillars i Weisberg (1987) ponad adaptacją określają plastyczność zachowań. Według nich zachowania kompetentne społecznie uwarunkowane są umiejętnością generowania przez człowieka takich strategii

w porozumiewaniu się, jakie są efektywne w danej sytuacji (jakie prowadzą do podtrzymania i rozwijania więzi interpersonalnych).

W szereg powyższego podejścia klasyfikuje się P. Smółka (2008, s. 27), który wyjaśnia rolę kompetencji społecznych w inicjowaniu i podtrzymywaniu pozytywnych relacji interpersonalnych. Kompetencje społeczne zalicza do tak zwanych kompetencji miękkich, których zadaniem jest generowanie zachowań społecznych. Myśl ta wyjaśnia kompetencje jako umiejętności relacyjne, za pomocą których nawiązujemy, negocjujemy, zmieniamy i kończymy związki interpersonalne.

Bardzo istotnym ujęciem kompetencji społecznych zajęła się U. Jakubowska (1996, s. 29-40). Precyzuje je w kontekście komunikacyjnym, opierając się na mnogości możliwych do uwzględnienia właściwości ludzkiego zachowania. W pierwszym ujęciu rozpatruje kompetencje w kategoriach zdolności i/lub umiejętności ogólnej. Określa je następująco:

- jako zdolność lub umiejętność adaptacyjną – adekwatne wypowiedzi do obiektywnej sytuacji społecznej, dostosowanie wypowiedzi do partnera w celu rozwijania interakcji;
- jako zdolność lub umiejętność budowania więzi emocjonalnych – budowanie satysfakcjonujących więzi emocjonalnych z innymi ludźmi, ujmowanych w kategoriach definiowania relacji, tworzenia, rozwijania i utrzymywania związków oraz uzyskiwania społecznego poparcia (Spitzberg, Cupach, 1989);
- jako efektywne porozumiewanie się – interpretowanie komunikatu partnera interakcji zgodnie z jego intencjami, trafna identyfikacja intencji partnera ujmowana jako funkcja rozmaitych czynników osobowościowych i poznawczych (np. empatii, zdolności do decentracji poznawczej, podejmowania roli, formułowania pozytywnych atrybucji na temat uczestnika komunikacji) (Burlison 1987);
- jako zdolność lub umiejętność osiągania własnych celów – adekwatne reagowanie na przekaz partnera włączając w odpowiednim momencie swoich wypowiedzi, aby osiągnąć pożądaną cel (Bell 1987).

Drugie ujęcie określone przez U. Jakubowską charakteryzowane jest w kategoriach specyficznych umiejętności sprawczo-instrumentalnych. Kompetencja określana jest jako stan psychologiczny, aktywizowany przez kontekstualne warunki społecznej komunikacji: typ interakcji, w której uczestniczy podmiot, fazę zażyłości komunikujących się ludzi, rodzaj podejmowanych tematów (Spitzberg, Cupach 1989). Innego rodzaju kompetencji

społecznych wymaga nawiązanie znajomości, innego prowadzenie rozmów na szczeblu negocjowanie spraw konfliktowych.

Polska badaczka A. Matczak (2001, s. 7) precyzuje określenie kompetencji społecznych, jako „dyspozycję warunkującą efektywność funkcjonowania w sytuacjach społecznych”. Nakreśla również istotę tych kompetencji w godzeniu interesów własnych z interesami społecznymi, czy radzeniu sobie z rozbieżnością między indywidualnie i społecznie ważnymi celami. Analiza dostępnej literatury skłoniła A. Matczak do stwierdzenia, iż kompetencje społeczne to ogół umiejętności radzenia sobie w sytuacjach społecznych, które człowiek nabywa w toku treningu, dokonującego się w rzeczywistych sytuacjach społecznych. Efektywność tego treningu zależy w pewnym stopniu od możliwości intelektualnych jednostki, w tym szczególnie od inteligencji społecznej i emocjonalnej. Interpersonalne zdolności i umiejętności człowieka posiadają niespecyficzny charakter. Ujawniają się w relacjach formalnych, towarzyskich i intymnych, które można określić, jako zróżnicowane pod względem między innymi formy. Treść i cel interpersonalnej aktywności narzuca swoim charakterem odmienną normę je wyznaczających. Zatem kompetencje społeczne odnoszą się do efektywności w sytuacjach społecznych. Za wskaźniki efektywności uznaje się osiągnięcie przez jednostkę własnych celów oraz zgodność z oczekiwaniami społecznymi (K. Knopp, 2009, s. 37-66).

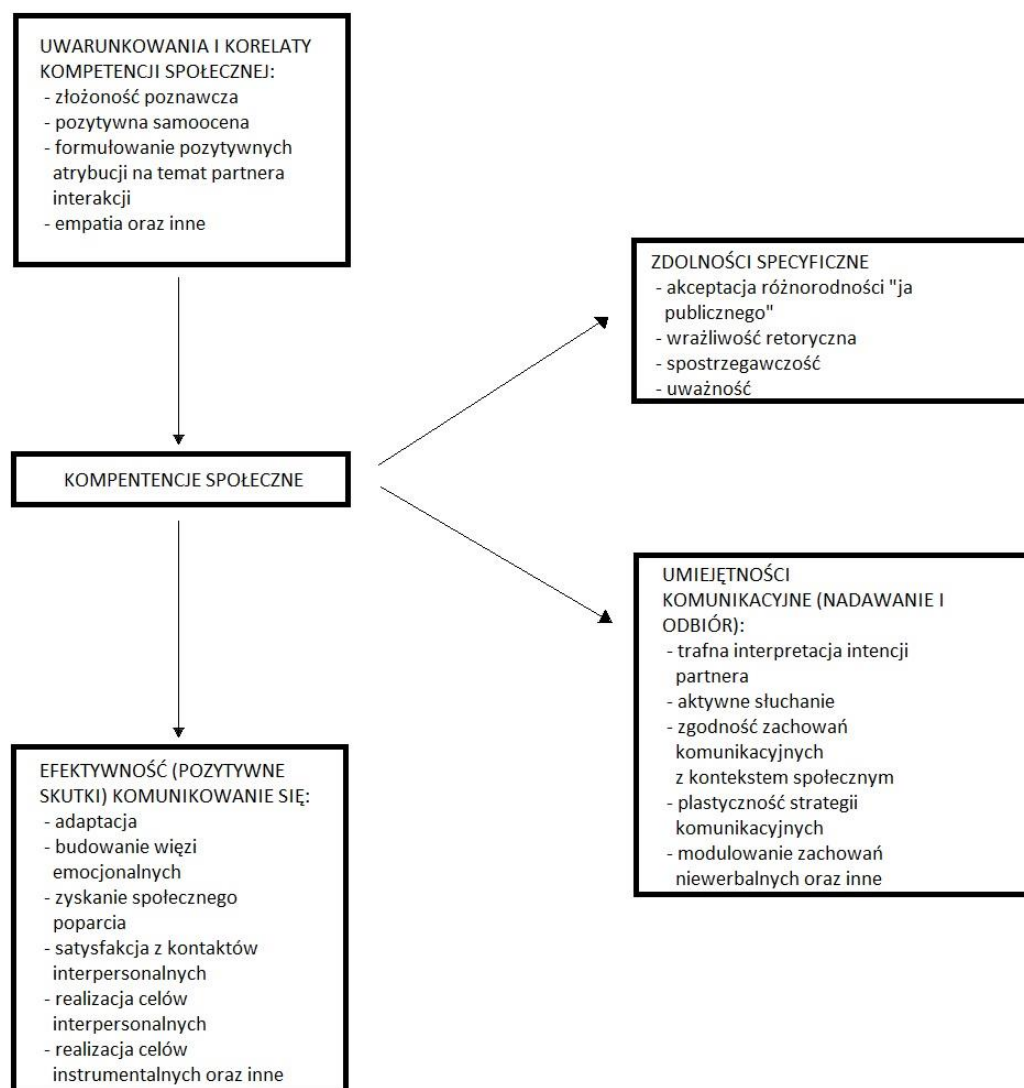
J. Rola (2004) zwraca uwagę na liczbę i różnorodność środowisk, w których człowiek przebywa i nawiązuje kontakty. Określa je miarą kompetencji społecznych. Cały wachlarz interakcji jest szeroki począwszy od kontaktów z najbliższymi w środowisku rodzinnym, aż do kontaktów z osobami dorosłymi, instytucjami i całymi grupami ludzi.

Godne uwagi podejście terminologiczne prezentuje również Th. A. Cavell (1990, s. 112-116). Autor mówi o trzech wskaźnikach charakteryzujących kompetencje społeczne.

Wymienia:

- rezultat społecznego funkcjonowania określany poprzez osiągnięcia społeczne, ogólną ocenę zewnętrzną, akceptację rówieśników;
- wymaganą wprawę w funkcjonowaniu społecznym, która pozwala na analizowanie bodźców powiązanych z zadaniem, umiejętność podejmowania decyzji, umiejętność realizowania postanowień;
- społeczne funkcjonowanie, czyli realne działanie oznaczone częstością interakcji, rodzajem zachowań prospołecznych, adekwatnością zachowań do społecznego kontekstu.

Próbkę usystematyzowania powyższych rozważań na temat kompetencji społecznych podjęła U. Jakubowska (1996, s. 30-40). W podsumowaniu autorka przyjęła, że na kompetencje społeczne składają się psychiczne dyspozycje oraz umiejętności plastycznego, zgodnego z normatywnymi wzorcami sytuacji reagowania podczas porozumiewania się z ludźmi z równoczesnym zachowaniem obranego kierunku dążeń osobistych. Na podstawie przytoczonych poglądów kształtuje się następujący schemat zależności (rys. 3.2.).

Rys. 3.2. Pojęcie kompetencji społecznych

Źródło: U. Jakubowska (1996, s. 39).

Autorka zwraca również uwagę na czynniki intrapsychiczne, które wpływają na rozwój kompetencji społecznych. Zalicza do nich:

- złożoność poznawczą,
- samoocenę,

- zdolność do decentracji poznawczej,
- zdolność podejmowania roli,
- poziom obserwacyjnej samokontroli oraz
- empatię.

Podane czynniki mają charakter niespecyficzny – niezbędne są do tego, aby zdolności oraz umiejętności składające się na kompetencję społeczną mogły się kształtować, lecz same w sobie pełnią również funkcje regulacyjne w innych niż komunikacyjne rodzajach aktywności życiowej człowieka. Są one oddzielnie od psychicznych dyspozycji, specyficznie związanych z sytuacją komunikowania się. Zalicza się do nich między innymi: zdolność do komunikacji skoncentrowanej na osobie, spostrzegawczość, wrażliwość, uważność, mnogość akceptowanych postaci „ja publicznego”. Z kolei sprawności w zakresie trafnego odczytania cudzych intencji oraz ich nadawania zrozumiałego dla odbiorcy i adekwatnego do kontekstu porozumiewania się charakteryzują wykonawczy poziom kompetencji społecznych. Ćwiczenie konkretnych umiejętności w porozumiewaniu się zwrotnie utrwala i rozwija zdolności komunikacyjne człowieka.

Przyjęte w ten sposób kompetencje społeczne stanowią efektywne porozumiewanie się, czyli takie, które pozwala człowiekowi społeczną adaptację, umożliwiając równocześnie osiągnięcie celów instrumentalnych i/lub interpersonalnych. Autorka zwraca uwagę na to, aby efektywne porozumiewanie się rozumiane jako rezultat wykonania i zarazem element składowy kompetencji społecznej wystąpiło, muszą być spełnione oba warunki. „Bowiem jednostronne nastawienie jednostki albo na adaptację (rozumianej w kategoriach podporządkowania się wymogom i oczekiwaniom społecznym), albo realizację własnych celów, bez respektowania społecznych norm, cudzych oczekiwań i potrzeb, ma charakter dysfunkcyjny w sensie podmiotowym i społecznym, ściśle wiążąc się z patologią” (Jakubowska, 1996, s. 39).

Źródła kompetencji społecznych

Wielość różnorodnych definicji podejścia do kwestii kompetencji społecznych ukazuje, jak szerokie jest to pojęcie. Rozbudowana struktura pomiaru kompetencji wskazuje na ich wielowymiarowość. Na podstawie analizy literatury przedmiotu można wskazać na trzy zasadnicze źródła kompetencji społecznych. Wyróżnia się następujące czynniki etiologiczne:

– kompetencje stanowią składnik doświadczenia gatunkowego człowieka zapewniający mu nawiązanie więzi emocjonalno-społecznej z dorosłym osobnikiem, co gwarantuje zaspokojenie ważnych rozwojowo potrzeb. Ten sposób ujęcia został opisany przez R. Zazzo (1978) mianem przywiązania;

– predyspozycje tempera mentalne uwarunkowane charakterystyka funkcjonalną układu nerwowego. A. Matczak (2001) zwraca uwagę na fakt, iż pozytywny wpływ na umiejętności społeczne ma aktywność i zwawość typowa dla sangwiników, a negatywny reaktywność charakteryzująca neurotyków;

– trening społeczny zarówno w formie spontanicznych kontaktów zapewnianych dziecku przez rodziców, jak i rozwijanych w sposób planowy w ramach treningów i terapii (Deptuła 2000).

Elementy składowe kompetencji społecznych

Szeroki zakres definicji kompetencji społecznych warunkuje uporządkowanie składników, które wchodzi w ich poczet. Kompetencje społeczne jako umiejętności warunkujące efektywne radzenie sobie w realnych sytuacjach społecznych wymagają wykształcenia w jednostce wiele elementów, które umożliwią swobodne interakcje. Zdaniem H. Sęk (1985, s. 91-92) kompetencje zakładające skuteczność w kontaktach interpersonalnych zawierają w sobie elementy inteligencji, ponieważ w ich skład wchodzi trafność spostrzegania i rozumienia sytuacji społecznych, zdolność do współpracy w toku interakcji, dążenie do rozwiązywania problemów interpersonalnych i umiejętność ich rozwiązywania poprzez podtrzymywanie kontaktu, komunikację i negocjację.

Analiza literatury przedmiotu pozwala na stwierdzenie, iż kompetencje społeczne posiadają bardzo złożony charakter i są bardziej powiązane z cechami emocjonalno-motywacyjnymi, niż z cechami intelektualnymi.

Zdaniem M. Argyle'a (1999) kompetencja społeczna jest zdolnością, posiadaniem niezbędnych umiejętności do tego, aby wywrzeć pożądany wpływ na innych ludzi w sytuacjach społecznych. Autor zaznacza, iż „te pożądane wpływy mogą polegać na skłonieniu innych do kupna, do nauki, do odzyskania zdrowia psychicznego, do lubienia lub podziwiania aktora” (Argyle'a, M. 1999, s. 133). Podaje również, iż uzyskane wpływy nie zawsze wykorzystywane są dla celów społecznych, ale i antyspołecznych. Kompetencje społeczne jednak nie są czynnikiem ogólnym, ponieważ każda osoba, która jest dobra w jednym zadaniu, może wykazywać braki w innym. Zatem kompetencje społeczne w tym ujęciu należy rozumieć jako zbiór takich umiejętności, od których zależy możliwość adekwatnej reakcji

na określoną sytuację społeczną. Dzięki nim jednostka orientuje się, jaką strategię ma przyjąć, aby osiągnąć zamierzone cele. Autor prezentuje następujący model umiejętności społecznej:

1. Nagradzanie – czyli umiejętności stosowania wzmocnień społecznych, które wpływają na podnoszenie atrakcyjności międzyludzkiej, utrzymanie relacji oraz umożliwiają wywieranie większego wpływu.
2. Empatia oraz podejmowanie ról innych ludzi – czyli umiejętności dostrzegania czyjegoś punktu widzenia oraz dzielenie i uwzględnianie czyichś uczuć, najczęściej wykorzystywane w wielu formach współpracy.
3. Inteligencja społeczna i rozwiązywanie problemów – czyli umiejętności rozumienia istoty sytuacji społecznych i obowiązujących w nich reguł oraz negocjacji.
4. Asertywność - czyli kontrolowania toku spotkań społecznych, wpływania na ludzi bez agresji i bez niszczenia związku.
5. Komunikacja niewerbalna i werbalna – czyli umiejętności przekazywania informacji przy wykorzystaniu słów, gestów, mimiki.
6. Autoprezentacja – czyli umiejętności tworzenia własnego wizerunku (Argyle 1999).

Podobne ujęcie substratów kompetencji społecznych prezentują P. Salovey i D. J. Sluyter (1999). Zaliczyli do nich:

- świadomość własnych uczuć i zdolność do panowania nad nimi;
- kontrolowanie impulsów;
- empatia i zdolność przyjmowania określonych perspektyw widzenia;
- współpraca i umiejętność dyskusowania.

J. Borkowski (2003) w swojej pracy koncentruje się na usystematyzowaniu trzech głównych składników kompetencji społecznych. Do najważniejszych komponentów zalicza: wiedzę społeczną, myślenie prospołeczne oraz społeczne doświadczenia. Według autora podstawą wiedzy społecznej są: systematyczne uczenie i doształcanie, otwartość na wiedzę, ciekawość świata oraz wiedza o sobie samym, jako podmiocie społecznym, wiedza o zasadach funkcjonowania zbiorowości ludzkich oraz małych grup społecznych. Myślenie prospołeczne charakteryzować się będzie zainteresowaniem, wyczuleniem na potrzeby oraz możliwości innych. Z kolei doświadczenie społeczne powinno stanowić sumę doświadczenia życiowego (rodzina, przyjaciele, znajomi, aktywność organizacyjna, środowiska szkolne) i zawodowego jednostki. Borkowski zwraca również uwagę na pojęcie „osobowości społecznej”, która powinna charakteryzować się odpowiednimi walorami

osobowościowymi. Jako nieodłączne elementy kompetencji społecznych, autor podaje także inteligencję emocjonalną (zdolność do odczytywania, rozumienia własnych stanów emocjonalnych, jak też stanów emocjonalnych innych ludzi oraz adekwatne do nich zachowania i postawy) oraz inteligencję społeczną (umiejętność rozwiązywania konfliktów i problemów, współpracy i współżycia z innymi, dojrzałość moralną, autorytet społeczny).

W odniesieniu do teorii Borkowskiego, na komponenty emocjonalne i społeczne kompetencji społecznych zwraca uwagę D. Goleman (1999). Według niego pojęcie kompetencji społecznych wychodzi od pojęcia kompetencji emocjonalnych, rozróżniając dwie grupy: kompetencje osobiste i kompetencje społeczne. Autor do kompetencji osobistych zalicza trzy rodzaje zdolności: samoświadomość, samoregulację oraz motywację. Z kolei na kompetencje społeczne składają się dwa rodzaje zdolności, wyrażane konkretnymi umiejętnościami:

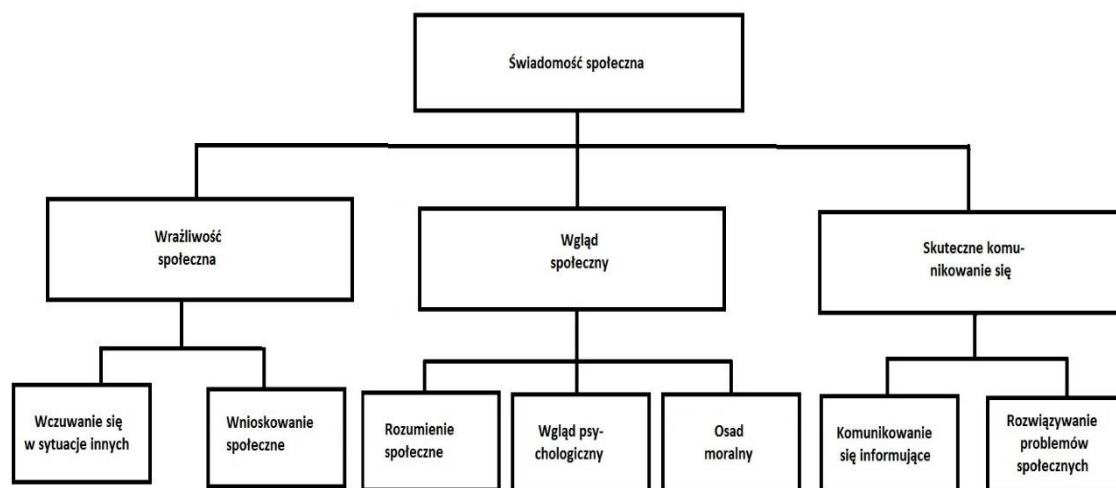
1. Zdolność empatii

- zrozumienie innych ludzi,
- chęć udzielania wsparcia psychicznego,
- docenianie i wspieranie różnorodności.

2. Zdolności społeczne

- wpływanie na innych,
- porozumiewanie się: słuchanie bez uprzedzeń i wysyłanie prostych, zrozumiałych komunikatów,
- łagodzenie konfliktów,
- inspirowanie innych (pokazywanie celów, możliwości, okazji, inspirowanie zmian),
- tworzenie i podtrzymywanie więzi,
- współpraca dla osiągnięcia wspólnych celów.

Odmiennego zdania jest S. Greenspan (za: Pilecka, Pilecki 1990, s. 58-79), który uważa, że pojęcie inteligencji społecznej i emocjonalnej jest tożsame. Takie połączenie określa mianem „świadomości społecznej”. Według autora obejmuje trzy elementy: wrażliwość społeczną, wgląd społeczny oraz społeczne komunikowanie się (rysunek 3.3.).

Rys. 3.3. Model świadomości społecznej według S. Greenspana

Źródło: W. Pilecka, J. Pilecki (1990), s. 68.

Świadomość społeczna według autora jest swego rodzaju zdolnością jednostki. Opiera się na rozumieniu ludzi, zdarzeń społecznych i procesów wyznaczających bieg tych zdarzeń. Podkreślenie rozumienia interpersonalnego, jako istoty świadomości społecznej wskazuje, że konstrukt ten ma poznawczy aspekt ludzkich kompetencji. A w jego skład wlicza się trzy elementy. Pierwszy z nich: wrażliwość społeczna określa zdolność jednostki do nadania właściwego znaczenia społecznym obiektom lub zdarzeniom w określonym czasie. Na tym etapie wyróżnia się wczuwanie się w sytuacje innych (zdolność do adekwatnej identyfikacji stanu innej osoby, zdolność postawienia siebie w sytuacji innych) oraz wnioskowanie społeczne (zdolność do właściwej identyfikacji sytuacji społecznych). W obu przypadkach zwraca się uwagę na zdolność adekwatnego odczytania sytuacji niż rozumienia ich głębokiego sensu, co będzie stanowiło zadanie kolejnego elementu.

Drugi składnik zajmuje się wglądem społecznym – zdolnością jednostki do rozumienia procesów wyznaczających społeczne zdarzenia oraz zdolnością do oceny wartościującej te zdarzenia. Odbywa się to za pomocą: rozumienia społecznego (sposób, w jaki pojmuje się procesy i instytucje społeczne), wglądu psychologicznego (rozumienie ludzi, czym się różnią, dlaczego tak się zachowują) oraz osądu moralnego (zdolność do myślenia o regułach postępowania społecznego, o sprawach etycznych). Rozumienie procesów społecznych ogólnie oznacza zdolność do ujęcia zależności przyczynowo-skutkowych pomiędzy zdarzeniami.

Ostatni, trzeci składnik koncentruje się wokół społecznego komunikowania się. Oznacza to zdolność jednostki do rozumienia, w jaki sposób można skutecznie

interweniować w sytuacje społeczne oraz wpływać na zachowanie innych. Sens tym umiejętnościom wyznacza: komunikowanie informujące (zdolność do przekazania informacji o sobie drogą werbalną tak, by inni lepiej nas rozumieli) oraz rozwiązywanie problemów społecznych (zdolność zrozumienia przez jednostkę, jak może ona wpłynąć na zachowanie innych, aby jak najskuteczniej osiągnąć zamierzony cel – rozwiązanie konfliktu).

Na zakończenie rozważań na temat składników kompetencji społecznych warto odnieść się także do poglądów J. Mellibruda (2003). Wyróżnił cztery wymiary stosunków międzyludzkich odnoszących się do umiejętności psychospołecznych:

- wzajemne zrozumienie i poznawanie się;
- tworzenie klimatu wzajemnego zaufania;
- pomaganie oraz wywieranie wpływu;
- rozwiązywanie problemów i konfliktów.

W niniejszym podrozdziale przedstawiono różnorodne rozumienie kompetencji społecznych. Na potrzebę prowadzonych badań przyjęto definicję A. Matczak i **kompetencje społeczne będą rozumiane**, jako: „*złożone umiejętności warunkujące efektywność radzenia sobie w określonego typu sytuacjach, nabywane przez jednostkę w toku treningu społecznego*” (Matczak 2001, s. 7). W ostatecznej klasyfikacji sytuacji społecznych autorka uwzględniła trzy typy sytuacji społecznych: sytuacje intymne (czyli bliskie kontakty interpersonalne, związane z daleko idącym odsłanianiem się poprzez między innymi zwieranie się), sytuacje ekspozycji społecznej (czyli bycie potencjalnym obiektem uwagi i oceny ze strony innych ludzi) oraz sytuacje wymagające asertywności (czyli realizowanie własnych celów lub potrzeb poprzez wywieranie wpływu na innych bez naruszania ich praw). Są to szczególne sytuacje, w których sądowy kurator rodzinny realizuje powierzone przez Sąd Rodzinny i Nieletnich obowiązki.

Podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu

Umiejętność jest powtarzalną, zorientowaną na cel sekwencją czynności wywołaną w danym kontekście. Odpowiada za zachowania, które są ukierunkowane na osiągnięcie pożądaných rezultatów w danym kontekście. Umiejętności są działaniami, zatem zachowaniami przejawianymi przez osobę. Pewne zachowanie wybiera się na podstawie motywacji i wiedzy. Umiejętności są zorientowane na cel, czyli stanowią zestaw zachowań, które ukierunkowane są na osiągnięcie jakiegoś konkretnego rezultatu. Umiejętności są powtarzalne, czyli wybór odpowiednich zachowań do określonego kontekstu. Umiejętności są

sekwencyjne (pewne zachowania muszą nastąpić przed innymi). Sekwencje prowadzące do osiągnięcia celów w danym kontekście. Umiejętności są zależne od kontekstu, w którym są przejawiane (S.P. Morreale, B.H Spitzberg, J.K. Barge 2007, s. 65-88).

Człowiek jako istota społeczna współpracuje z innymi dla osiągnięcia swych celów i zaspokojenia swoich potrzeb. Relacje z innymi mogą być źródłem najgłębszej satysfakcji i najcięższego cierpienia. Relacje sądowego kuratora rodzinnego mogą być źródłem najgłębszej satysfakcji zawodowej i najcięższego poczucia porażki.

Wypełnianie obowiązków przez kuratorów sądowych jest pracą o swoistym charakterze. Ich zadania realizowane są poprzez kontakty z innymi, wywieranie wpływu oraz radzeniu sobie w sytuacjach trudnych. Ich umiejętności powinny być zatem zorientowane na cel, powtarzalne, sekwencyjne i zawsze zależne od kontekstu.

Nawiązanie i utrzymanie prawidłowych więzi społecznych z innymi wpływa na poziom socjalizacji. W przypadku zaburzenia relacji interpersonalnych wielu ludzi jest samotnych i nieszczęśliwych, czasami popadają w choroby psychiczne. Wiele codziennych spotkań staje się uciążliwych, nieprzyjemnych i kłopotliwych. Konflikty między różnymi klasami społecznymi i grupami kulturowymi są częściowo spowodowane trudnościami w interakcji. Wiele takich frustracji można by wyeliminować, gdyby nastąpiło lepsze zrozumienie i doskonalszy trening umiejętności niezbędnych w toku interakcji. Na tym dokładnie polega praca kuratorów sądowych. Ich fundamentalną zasadą jest przede wszystkim korygowanie niewłaściwych zachowań społecznych oraz budowanie postaw społecznie akceptowanych.

Osiągnięcie podstawowych założeń w pracy kuratorów sądowych wymaga od nich stale podnoszonych kwalifikacji oraz rozwijania konkretnych umiejętności. Analiza badań teoretycznych wyodrębniła listę umiejętności, którymi powinien wyróżniać się sądowy kurator rodzinny.

Ułożenie planu naprawczego, wszelkie czynności wspomagające muszą opierać się na rzetelnie przeprowadzonej diagnozie przypadku. Kurator powinien zatem wyróżniać się szczególnymi *umiejętnościami diagnostycznymi*.

Prawidłowe dokonane rozpoznanie diagnostyczne jest niezbywalnym warunkiem właściwego oddziaływania. Pojęcie diagnozy odnosi się do wieloaspektowego poznania jakiegoś stanu rzeczy, na przykład przejawy, mechanizmy je warunkujące, poziom rozwoju. Dodatkowo odpowiada na przewidywanie tendencji rozwojowych, dokonywanych na podstawie znajomości ogólnych zasad metodologicznych i teoretycznych. Często także projektuje działania interwencyjne oraz weryfikuje dokonanych ustaleń w zakresie poznania. Struktura i zasady prowadzenia czynności diagnostycznych określają, przez kogo ma być

prowadzona oraz dla kogo, ponadto z jakiego powodu i z określonego punktu widzenia. Dodatkowo, należy odpowiedzieć na pytanie, jaki jest podmiot diagnozujący i specyfika przedmiotu poznania, w jaki sposób dokonywać rozpoznania oraz z czego korzystać w procesie poznania. Przedmiotem diagnozy może zostać określona część funkcjonowania człowieka, jego całe życie, bądź też środowisko, w którym się realizuje (E. Wysocka 2008, s. 11-14).

Uzyskanie pełnego obrazu osoby diagnozowanej ze szczególnym uwzględnieniem jego sił rozwojowych wymaga od diagnozy, aby była: kompleksowa, pozytywna, rozwojowa, profilowa, nieinwazyjna, prognostyczna (J. Głodkowska, 2012, s. 156-157).

J. Konopnicki (1971, s. 43) twierdził, że praktyk mając do swojej dyspozycji intuicję, często posługuje się tak zwaną diagnozą „na oko”, niepotwierdzoną refleksją, co pomimo upływu czasu wciąż jest aktualne. Intuicja diagnosty odgrywa ważną rolę w poznaniu drugiego człowieka i jego otoczenia. Intuicja będzie wyrazem zasobów osobowościowych diagnosty, na które składają się pewne umiejętności: zdolności obserwacyjne, spostrzegawczość, wrażliwość poznawcza oraz doświadczenie zawodowe i życiowe.

Praca diagnosty zawsze odbywa się w sytuacji niepewności i konieczności podejmowania decyzji, które z procedur uznaje za optymalne w danej sytuacji. Przyjęta postawa wobec przedmiotu poznania musi być określona przez cechy diagnosty badacza oraz diagnosty eksperta (umiejętne łączenie predyspozycji).

Ponadto, praca ta powinna brać pod uwagę wiele założeń dotyczących funkcjonowania jednostki. Musi uwzględnić osobę badaną jako całość psychofizyczną o określonych siłach rozwojowych. W diagnostyce należy systematycznie poznawać przebieg ogólnego rozwoju podopiecznego i pamiętać, że każdy badany jest inny (J. Głodkowska, 1999, s. 91-92).

Specyfika zjawisk podlegających rozpoznaniu w diagnozie resocjalizacyjnej wykonywanej przez kuratorów sądowych wskazuje, że należy uwzględnić w niej kontekst praktyczny dokonywanego rozpoznania, co wynika z jej decyzyjnego charakteru, czyli podstawowej funkcji związanej z nadawaniem sensu podejmowanym oddziaływaniami resocjalizacyjnym. Trafność rozpoznania stanowi podstawę skuteczności działań (E. Wysocka 2008, s. 56-60).

Diagnoza resocjalizacyjna na drodze ku odpowiedniej trafności napotyka problem, który ściśle wiąże się z podstawową dla niej kwestią świadomości metodologicznej. Osoba dokonująca diagnozy musi dysponować określoną wiedzą naukową, która umożliwi osiągać cele deskryptywne, eksplanacyjne i prognostyczne. Następnie, powinien umiejętnie wykorzystywać wiedzę na temat metod właściwych danej dyscyplinie naukowej, co pozwala

na budowanie wiedzy teoretycznej i jej weryfikację oraz umożliwia rozpoznanie czynników, które wpływają na zachowanie podmiotu. Nieodłączna wydaje się także świadomość możliwości praktycznego zastosowania budowanej wiedzy (J. Brzeziński, S. Kowalik 1998, s. 188-189).

Spółeczny wymiar świadomości diagnozy resocjalizacyjnej odnosi się do kontekstu wzajemnych relacji i interakcji między badanym, diagnostą i społeczną reakcją na efekt diagnozy, które wzajemnie implikują.

Dlatego tak ważne w pracy kuratorów sądowych jest *umiejętność komunikacyjna*, która stanowi szereg werbalnych i/lub niewerbalnych zachowań do osiągnięcia preferowanych celów w sposób, który jest stosowny do kontekstu. Kompetencja komunikacyjna dotyczy stopnia, w jakim pożądane cele są osiągnięte przez komunikację w sposób stosowny do sytuacji. Kompetencja ta określa, czy dana osoba (kurator) komunikuje się skutecznie i stosownie do kontekstu. Jej ocena odnosi się do klarowności (precyzja wiadomości), stosowności (przestrzeganie ogólnych zasad zachowania w odpowiednich kontekstach) i skuteczności (stopień, w jakim komunikacja doprowadza do osiągnięcia oczekiwanego rezultatu.)

Komunikacja jest procesem organizowania wiadomości w celu stworzenia znaczenia. Spostrzegana jest jako pewnego rodzaju spoiwo społeczne, które może podtrzymywać związki, kultury, społeczności i społeczeństwo razem oraz pomagać ludziom w tworzeniu wspólnego rozumienia wydarzeń. W sytuacjach, w których między ludźmi nie istnieje wspólne znaczenie, komunikacja może je stworzyć, dzięki czemu możliwe staje się wzajemne zrozumienie (S. Morreale, B. Spitzberg, J. Barge 2007, s. 37).

W kontekście pracy kuratorskiej komunikację należy rozumieć jako pewnego rodzaju perswazję. Polega ona na wykorzystywaniu komunikacji do wzmacniania, zmieniania lub modyfikowania postaw, wartości, przekonań i działań odbiorców (słuchaczy). Najczęściej postrzegana jest jako forma wpływu, która może pojawiać się w wielu kontekstach. Nadawca informacji odpowiedzialny jest za dostosowanie treści oraz kanału przekazu, za usunięcie wszelkich zakłóceń na linii porozumiewania się.

Komunikacja jako perswazja dotyczy wpływania na ludzi w celu osiągnięcia własnych celów. W sytuacji przekonywania ważne stają się fundamentalne pytania: kogo się przekonuje? Jakich argumentów należy użyć? Które argumenty będą najskuteczniejsze, czyli najlepiej dopasowane do kluczowych postaw, wartości i przekonań odbiorcy? O skuteczności, tak rozumianej komunikacji można mówić w sytuacji, kiedy uda się przekonać innych, aby robili to, czego się od nich oczekuje. Skuteczność komunikacji oceniana jest na

podstawie zdolności przekonywania innych i kierowania nimi w stronę, którą wybierze kurator (S. Morreale, B. Spitzberg, J. Barge 2007, s. 38-39).

Ważne do zauważenia są cztery elementy trzonowe wykorzystywane we wszystkich kontekstach interpersonalnych. Koordynacja odpowiada za regulowanie kolejności wypowiedzenia się i rozwoju tematów rozmowy, podtrzymywanie konwersacji oraz przystępowania do rozmów oraz ich opuszczania. Zatem w pełni odpowiada za kierowanie przebiegiem interakcji. Umiejętność koordynacji uważana jest za wypełnianą, kiedy uczestnicy konwersacji są w pełni w nią zaangażowani, rozmowa obiera płynny przebieg. Uczestnicy interakcji nie wtrącają się w to, co do rozmowy wnosi inna osoba oraz im nie przerywają. Kolejna składowa dotyczy panowania nad sobą w trakcie konwersacji. Jest to umiejętność okazywania kontroli i pewności. Brak tej umiejętności warunkuje postrzeganie osoby komunikującej się jako niepewnej, nerwowej. Umiejętność opanowania wskazuje na odbiór osoby jako kompetentnej, skoncentrowanej oraz zmotywowanej. Najbardziej kompetentną formą panowania nad sobą jest empatyczne uznanie czyjś zdania, próba rozpoznania i przyznania racji innym w jakiejś sytuacji, jednocześnie wyrażając swoje własne prawa i poglądy. Ekspresyjność w trakcie rozmowy wzbogaca odbiór znaczeń. Stanowi podstawowy sposób okazywania afektów i emocji w interakcjach. Jest umiejętnością kierowania komunikacją werbalną i niewerbalną. Umiejętność kierowania mimiką staje się niezbędną dla kompetencji komunikacji w sytuacjach, kiedy należy zachować odpowiedni wizerunek. Ostatni trzon komunikacji dotyczy angażowania osoby, z którą wchodzi się w interakcję oraz okazywania zainteresowania wkładem tej osoby w rozmowę. Uważność jest umiejętnością okazywania podczas interakcji zainteresowania, troski i uwagi innej osobie/osobom. Celem bycia uważnym jest taki sposób zachowywania się, który sprawia, że inna osoba angażuje się w interakcję (S. Morreale, B. Spitzberg, J. Barge 2007, s. 350-364).

Podstawową cechą komunikacji jest jej funkcjonalność. Dzięki temu służy realizacji specyficznych celów każdej interakcji. Poza wykonaniem zadania, komunikacja pomaga budować związki i utrzymywać w nich zdrowy, wspierający klimat. Może zaoferować ludziom wsparcie społeczne w chwilach zwątpienia, czy kryzysu. Może wzmacniać pozytywną samoocenę. Kształtuje spójność i sprzyja zaangażowaniu oraz lojalności.

Każde działanie, każdy etap życia podyktowany jest potrzebami, jakie jednostka pragnie osiągnąć. Wyznaczony cel nadaje zachowaniu pewien kierunek. Zadaniem kuratora jest umiejętne nakierowanie na cele społecznie akceptowane, które wyznaczą kierunek działania osoby. Zatem *umiejętności motywacyjne* w służbie kuratorskiej odpowiadają za „... wywołanie stanu wewnętrznego napięcia, od którego zależy możliwość i kierunek aktywności

organizmu. Motywom odpowiada jakiś zespół bodźców specyficznych, które mogą zaktywizować podmiot do działania, oraz zespół operacji, do których wykonywania podmiot wtedy jest skłonny” (T. Tomaszewski 1963, s. 187). Istnieją dwa powody, które wyjaśniają powstanie napięcia:

- w związku z zasadniczymi potrzebami organizmu;
- w związku z zadaniami, które człowiek sam sobie stawia, lub które są mu narzucone przez innych.

Człowiek realizuje te zadania, które odpowiadają jakimś jego potrzebom.

Wielość teorii motywacji skłoniła psychologów do sformułowania ogólnej koncepcji. Motywację tworzy zespół wszystkich procesów, które odpowiadają za zaangażowanie osoby w inicjowanie, ukierunkowanie i utrzymywanie aktywności o charakterze fizycznym i psychicznym. Dodatkowo można powiedzieć, że przybiera różne formy obejmujące procesy umysłowe. I to one ukierunkowują zachowanie jednostki (P.G Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann 2010, s. 60).

Motywowanie polega na takim wpływaniu na innych, by poruszali się w pożądanym kierunku. Motywowanie siebie to z kolei niezależne wytyczenie kierunku, a następnie podjęcie działań pozwalających na poruszanie się w tym kierunku. Motywację opisać można jako zachowanie ukierunkowane na cel. Ludzie są motywowani, gdy spodziewają się, że tryb postępowania doprowadzi ich do osiągnięcia celu i cennej nagrody, takiej, która zaspokoi ich potrzeby. Silnie motywowani ludzie mają jasno zdefiniowane cele i ich działania prowadzi do realizacji tych zamierzeń.

Istnieje wiele koncepcji wyjaśniających motywy zachowania. Motywacja jest rozumiana jako „względnie stała tendencja człowieka do realizowania określonych celów, zadań życiowych i wartości” (J. K. Gierowski, 2000, s.726).

Największe znaczenie w wyjaśnianiu źródeł motywacji odegrało pięć koncepcji. Teoria instynktów wyjaśnia, iż wszelkie wzorce zachowań, które odpowiadają poszczególnym gatunkom podłoże odnajdują w procesach biologicznych. O niezaspokojonych potrzebach wytwarzających popędy, które warunkują zachowania do czasu, kiedy zostaną one zaspokojone mówi teoria popędów. Następnie teoria poznawcza reguluje motywację wskutek percepcji i procesów uczenia się, nie zaś biologii. Teoria Masłowa odnosi się do potrzeb, które pojawiają się w pewnym porządku. Motywacja jest rezultatem tych potrzeb. Ostatnia, teoria Freuda podaje, że motywacja jest wynikiem nieświadomych pragnień, które przechodzą zmiany rozwojowe wraz z dojrzewaniem (P.G Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann 2010, s. 63-70).

Istotnym wkładem w dziedzinie teorii było zastąpienie koncepcji motywacji „zdeteminowanej potrzebami” koncepcją motywacji „hedonicznej, zdeteminowanej przez oczekiwania” (McClelland 1951, s. 466). Koncepcja ta podaje, że „motyw staje się silnym skojarzeniem afektywnym, które cechuje antycypacyjna reakcja spełniająca, i które oparte jest na dawnym skojarzeniu pewnych sygnałów z przyjemnością i przykrością”.

Kazimierz Obuchowski (1965) motyw rozumie, jako zwerbalizowanie celu. Z działaniami umotywowanymi mamy, według autora, do czynienia, wówczas, gdy jednostka uświadamia sobie cel działania i konstruuje jego program. W przypadku, gdy człowiek nie jest świadomy swego celu i programu mówimy o działaniu nieumotywowanym.

Właściwości procesu motywacyjnego, to określenie jego kierunku, nasilenia - czyli stopnia, w jakim dany motyw kontroluje zachowanie, natężenia - poziomu mobilizacji organizmu związanego z realizacją motywu oraz poziom regulacji zachowania określający stopień samokontroli i uruchamiania mechanizmów obronnych. Zmienne te są szczególnie ważne w trakcie diagnozy osób, u których stwierdza się motywację patologiczną, niezrozumiałą, irracjonalną lub afektywną.

Analiza literatury przedmiotu wyłoniła kilka wspólnych punktów, które wpływają na zwiększenie motywacji:

- zaplanowanie nagrody za wykonanie celu;
- analiza negatywnych/pozytywnych konsekwencji niezrealizowania celu;
- analiza celów;
- wizualizacja celu - twórcze wykorzystanie wyobraźni;
- rozpoczęcie zadania od czegoś prostego;
- deklaracja innym tego, co będzie się robić (J. Reykowski 1977)

Są to elementy, bez których praca kuratorska nie odniesie zamierzonych efektów.

J. Reykowski (1970, s. 24-25) podaje, iż „motywacja nadaje zachowaniu cechę dowolności; działania, które uruchamiane są przez motyw, odczuwane bywają jako pochodzące od siebie, jako własne, a nie jako narzucone”. Stanowi to podstawę pracy kuratorów sądowych. Zatem umiejętności polegające na wzbudzeniu motywacji powinny być rozwinięte na najwyższym poziomie.

Ściśle z umiejętnością motywowania wiąże się następna umiejętność, jaką jest *rozwiązywanie konfliktów*. Skuteczne rozwiązywanie problemów wymaga współdziałania osób, których problemy te dotyczą. Niewątpliwie, czynnikiem motywującym do tego współdziałania jest doświadczanie problemów jako własnych.

Umiejętność rozwiązywania konfliktów stanowi podstawę każdej relacji interpersonalnej i wpływa na jakość tych stosunków.

Udzielanie pomocy w rozwiązywaniu problemu składa się z trzech etapów. Pierwszy polega na jego dostrzeżeniu, a więc orientacji w tym, jaki jest problem do rozwiązania. Rozpoznanie symptomów wskazujących na problem. Kolejny etap koncentruje się wokół czynności nastawionych na opisanie problemu i jego wyjaśnienie. Czynności diagnozowania problemu mają charakter operacyjny; mają bowiem prowadzić do stworzenia projektu działania. Na zakończenie należy pamiętać, iż przystępując do czynności zmierzających do stworzenia projektu rozwiązania problemu trzeba pamiętać, aby do działania koniecznie włączyć osobę, której pomoc jest udzielana (E. Muszyńska 2001, s. 329-339).

Studia teoretyczne nad kompetencją podczas konfliktu pozwoliły wyodrębnić trzy podstawowe umiejętności radzenia sobie z konfliktem:

- umiejętność dzielenia – dystrybucja wyników konfliktu tak, aby uzyskać więcej niż druga osoba. Agresywne i maksymalizujące podejście do konfliktu postrzegane jest jako niekompetentne. Jest to jednak forma komunikacji rozpraszającej;
- umiejętność unikania – celem jest usunięcie konfliktu bez jego rozwiązania. Odłożenie na później w celu zapomnienia lub przekserowania problemu. Umiejętność ta czasami pomaga osobom komunikującym się uniknąć eskalacji konfliktu;
- umiejętność integracji – rozwiązanie problemu przy uwzględnieniu celów obu stron konfliktu. Zostają one wyjaśnione, określona ich ważność oraz zostają określone możliwe rozwiązania i podejmuje się próbę stworzenia planu, który umożliwi realizację spraw każdej z osób.

Kompetentne wydaje się jedynie wykorzystanie danej umiejętności w danej sytuacji i w danym kontekście (S. Morreale, B. Spitzberg, J Barge 2007, s. 360-363).

Dla prawidłowego funkcjonowania każdej relacji kurator – podopieczny jest znajomość i stosowanie w praktyce zasad rozwiązywania konfliktów. Wymienia się:

- branie pod uwagę tylko konkretnych faktów, wydarzeń, a nie domysłów, przypuszczeń;
- traktowanie stron konfliktu jako równych sobie;
- uświadomienie sobie emocji wywołanych sytuacją problemową i przekazywanie ich przeciwnej stronie;
- uważne słuchanie stron w konflikcie;
- uszanowanie godności drugiej strony;

- autentyczne poszukiwanie rozwiązań konfliktu;
- branie odpowiedzialności za przebieg porozumienia (M. Ryś 1998, s. 23-27).

Obie, wyżej omówione główne umiejętności muszą współgrać, zawsze pojawiać się razem. Jak podaje D. Johnson (1985, s. 113): „może najważniejszą rzeczą, o której powinien pamiętać jest ta, że nie rozwiążesz problemów innego człowieka za niego. Niezależnie od tego, jak dobrze wiesz, co trzeba zrobić i jak dobrze rozumiesz jego problemu, ten drugi musi sam postanowić, co zrobi i zdobyć własny wgląd w sytuację i w siebie samego”. Należy wzbudzić motywację do samodzielnego rozwiązania problemu.

Sądowy kurator rodzinny jest sprzężony ściśle ze środowiskiem człowieka. Jak podaje R. Wroczyński (1968, nr 4) działania wychowawcy, aby były skuteczne nie może ograniczać się jedynie do zamkniętych oddziaływań na poddane jego pieczy zespoły bądź jednostki, ale powinien również dokonywać w środowisku ich życia przemian zgodnych z jego zamierzeniami wychowawczymi. *Umiejętność współpracy* reguluje kontakty z innymi, wspomaga koordynowanie zespołu interdyscyplinarnego.

W celu skutecznego poruszania się w zróżnicowanym środowisku, należy nauczyć się otwartości na różnice w poglądach i odmienne widzenie świata i akceptacji ludzi takimi, jakimi są. Budując współpracę zespołu interdyscyplinarnego zajmującego się podopiecznym należy uwzględnić budulce współpracy, jakimi są: umiejętność wspierania innych, troska, konsekwencja, asertywność, spójność, dbanie o dobry przepływ informacji, wykorzystywanie możliwości wszystkich członków zespołu. Współpraca to umiejętność pracy w grupie na rzecz osiągnięcia wspólnych celów, umiejętność zespołowego wykonywania zadań i wspólnego rozwiązywania problemów (L. Grzesiuk, K. Doroszewicz, K. Stojnowska 1997, s. 20-25).

Konfrontacja opinii podopiecznego z wielu różnych środowisk pozwala na pełniejsze poznanie osobowości nieletniego.

Umiejętności wychowawcze rodziców oraz wiążące się z tym określone postawy wobec dziecka odgrywają bardzo ważną rolę w procesie kształtowania osobowości dziecka. Nadmiernie surowy sposób wychowania, nadmiernie chroniący, wychowanie niekonsekwentne wpływają na nieprawidłowy rozwój osobowości dziecka. Zadaniem kuratora jest umiejętne korygowanie postaw rodzicielskich oraz nauka postaw społecznie akceptowanych (M. Kopeć-Chrościcka 1984, s. 73-81). Stwierdzenie to skłania kolejnej umiejętności, jaką powinien cechować się kurator. Jest nią *umiejętność zmiany postaw*.

W rozwoju postaw jednostki zaznacza się, w większym lub mniejszym stopniu, wpływ jej własnej aktywności (wewnętrznej i zewnętrznej) oraz udział aktywności innych

ludzi. Na kształtowanie postaw podopiecznego mają wpływ zatem czynniki zewnętrzne (inne osoby, grupy społeczne, informacje płynące z massmediów) oraz warunki wewnętrzne (potrzeby jednostki, jej wiedza, inteligencja) (T. Mądrzycki 1977, s. 11-20).

Kształtowanie postaw rozpoczyna się od „zetknięcia” podmiotu z przedmiotem postawy w sposób bezpośredni lub poprzez słowo. Istotny wpływ na postawy jednostki ma oddziaływanie osób indywidualnych, które nazwane są znaczącymi. Do tego grona zalicza się kuratorów sądowych. Ich zadaniem jest dostarczenie wzorów postępowania, stanowiący dla niej podmiot naśladownictwa i identyfikacji. Warunkiem wystąpienia naśladownictwa czy identyfikacji jest wzbudzenie przez podmiot motywacji i uczuć podmiotu.

Metody zmiany postaw można podzielić na metody przekazywania wychowankom gotowych wzorów postaw i ich elementów oraz metody polegające na organizowaniu aktywności wychowanków i nabywania przez nich doświadczeń. Pierwsza grupa odnosi się do przekazywania odpowiednich informacji w celu odpowiedniego oddziaływania na postawy. Jednym z najbardziej istotnych czynników warunkujących skuteczność przekazu jest sam przekazywany materiał – jego treść i forma. Aby działalność informatora była skuteczna, powinien on nie tylko unikać aktywizowania obronnych mechanizmów odbiorców, lecz przeciwnie, dążyć do maksymalnego ich zredukowania. Dopiero wówczas będą mogły w pełni dotrzeć do świadomości odbiorców przekazywane im treści i wpłynąć na zmianę ich postaw. W celu rozbicia, zdeintegrowania niepożądanych postaw kurator powinien wywołać u podopiecznego dysonans i uaktywnić jego procesy myślowe. W celu likwidacji niepożądanych postaw stosowane jest podawanie informacji wzbudzających lęk (picie alkoholu, używanie narkotyków) oraz wywoływanie innych negatywnych emocji i uczyć, jak pogarda, lekceważenie, gniew. Podając nowe informacje należy nawiązywać do posiadanej przez odbiorców wiedzy i ich doświadczeń życiowych, starając się tym samym dokonać przeorganizowania ich systemu poznawczego. Druga grupa określa organizację działań jako metodę zmiany postaw. Metoda ta wykorzystuje dyskusję oraz przekonywanie jako predykatory zmian postaw. Z zasady każdy uczestnik dyskusji ma takie same prawa i opinie wszystkich są brane pod uwagę. Stawianie pytań oraz udzielanie wyjaśnień stwarza możliwość względnie dobrego wzajemnego porozumiewania się. Natomiast przekonywanie polega na dostarczeniu odpowiednich informacji osobom przekonywanym przy jednoczesnym poszanowaniu ich zdania (T. Mądrzycki 1977, s. 186-217).

Umiejętne stosowanie powyższych metod (przekazywanie informacji oraz organizacja działań-diskusja, przekonywanie) przez kuratorów sądowych nastawione jest w pierwszym rzędzie na zmianę poznawczego komponentu postaw ich podopiecznych,

szczególnie świadomości, która z kolei ma prowadzić do przekształcenia się pozostałych komponentów.

Kuratorzy sądowi stosują rozmaite metody i systemy kontroli w odniesieniu do różnych problemów oraz elementów ich pracy. Te metody i systemy mają różną postać i są przeznaczona dla różnych osób. *Umiejętność kontroli innych* wpływać zatem powinna na poznanie efektywności podejmowanych czynności wychowawczo-resocjalizujących.

Podopieczny i jego rodzina pozostają pod wielostronną kontrolą kuratora sądowego. Nawiązanie pozytywnego kontaktu z podopiecznym sprzyja obserwacji zachowania się. Na jej podstawie kurator oddziałuje na jednostkę w celu modyfikowania jej zachowań i systemu wartości.

Kierowanie jest procesem zapewniającym, aby rzeczywiste działania były zgodne z planowanymi. W istocie, kontrola działań podejmowanych przez innych występuje powszechniej niż planowanie. Kontrola ułatwia sprawdzanie skuteczności czynności planistycznych, organizacyjnych. Zasadniczą częścią procesu kontroli jest podejmowanie w miarę potrzeby działań korygujących.

Proces kierowania postępowaniem innych powinien zawierać następujące etapy:

- formułowanie celów w sposób jasny i pozwalający na ich pomiar oraz wyznaczenie konkretnych terminów;
- mierzenie efektywności jest procesem ustawicznym i powtarzalnym;
- porównanie zmierzonych wyników z ustalonymi z góry celami lub normami;
- w sytuacji wyników, które nieodpowiadają założonym celom – podjęcie działań korygujących (J.A.F. Stoner, R.E. Freeman, D.R. Gilbert 1998, s. 537-544).

Kontrola postępowania podopiecznego oraz jego rodziny umożliwia usunięcie przyczyn zaburzeń w zachowaniu się. Wzbudza u podopiecznego dążenia do zachowań stanowiących konkurencję w stosunku do przejawianych przez niego dążeń destruktywnych. Sprzyja wzmocnieniu rezultatów resocjalizacyjnych, przy równoczesnym zwiększeniu siły nagradzającej te wartości, które podopieczny powinien wybrać rozwiązując konflikt. Reasumując, kontrola w konsekwencji prowadzi do zmian w zakresie postaw i systemu wartości jednostki (M. Kalinowski 1984, s. 150-153).

Kontrola jest niezwykle potrzebna. Nawet najlepszy plan naprawczy może zawieść. Kontrola nieletniego w realizacji nałożonych obowiązków oraz jego sytuacji społeczno-prawnej, a także wychowawczej wpłynie na ewaluację programu resocjalizacyjnego.

Na podstawie wybranych - w toku analizy badań teoretycznych - umiejętności niezbędnych w pracy sądowych kuratorów rodzinnych zostało skonstruowane autorskie narzędzie badawcze. Po przeprowadzonych analizach trafności oraz rzetelności narzędzia powstały trzy główne grupy umiejętności, którymi wyróżniać powinien się sądowy kurator rodzinny: motywująco-wspierające, diagnostyczno-interwencyjne oraz kontrolno-ewaluacyjne. Obok kompetencji społecznych są to umiejętności, których posiadanie warunkuje efektywną pracę resocjalizacyjną sądowych kuratorów rodzinnych.

Style reagowania w sytuacjach trudnych

W obecnych czasach dużą rolę przypisuje się zapewnieniu bezpieczeństwa społeczeństwu. Zwraca się szczególną uwagę na wrażliwość na potrzeby ludzkie. Rozbudowuje się system ochrony praw człowieka. Coraz częściej sądy rodzinne ustanawiają nadzór kuratorski nad realizacją obowiązków rodzicielskich. Pomimo tego, jego dynamizm i specyfika rozwoju nie zabezpiecza jednostki przed sytuacjami trudnymi oraz urazogennymi. W ujęciu niniejszej pracy, sytuację trudną rozumie się jako doświadczenie, który wykracza poza sprawdzone przez jednostkę sposoby skutecznego poradzenia sobie z nim. Do najczęściej określanych sytuacji trudnych można zaliczyć sytuacje społecznie złożone, które zarazem są nowe – wymagające od jednostki wprowadzenia niesprawdzonych dotąd sposobów zareagowania, aby sobie z nią poradzić, jak i znane – przekraczające możliwości jednostki oraz wywołujące silne emocje, w tym stres.

Takie ujęcie sytuacji trudnej adekwatne jest do koncepcji stresu, która określa stan napięcia, jako sytuację wykraczającą poza jej możliwości poznawcze, czy to ze względu na siłę stresora, czy też z powodu mniejszych kompetencji.

Stres pojawia się we wszystkich sferach aktywności życiowej człowieka. Współcześni badacze koncentrują się z jednej strony na ekstremalnym stresie doświadczanym w wyniku kataklizmów, klęsk żywiołowych, z drugiej zaś na codziennym stresie doświadczanym w pracy, rodzinie czy szkole. Zatem stres jest problemem zwykłych ludzi, jak i wykonujących szczególnie zawody polegające na interakcji człowiek – otoczenie (Łosiak 2008), w tym kuratorska służba sądowa.

Stanowiska dotyczące pojęcia stresu

W wielu publikacjach, badaniach naukowych, dyskursach coraz więcej uwagi przywiązuje się problematyce stresu, a także zwraca uwagę na porady i wskazówki, jak radzić sobie ze stresem.

Towarzyszący każdej sferze życia człowieka stres może objawiać się różnym natężeniem. Z pewnym jego poziomem każdy musi sobie radzić na miarę swoich możliwości oraz doświadczenia. Sytuacja trudna pojawia się wówczas, gdy siła stresu rośnie i przekracza poziom optymalny, przestaje być pozytywnie motywująca, a staje się źródłem zagrożeń i destrukcji dla człowieka (Kuziora 2008).

W literaturze przedmiotu odnaleźć można twórcę koncepcji stresu. Lekarz H. Selye (1960) zajął się badaniami nad homeostazą biologiczną organizmu na działanie czynnika szkodliwego. Wymienia takie synonimy, jak: sytuacja trudna, przeciążenie, lęk, napięcie.

Współcześni psychologowie definiują stres, jako: „niespecyficzną reakcję fizjologiczną i psychologiczną jednostki na wszelkie wymagania środowiskowe lub zagrożenie jej integralności”, a stresorem nazywają „każdy czynnik potencjalnie szkodliwy dla organizmu, czy to fizycznie czy psychicznie, wystawiający na próbę jego adaptacyjne zdolności i przekonania, które pojawiają się, gdy ludzie mają poczucie, że nie radzą sobie z wymogami środowiska” (Zimbardo, Ruch 1994, s. 683).

Literatura przedmiotu zajęła się sformułowaniem nurtów, które określają istotę stresu. Wymienia się trzy następujące ujęcia:

- jako bodziec, sytuacja trudna lub wydarzenie zewnętrzne o określonych właściwościach;
- jako relacja między czynnikami zewnętrznymi a właściwościami człowieka;
- jako reakcje wewnętrzne człowieka, zwłaszcza reakcje emocjonalne – podejście zaczerpnięte z nauk medycznych.

Pierwsze podejście reprezentuje T. Tomaszewski (za: Strelau 2000) określając stres, jako sytuację trudną, w której naruszona została równowaga podstawowych elementów ją konstytuujących (zadań, czynności, warunków i cech podmiotu). W ujęciu tym najważniejszy jest moment zakłócenia równowagi czynnikami, które tkwią zarówno w człowieku, jak i jego otoczeniu.

Drugie podejście zostało najszerzej ujęte przez R. Lazarusa, który prezentuje poznawczy model stresu. Jego zdaniem stres występuje, kiedy pojawia się rozbieżność między wymaganiami środowiska i możliwościami jednostki, co do ich spełnienia. W przypadku sytuacji, gdy podane oczekiwania nie będą spełnione, jednostka spotka się z negatywnymi skutkami w postaci kary lub utraty nagrody. Zgodnie z tą teorią człowiek pozostaje w ścisłym, dynamicznym związku ze środowiskiem, oddziałując na siebie. Ocenie podlegają takie relacje z otoczeniem, które są ważne dla dobrostanu jednostki. Z tej perspektywy relacja

może zostać oceniona jako: nie mająca znaczenia, sprzyjająco-pozytywna lub stresująca. Stresem zatem będzie określona relacja osoby z otoczeniem, oceniana przez osobę jako obciążająca lub przekraczająca jej zasoby i zagrażająca jej dobrostanowi. Warto zwrócić uwagę, że o uznaniu relacji za stresową ma tu rozstrzygać subiektywna ocena znaczenia relacji przez osobę w niej uczestniczącą, a nie właściwości obiektywne. Między ludźmi występują jednak różnice indywidualne w radzeniu sobie ze stresem. Odpowiedzialna za to jest ocena poznawcza zagrożenia, rozumiana jako mechanizm oceniający, uświadamiający i interpretujący zdarzenia. Lazarus podkreśla, że istotą stresu psychologicznego jest świadome lub nieświadome poczucie człowieka, iż znalazł się w niebezpieczeństwie. Zwraca również uwagę, na to, że ocena wpływa na jednoczenie zmiennych środowiskowych i osobowościowych, oddziałujących na stan człowieka, czyli stres. W ujęciu Lazarusa stres jest interakcją człowieka ze środowiskiem, ale również reakcją na zaistniałą sytuację (Lazarus, Folkmann 1984, s.15-22).

Ostatnie, trzecie podejście wywodzi się z nauk medycznych. Nurt ten prezentuje, wymieniony wcześniej twórca stresu – H. Seyle (1977), który definiuje stres w kategoriach biologicznych. W ujęciu tym stres jest niespecyficzną reakcją organizmu na wszelkie niedomagania i działanie stresorów.

Obficie pojawiającą się teorią w dyskursie nad istotą stresu jest teoria zachowania zasobów E. Hobfolla (2006, s. 61-70). Jej interdyscyplinarny kontekst odnosi się do historii, antropologii kulturowej, czerpie wątki z filozofii i socjologii. W konsekwencji dyskursu powstają podstawy ewolucyjne i kulturowe doświadczania stresu. Kolektywistyczny charakter radzenia sobie podkreśla znaczenia stresu i jego opanowania jednostki osadzonej w rodzinie, grupie i społeczeństwie. Każde działanie, każda aktywność dąży do wcześniej określonych celów. Stanowią one pewne obiekty, które jednostka chce uzyskać, utrzymać lub ochronić. Hobfoll określa je mianem zasobów. Rozpoznanie stresu nie następuje poprzez subiektywną percepcję, może pojawić się tylko wtedy, gdy zachodzą obiektywne okoliczności określonego rodzaju. Okoliczności te są ściśle powiązane z zasobami. Autor wyróżnia następujące zależności:

- zagrożenie utrata zasobów;
- faktyczna utrata zasobów;
- brak zysków w następstwie zainwestowania zasobów.

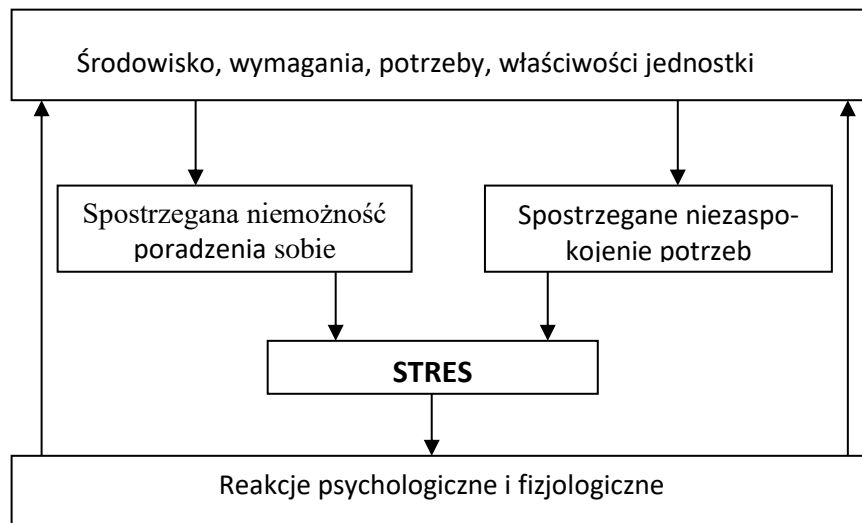
Postrzeganie tych okoliczności przez jednostkę wpływa na jej wewnętrzny stan (Hobfoll 2001, s. 360-372).

Źródłem stresu według Hobfolla jest zagrażające lub zaistniałe zakłócenie równowagi w wymianie zasobów między jednostką a otoczeniem. Zarządzanie nimi zawsze obejmuje dwa cykle: strat i zysków. Utrata zasobów jest nieproporcjonalnie istotniejsza, bardziej dotkliwie odczuwana niż zysk. Pojawia się inwestowanie zasobów w celu obrony ich przed utratą, kompensowanie strat oraz powiększanie rezerwuaru zasobów. W zależności od stanu wyjściowego można ujawnić pewne następstwa gospodarowania zasobami. Jednostki z większymi zasobami są mniej podatne na ich stratę oraz łatwiej uruchamiają odbudowę zagubionych zasobów. Osoby pozbawione zasobów są bardziej podatne na ich stratę, zaś niski stan początkowy uruchamia spiralę strat. Takie osoby, po początkowej stracie, nie są w stanie odwrócić sytuacji i uruchomić spirali zysków (Hobfoll 2006, s. 71-99).

Wśród polskich badaczy zajmujących się tematyką stresu warto wyróżnić prace J. Reykowskiego (1969). Autor ten jest twórcą informacyjno-regulacyjnej koncepcji, w której szczegółowo opisuje poziomy i charakter przebiegu reakcji stresowej. W swojej koncepcji nie zajmuje się zmianami fizjologicznymi, lecz odwołuje się do procesów emocjonalnych, poznawczo-orientacyjnych oraz psychomotorycznych. Do polskiego słownika wprowadza termin stresu psychologicznego, w kontekście obciążeń, jakim może podlegać jednostka, takich jak zakłócenie, zagrożenie, deprivacja, przy czym odnosi je do celowej działalności człowieka. Reakcja na wyżej wymienione obciążenia uzależniona jest od stopnia odporności jednostki oraz od tego, jak spostrzega ona czynnik działający. Zwraca również uwagę na subiektywny aspekt odbioru bodźca, czym jego ujęcie staje się podobne do teorii stresu według Lazarusa.

Heszen-Niejodek (2000) w swojej pracy również odnosi się do relacyjnej koncepcji stresu. Uważa, iż definiując relację za stresową odpowiedzialna jest subiektywna ocena jej znaczenia przez osobę w niej uczestniczącą (podejście fenomenologiczno-poznawcze), a nie właściwości obiektywne.

Na stres jako stan psychiczny zwracają uwagę Hinton i Burton (za: Łosiak 2008). Jego treścią staje się uświadomienie sobie braku możliwości radzenia sobie w sytuacji, co przyjmuje wewnętrzny i subiektywny charakter. Bezpośrednimi przejawami tak rozumianego stanu stresu są reakcje emocjonalne i fizjologiczne oraz procesy poznawcze o charakterze radzenia sobie ze stresem, a także osłabienie procesów motywacyjnych (rys. 3.4.).

Rys. 3.4. Model stresu według Hintona i Burtona

Źródło: W. Łosiak (2008), s. 23.

Wielość definicji określa istotę stresu na dwa sposoby. Pierwsze, ujęcie podmiotowe określa stres jako umiejscawiany w jednostce wewnętrzny stan albo proces organizmu, podobny w swoim charakterze do emocji czy nastroju. Drugie, systemowe (relacyjne) uwzględnia w definicji stresu zarówno jednostkę, jak i jej otoczenie – szczególnie rodzaj relacji pomiędzy nimi. Zakłada się, że o szczególnym charakterze tej relacji decydują procesy oceny poznawczej podmiotu albo brak równowagi pomiędzy możliwościami jednostki do działania (Łosiak 2008).

Przegląd definicji pozwala na przypisanie stresowi kilku właściwości. Zalicza się do nich: niespecyficzność, procesualny charakter, z czym wiąże się zmienność elementów, zawieranie zarówno aspektu psychicznego, jak i biologicznego.

Przyczyny stresu

Czynniki powodujące stres nazywane są stresorami, utożsamiane są one najczęściej z sytuacją trudną, sytuacją stresową, czynnikami szkodliwymi. Aby jakiś czynnik stał się stresorem musi stanowić zagrożenie dla podmiotu, narzucać określone wymagania albo stwarzać rozbieżność pomiędzy celami i możliwościami działania.

Bardzo duża różnorodność czynników, które mogą wywoływać stres jest jedną z podstawowych jego właściwości. W literaturze przedmiotu można odnaleźć rozmaite sposoby opisywania mechanizmu powstawania stresu, w zależności od ogólnej orientacji

teoretycznej autora. Poszczególne koncepcje różnią się znaczeniem przypisywanym czynnikom. W odniesieniu do poszczególnych koncepcji można przyjąć klasyfikację czterech dróg uruchamiania procesu stresu, której cechą charakterystyczną jest uwzględnienie różnych sposobów oddziaływania otoczenia na organizm. Wymienia się następujące drogi:

- biologiczna – pewne wydarzenia identyfikowane są jako szkodliwe dla podmiotu niejako odruchowo;
- warunkowa – polega na skojarzeniu pewnych okoliczności z czynnikami stresującymi;
- frustracyjna – zdarzenia stanowią utrudnienie lub zablokowanie celowego działania,
- poznawcza – podmiot dokonuje złożonej oceny i interpretacji zdarzeń jako niekorzystnych (Łosiak 2008).

Na zdarzenia życiowe, które spełniają dodatkowe kryteria zwraca uwagę Thoits (za: Łosiak 2008). Autor podaje, iż takie zdarzenia mogą być przyczyną stresu wówczas, kiedy są niepożądane przez podmiot, niekontrolowane, niespodziewane. Dodatkowo wyjaśnia znaczenie wagi zdarzenia – znaczenie mają tylko poważne zdarzenia. Można podać kilka właściwości zdarzeń decydujących o tym, w jakim stopniu stanowią przyczynę stresu: nieprzewidywalność, brak kontroli przez jednostkę, źródło pochodzenia, centralność zaangażowanych przez zdarzenie wartości i celów podmiotu, wielkość zmian codziennych działań.

Długą tradycję ma opisywanie mechanizmu powstawania stresu oparte na pojęciu oceny poznawczej: nie samo doświadczenie, ale jego subiektywna interpretacja powoduje stres.

Alternatywnym sposobem ujmowania przyczyn stresu jest podejście oparte na pojęciu zasobów osobistych. Stres jest spowodowany utratą tych zasobów, zagrożeniem takiej utraty lub niezyskaniem zasobów po ich wcześniejszym zainwestowaniu. Do tych zasobów zaliczyć można: przedmioty, warunki, cechy osobowości i pokłady energii jednostki, które są cenione i niezbędne do przetrwania (Łosiak 2008).

Czynniki, które wywołują stres można charakteryzować ze względu na różne wymiary. Głównie bierze się pod uwagę ich siłę i zakres oddziaływania. Hesen-Niejodek (2000) wymienia w ten sposób trzy rodzaje stresorów:

- drobne, codzienne wydarzenia;
- dramatyczne wydarzenia o rozmiarach katastrof;
- poważne wyzwania i zagrożenia dla konkretnych jednostek.

Autorzy Elliot i Eisdorfer (1982, za: Łosiak 2008) podzieli stresory ze względu na czas trwania czynnika. Wyróżnił stresory:

- ostre, zajmujące określony wycinek czasu;
- chroniczne, powtarzające się z pewną cyklicznością;
- przewlekłe i chroniczne;
- sekwencje stresorów, serie zdarzeń zapoczątkowane jakimś wydarzeniem.

Klasyfikacja R. Lazarusa i O. Cohena (1977, za: Łosiak, 2008) kładzie nacisk głównie na: kryterium wagi stresora, zasięg działania i stopień kontroli ze strony jednostki. Ze względu na wymienione kryteria autorzy wyróżnili: wydarzenia dotyczące dużej ilości osób (np. kataklizmy, poważne zdarzenia o charakterze jednostkowym (strata pracy, rozwód), mniejsze trudności i uciążliwości dnia codziennego.

3.6. Radzenie sobie jako specyficzna forma aktywności wobec stresu

Termin radzenia sobie zajmuje centralną pozycję w koncepcji stresu. Zgodnie z nią zwraca się uwagę na wszystkie (poznawcze i behawioralne) wysiłki podmiotu, które podejmuje w celu sprostania specyficznym zewnętrznym i wewnętrznym wymaganiom. Dla jednostki wymagania te są oceniane jako sprawdzające lub przekraczające jego zasoby osobiste. Wykorzystanie określonych strategii w działaniu związane jest ze sposobem spostrzegania wymagań, jakie niesie sytuacja, stylem radzenia sobie charakterystycznym dla danej jednostki, składnikami osobowości, które nie należą do stylów. Duża liczba powiązań wymienionych elementów warunkuje pojawienie się intra- i interpersonalnych różnic w sposobie radzenia sobie. Wszystkie strategie postępowania ze stresem są formą zachowania nabytego. Przystawiane są na zasadzie uczenia się, przy czym ich skuteczność jest czynnikiem, który wpływa na ich utrwalenie (Heszen-Niejodek 1997).

Literatura przedmiotu, bogata w różnorodne ujęcia strategii postępowania ze stresem, podkreśla znaczenie trzech pojęć, za pomocą których opisuje się to zjawisko. Popularnością stosowania cieszą się terminy: proces, strategia i styl radzenia sobie ze stresem. Styl jest traktowany jako względnie trwała i charakterystyczna dla jednostki dyspozycja do określonego zmagania się z sytuacjami stresowymi. Strategię stanowią konkretne działania i reakcje, jakie człowiek podejmuje lub uruchamia w danej sytuacji stresowej. Ciąg zmieniających się w czasie strategii nazwane zostało procesem radzenia sobie ze stresem. Ogólnie

rzecz ujmując, style charakteryzują podmiot, a strategie są specyficzne dla sytuacji (Strelau, Jaworowska, Wrześniewski, Szczepaniak 2007).

Koncepcje relacyjne określając istotę sytuacji stresowej odnoszą się do zewnętrznych lub wewnętrznych wymagań, które znajdują się na granicy możliwości przystosowawczych człowieka albo nawet je przekraczających. Poznawcze odzwierciedlenie sytuacji uświadamia zakłócenie równowagi adaptacyjnej. Sytuacja taka pobudza do aktywności mającej na celu przywrócenie stanu początkowego, zmianę na lepsze samej relacji możliwości do wymagań. Przedstawiona aktywność charakterystyczna dla sytuacji stresowej określana jest jako radzenie sobie ze stresem (Heszen, Sęk 2007, s. 149).

Heszen-Niejodek (2000, s. 11) podkreśla, że „styl radzenia sobie jako będący w dyspozycji jednostki i charakterystyczny dla niej zbiór strategii czy sposobów radzenia sobie, z których część uruchamiana jest w procesie radzenia sobie z konkretną konfrontacją stresową. Autorka równocześnie zakłada, że przewaga strategii określonego rodzaju pociąga za sobą tendencję do częstszego ich stosowania. Przestrzega, że jeśli w dyspozycyjnym repertuarze brakuje strategii, to nie pojawi się ona w sytuacji stresu. Istnieją różnice indywidualne w zakresie dyspozycji do radzenia sobie, przy jednoczesnym niewykluczeniu możliwości elastycznego dopasowania zachowania do wymagań sytuacji. Jednocześnie sposób radzenia sobie z różnymi doświadczeniami życiowymi ma znaczny wpływ na poziom doświadczanego stresu. Z badań m.in. R. Lazarusa i S. Folkman (1984) wynika, że sposób radzenia sobie ze stresem może zmniejszyć jego wpływ oraz łagodzić jego negatywne skutki.

Akcentując znaczenie strategii radzenia sobie ze stresem w formie zachowania, natomiast stylu w formie tendencji wyznaczającej przebieg radzenia sobie wielu autorów podaje typologię form działania w sytuacjach stresowych.

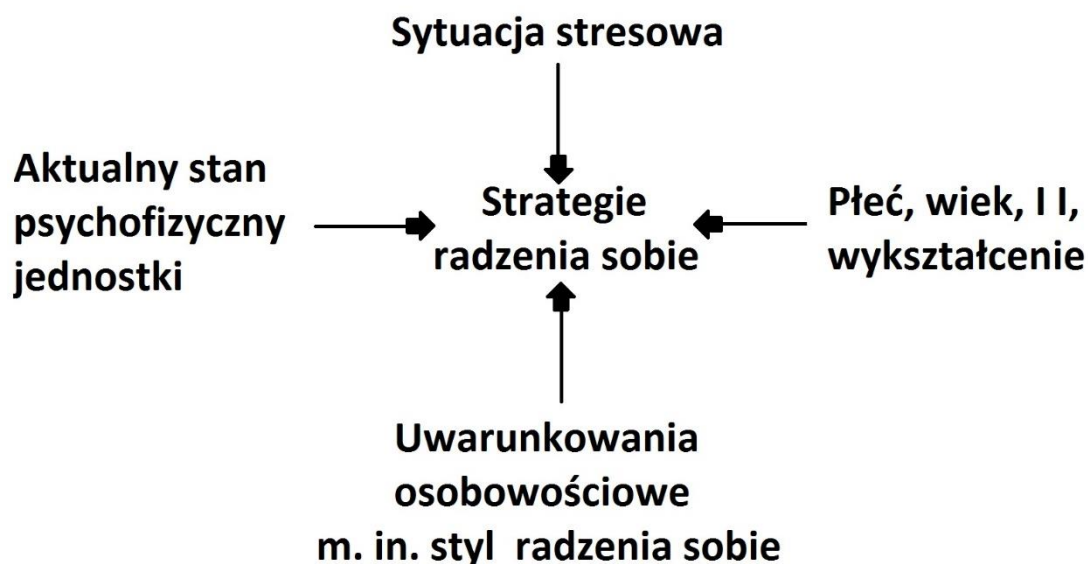
Interesujące badania prezentują Endler i Parker (1994), którzy twierdzą, że działania zaradcze podjęte przez człowieka w konkretnej sytuacji stresowej są wynikiem interakcji zachodzącej pomiędzy cechami sytuacji a stylem radzenia sobie, który jest charakterystyczny dla jednostki. Wieloletnia analiza pozwoliła autorom wyodrębnić trzy następujące style radzenia sobie ze stresem:

- Skoncentrowany na zadaniu – podejmowanie zadań zaradczych. Styl ten określa podejmowanie wysiłków, które zmierzają do rozwiązania problemu. Odbywa się poprzez poznawcze przekształcenia lub próby zmiany sytuacji.
- Skoncentrowany na emocjach – podejmowanie działań w celu zmniejszenia napięcia emocjonalnego związanego z sytuacją stresową. Charakteryzuje się następującymi

zachowaniami w sytuacji stresowej: koncentrowanie się na sobie i własnych przeżyciach emocjonalnych (złości, poczuciu winy i napięciu), myślenie życzeniowe, fantazjowanie. W rzeczywistości często mogą prowadzić do efektów odwrotnych.

- Skoncentrowany na unikaniu – dotyczy osób, które w chwili stresowej wykazują tendencję do unikania interpretacji (myślenia, przeżywania i doświadczania) sytuacji. Styl ten polega na angażowaniu się w czynności zastępcze lub poszukiwaniu kontaktów towarzyskich (Strelau 2006).

Schemat uwarunkowań radzenia sobie ze stresem został przedstawiony przez Wrześniewskiego (2000, s. 45-50). Autor podkreślił, że podjęte działania mogą pełnić różną funkcję w zależności od rodzaju sytuacji stresowej, stylu radzenia sobie i innych okoliczności.

Rys. 3.5. Uwarunkowania strategii radzenia sobie ze stresem

Źródło: K. Wrześniewski 2000, s. 47.

Przedstawiony schemat ukazuje interakcyjne podejście do radzenia sobie z aktualną sytuacją stresową. Podjęcie przez jednostkę konkretnej strategii uzależnione jest od rodzaju sytuacji, stylu radzenia sobie, który jest charakterystyczny dla danej osoby, ale także od indywidualnych wyznaczników osobowości (poziom samooceny, lękliwość, optymizm). Autor schematu podkreśla, że równie ważne są inne właściwości jednostki, do których należą: wiek, płeć, wykształcenie, aktualny stan psychofizyczny. Wybrana strategia jest wypadkową wszystkich tych zmiennych. W powyższym ujęciu proces radzenia sobie ze stresem

rozumiany jest jako ciąg zmieniających się w czasie strategii, związanych ze zmianami cech sytuacji i zmianami stanu psychofizycznego jednostki.

Zwraca się również uwagę na fakt, iż procesualny charakter, kształtowany przez wymiary złożoności i dynamiki o określonym przebiegu czasowym stanowi istotę radzenia sobie. Heszen-Niejodek (2000) zwraca uwagę na działania zaradcze, których celem jest zmiana przebiegu aktywności człowieka poprzez oddziaływanie na charakter sytuacji wyjściowej. W kontekście procesu wymienia się dodatkowo trzy cechy radzenia sobie:

- jest zorientowany (bierze pod uwagę działania i sposób myślenia jednostki w danej sytuacji stresowej, jak i zmiany w tym zakresie w czasie jej trwania);
- jest kontekstualny (bierze pod uwagę ocenę sytuacji stresowej pod kątem jej wymagań i możliwości sprostania im, dostosowanie się do niej);
- nie można dokonać jego oceny w aspekcie poprawności i osiągnięcia sukcesu (Lazarus 1986, za: Byra, Parchomiuk).

Analiza powyższych strategii radzenia sobie ze stresem ukazuje, że dysponowanie strategiami zaradczymi stanowi najważniejszy czynnik redukujący stres. Opracowana przez Carvera taksonomia strategii radzenia sobie ze stresem prezentuje najczęściej stosowane metody kontrolowania stresu i ich wpływ na przebieg radzenia sobie (tabela 3.1).

Tabela 3.1.

Taksonomia strategii radzenia sobie Carvera

Strategia	Opis
Zorientowane na problem Aktywne radzenie sobie	Przedsięwzięcie bezpośrednich działań w próbie usunięcia lub obejścia stresora lub osłabienie jego efektów
Planowanie	Rozważanie sposobów radzenia sobie z danym stresem
Ograniczenie konkurujących działań	Odłożenie na bok wszelkich innych działań i skupienie się na stresorze
Odsunięcie problemu	Czekanie na sprzyjające warunki do działania
Szukanie wsparcia społecznego z pobudek instrumentalnych	Szukanie rady, pomocy, informacji
Zorientowane na emocje Szukanie wsparcia społecznego z pobudek emocjonalnych	Szukanie współczucia, zrozumienia, wsparcia moralnego
Pozytywna reinterpretacja	Powtórna ocena problemu w pozytywnym świetle

Strategia	Opis
Akceptacja	Przyjęcie do wiadomości danej sytuacji i zgoda na nią
Zaprzeczenie	Odmowa uznania realności sytuacji
Zwrot ku religii	Modlitwa, prośba o pomoc, pociecha duchowa
Koncentracja na emocjach	Skupienie się na negatywnych odczuciach w celu ich przewartościowania
Oderwanie behawioralne	Ograniczenie działań w kierunku usunięcia stresora lub całkowite poddanie się
Oderwanie psychologiczne	Podjęcie innych działań w celu oderwania uwagi od sytuacji

Źródło: G. D. Bishop 2000, s. 216.

O efektywności stosowanych strategii decyduje w dużej mierze sytuacja. Bezpośrednie działanie jest skuteczne w chwili, kiedy sytuację można zmienić, ale w zetknięciu z niespodziewaną sytuacją konkretna strategia może wywołać frustrację. W takim wypadku znacznie lepiej sprawdzają się strategie oparte na emocjach, w których powinno odbierać się zdarzenie w możliwie najbardziej pozytywnym świetle (Bishop 2000, s. 230).

Odpowiedni dobór strategii radzenia sobie w danej sytuacji bez wątpienia wpływa także na efekty zwalczania stresu. W dużej mierze warunkuje reakcje fizjologiczne, które z kolei mają wpływa na nasze zdrowie. W radzeniu sobie ze stresem rzadko kiedy wystarcza jedna, określona strategia. Dopiero kontekst sytuacyjny pozwala ocenić, czy konkretna sytuacja jest zorientowana na problem, czy na emocje (G. Bartkowiak, 2009, s. 29-31).

W sposobie określania strategii radzenia sobie ze stresem uwzględnia się aspekt czasowy. Ujęcie to pozwala wskazać radzenie sobie:

- prewencyjne (przed zdarzeniem stresującym);
- antycypacyjne (w obliczu spodziewanego zdarzenia stresującego);
- dynamiczne (w czasie trwania stresu);
- reaktywne (po zakończeniu zdarzenia stresującego);
- rezydualne (zmaganie się z konsekwencjami zdarzenia stresującego) (Schwarzer, Taubert 1999).

Aspekt ten umożliwia nie tylko radzenie sobie ze stresorami, ale także umiejętność stawiania celów dla ulepszania własnego życia i życia społeczności.

Przedstawione powyżej sposoby określenia strategii radzenia sobie ze stresem istotne znaczenie przypisują ocenie poznawczej sytuacji stresowej, emocjom oraz działaniom zaradczym. Obok tak istotnych wartości strategii wymienia się również znaczenie zasobów w radzeniu sobie ze stresem. Lazarus (1986) określa je przedmiotem oceny wtórnej. Określane są również właściwościami ułatwiającymi radzenie sobie z sytuacją trudną (wiedza, własne doświadczenie, oparcie społeczne) (Kosińska-Dec 1992). W rozważaniach na temat zasobów istotną rolę odegrała definicja Sęk (2003, s. 18), która mówi, że są to: „cechy świata zewnętrznego, interpersonalnego i personalnego, które w dynamice procesów konfrontacji człowieka z wymaganiami, jakie napotyka w życiu, pełnią funkcję:

- zapobiegają wystąpieniu stresorów;
- zapobiegają przekształceniu się napięcia stresowego w chroniczny stres;
- sprzyjają skutecznemu radzeniu sobie ze stresem”.

Ogólnie określone zasoby można poddać wielu klasyfikacjom. Najprostszy podział wyróżnia zasoby zewnętrzne i wewnętrzne. Do pierwszej grupy zalicza się czynniki środowiska: fizycznego (klimat, miejsce pracy), biologicznego (rośliny i zwierzęta) oraz społeczno-kulturowego (zasady, wartości, zwyczaje, instytucje pomocowe). Zasoby wewnętrzne rozpatruje się na trzech poziomach: duchowym (poczucie sensu życia), psychicznym (temperament, struktury i funkcje poznawcze, cechy struktury ja, kompetencje emocjonalne i interpersonalne) oraz biologiczne (genetyczne, fizjologiczne, immunologiczne) (Sęk 2003). Borkowski (2001), w swoim opracowaniu, zwraca uwagę na zasoby uwzględniające grupę czynników sytuacyjnych i osobowościowych. Szerokie spectrum prezentuje Kubacka-Jasiecka (1995). Wymienia ona zasoby fizyczne – zdrowie, energia, wytrwałość; użytkowe – pieniądze; społeczne – wsparcie; psychologiczne – obraz siebie i samoocena, dążenia, postawy, aspiracje, potrzeby, poczucie zagrożenia, światopogląd i cele życiowe, dojrzałość społeczno-emocjonalna.

Formy radzenia sobie ze względu na pewność i czas wystąpienia wydarzenia stresowego prezentuje Schwarzer (2001, s. 400-407). Wyróżnia on trzy następujące formy radzenia sobie zorientowanego na przyszłość:

- antycypacyjne radzenie sobie – ukierunkowane jest na zbliżające się wydarzenie, które może wywołać krzywdy lub straty;
- prewencyjne radzenie sobie – ukierunkowane na wydarzenie, które prawdopodobnie może się przytrafić, polega na gromadzeniu zasobów mogących zmniejszyć konsekwencje;

- proaktywne radzenie sobie – ukierunkowane na przyszłe wymagania, gromadzenie zasobów ułatwiających wykorzystanie przyszłych szans.

Autorki Aspinwall i Tazlor (1997, s. 417-436) swoje rozważania koncentrują wokół zasobów i umiejętności, które przygotowują jednostkę do radzenia sobie z różnymi sytuacjami stresowymi (proaktywne radzenie sobie ze stresem). Istotną cechą tego procesu jest gromadzenie zasobów, które nie są dostosowane do konkretnego stresora. Ważne staje się wczesne rozpoznawanie potencjalnych stresorów, inicjowanie ich oceny, podejmowanie takich działań, które zakończą się sukcesem (proporcjonalnie do podejmowanych wysiłków).

Wyróżniły 5 stadiów:

1. Akumulacja zasobów – poszerzanie zasobów zanim pojawi się stresor.
2. Rozpoznawanie – predyspozycje umożliwiające rozpoznanie stresora i potencjalnie zagrażającym czynnikiem ze środowiska.
3. Ocena wstępna ostrzegawczych sygnałów – interpretacja wydarzenia jako problem, ocena możliwych rozwiązań sytuacji.
4. Wstępne wysiłki poradzenia sobie ze stresem – działania ukierunkowane na rozwiązanie problemu, mające na celu ochronę przed potencjalnym stresem. Posiadane kompetencje i podejmowane działania muszą się opierać na optymistycznych, ale tym samym racjonalnych ocenach własnej efektywności.
5. Wydobywanie i wykorzystywanie informacji zwrotnych – rozwijanie umiejętności zdobywania i wykorzystywania danych z konkretnego wydarzenia, aby zapobiec jemu w przyszłości. Podejmowanie właściwych decyzji umożliwi zapobieganie stresorowi.

Efekty stresu w dużej mierze zależą od doboru strategii radzenia sobie w danej sytuacji stresującej. Radzenie sobie zatem jest terminem odnoszącym się do działań podejmowanych w celu zwalczania odbieranego zagrożenia. Działania te przybierają różną formę i obejmują różne strategie, ale zasadniczo można podzielić je na te, które skierowane są na kontrolowanie napięcia emocjonalnego, oraz na te, które koncentrują się na zmianie sytuacji lub jej odbioru.

W przewyciężeniu sytuacji stresującej dużą rolę odgrywa również osobowość. Wyróżnia się kilka składowych osobowości, które mogą wpływać na skutki stresu. Zalicza się do nich: optymizm, obraz siebie oraz wrogość wobec otoczenia. Przegląd literatury pozwala na skonstruowanie jednostki podatnej na stres, czyli posiadającej takie cechy osobowości, które zwiększają ryzyko wystąpienia zaburzeń zdrowotnych w obliczu stresu. Wyłoniła się również osoba, która zdecydowanie łatwiej potrafi uporać się ze stresem (minimalnie

odczuwane konsekwencje). Takie osoby dysponują dużym zaangażowaniem, poczuciem kontroli i umiejętnościami traktowania stresu w kategoriach wyzwania.

Na skuteczność radzenia sobie ze stresem wpływają także relacje jednostki z otoczeniem. Interakcje z innymi ludźmi są źródłem pomocy w zwalczaniu stresorów. Wsparcie społeczne może stanowić zatem czynnik buforujący działania stresu lub też bezpośrednio oddziaływać na zdrowie niezależnie od stresu. Relacje społeczne mogą same w sobie stanowić źródło stresu. W pracy sądowego kuratora rodzinnego z jednej strony odbiera on wsparcie społeczne z najbliższego otoczenia, z drugiej strony odpowiedzialny jest za budowanie relacji społecznych z podopiecznymi, jak i ich rodzinami, które mogą być źródłem stresu.

Z uwagi na społeczny kontekst pracy zawodowej sądowych kuratorów rodzinnych – efektywność podejmowanych przez nich czynności jest w dużej mierze uzależniona od nasilenia stresu. Zatem wnioskuje się, że umiejętność radzenia sobie ze stresem jest istotnym czynnikiem wpływającym na funkcjonowanie i osiągnięcie sukcesów.

WNIOSKI

Podsumowując i uogólniając można uznać, że kompetencje społeczne uwzględniają jednocześnie wiele czynników. Biorą pod uwagę zarówno wiedzę, jak i umiejętności, doświadczenie oparte na wiedzy i wynikające z relacji społecznych, postawy i zaangażowanie, jak również indywidualne zdolności czy cechy jednostki. Dzięki tak szerokiemu spojrzeniu wyłania się wielorakie znaczenie kompetencji społecznych. Pozwala ono efektywnie nawiązywać bliskie kontakty interpersonalne (sytuacje intymne), być potencjalnym obiektem uwagi lub oceny ze strony innych osób i zgodnie z tym dostosowywać swój wizerunek celem realizacji ustalonych celów (sytuacje wymagające ekspozycji społecznej), jak również podejmować działania zgodne z własnym interesem bez niepotrzebnego lęku, a zarazem bez naruszania praw innych ludzi (sytuacje wymagające asertywności) (A. Matczak, 2001, s. 8).

A. Matczak, autorka przyjętej w niniejszej rozprawie koncepcji kompetencji społecznych, przeprowadziła badania, w wyniku których stwierdzono, że wysoki poziom kompetencji społecznych sprzyja przekonaniu o możliwości kontrolowania konsekwencji własnych działań, radzeniu sobie ze stresem oraz większemu wglądowi we własne życie emocjonalne. Kompetencje wpływają także na efektywną realizację wyznaczonych celów i lepsze spostrzeganie przez otoczenie. Jednostki wykazujące wysoki poziom kompetencji społecznych postrzegane są jako osoby: otwarte, pewne siebie, aktywne, z cechami

przywódczymi. Dzięki temu lepiej przystosowują się do warunków społecznych oraz wykazują się większą plastycznością zachowań (A. Matczak, 2001, s. 42-43).

Przy tak ujmowanej koncepcji kompetencji społecznych zwraca się uwagę na szereg umiejętności, za pomocą których sądowy kurator rodzinny realizuje powierzone obowiązki, nałożone przez Sąd Rodzinny i Nieletnich. Podążając w ślad za autorką koncepcji przyjmuje się, że wpływają one na efektywną realizację wyznaczonych celów, w tym zawodowych. Niezbędne w tym miejscu jest zweryfikowanie umiejętności zadaniowych, które w znaczny sposób wywierają wpływ na innych. Analizując doświadczenie zawodowe sądowych kuratorów, jak i badania teoretyczne wyłoniono grupy umiejętności (motywacyjno-wspierające, diagnostyczno-interwencyjne, kontrolno-ewaluacyjne), które obok kompetencji społecznych w znaczny sposób wpływają na efektywność podejmowanych oddziaływań resocjalizacyjnych.

Kompetencje społeczne rozumiane jako dyspozycja warunkująca efektywność funkcjonowania w sytuacjach społecznych (A. Matczak, 2001, s. 7) rozumiana jest jako godzenie rozbieżności między indywidualnymi i społecznymi celami. Obok podstawowych umiejętności zadaniowych wywierających wpływ na innych warunkują poprawę sytuacji opiekuńczo-wychowawczej podopiecznych sądowych kuratorów rodzinnych.

Nabywane w toku treningu społecznego kompetencje społeczne (A. Matczak, 2001, s.5), jak i umiejętności zadaniowe tworzą charakterystykę osoby odpowiedzialnej za niesienie pomocy, w trudnych warunkach pracy zawodowej, jakim jest środowisko otwarte. Style pracy podjęte w konkretnej sytuacji stresowej są wynikiem interakcji zachodzącej pomiędzy cechami sytuacji a stylem radzenia sobie, który jest charakterystyczny dla jednostki (Endler, Parker, 1994, s. 54). Praca sądowego kuratora rodzinnego wymaga od niego, aby posiadane cechy i właściwości warunkowały styl skoncentrowany na zadaniu, chcąc pokonać trudność. Styl skoncentrowany na emocjach odpowiada za zmniejszenie napięcia emocjonalnego, które pojawia się w każdej sytuacji stresowej.

Omawiane komponenty pracy zawodowej sądowego kuratora rodzinnego stanowią integralną część funkcjonowania społecznego i wpływają znacząco na poziom i jakość życia jednostki. Jest to szczególnie ważne w odniesieniu do osób, których zadaniem jest pomoc, opieka, motywowanie i resocjalizacja nieprzystosowanych społecznie jednostek.

Przedstawione w powyższym rozdziale rozważania tworzą konstrukt teoretyczny, który jest fundamentem badań naukowych przeprowadzonych w grupie sądowych kuratorów rodzinnych.

IV. KOMPETENCJE SĄDOWYCH KURATORÓW RODZINNYCH – ANALIZA BADAŃ WŁASNYCH

Koncepcja kompetencji społecznych wywodzi się z opisów zachowań związanych z lepszym przystosowaniem do zmian zachodzących w życiu jednostki. C. Lévy-Leboyer (1997, s.19.) jest zdania, że jest to zintegrowane wykorzystanie zdolności, cech osobowości, a także nabytej wiedzy i umiejętności, w celu doprowadzenia do pomyślnego wykonania założonego celu. A. Matczak (2001, s. 12.) precyzuje pojęcie do efektywnego radzenia sobie w sytuacjach społecznych.

4.1. Kompetencje społeczne

Niezmiernie ważna efektywność, o której wspomina A. Matczak dotyka pracy rodzinnych kuratorów sądowych. Są to pracownicy, którzy narażeni są na reagowanie w bardzo zróżnicowanych warunkach. Sytuacje społeczne wymuszają zatem na nich złożone umiejętności warunkujące efektywność oddziaływań wychowawczo-opiekuńczych. Biorąc to pod uwagę postanowiono zbadać natężenie kompetencji społecznych u sądowych kuratorów rodzinnych. Założono, że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych. Przyjęto, że kuratorzy zawodowi ujawniają wyższy poziom kompetencji społecznych niż kuratorzy społeczni.

Pierwszym etapem pracy empirycznej jest określenie, czy istnieją i czego dotyczą różnice między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych. W tym celu dokonano oceny poziomu ogólnej efektywności zachowań oraz poziomu efektywności zachowań w trzech rodzajach sytuacji - ekspozycji społecznej, sytuacji intymnych bądź wymagających asertywności. Następnie został wyliczony współczynnik korelacji między poszczególnymi wskaźnikami kompetencji społecznych w badanych grupach rodzinnych kuratorów: zawodowych oraz społecznych.

W celu weryfikacji założonych hipotez wykorzystano – Kwestionariusz ankiety Kompetencji Społecznych. Posłużono się takimi wskaźnikami, jak:

– kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach intymnych (I) – sytuacje wymagające bliskiego kontaktu, silnego zaangażowania w interakcje;

- kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej (ES) – sytuacje wymagające pełnego skupienia z powodu bycia obiektem zainteresowania;
- kompetencje warunkujące efektywność zachowań wymagających asertywności (A) – sytuacje wymagające umiejętnego odpierania wpływu innych osób, bez naruszania ich dobra.

W celu weryfikacji założeń obliczono wynik ogólny posiadanych kompetencji społecznych przez rodzinnych kuratorów sądowych. Następnie obliczono cząstkowe wartości dla poszczególnych rodzajów kompetencji. Analizę wyników rozpoczęto od przedstawienia ogólnego wyniku badanych kompetencji (tabela 4.1.).

Tabela 4.1.

Ogólna efektywność zachowań w poszczególnych wymiarach kompetencji społecznych N[234]

Kompetencje społeczne	min	max	Σx	$\bar{x}$	%
Zachowania w sytuacjach intymnych	28	60	10847	46,4	52,1
Zachowania w sytuacjach ekspozycji społecznej	24	72	13090	55,9	71,4
Zachowania w sytuacjach wymagających asertywności	29	67	11564	49,4	60,3
Ogólna efektywność zachowań	105	234	43288	184,9	65,8

min - minimalna liczba punktów

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

max - maksymalna liczba punktów

Σx - suma wyników surowych

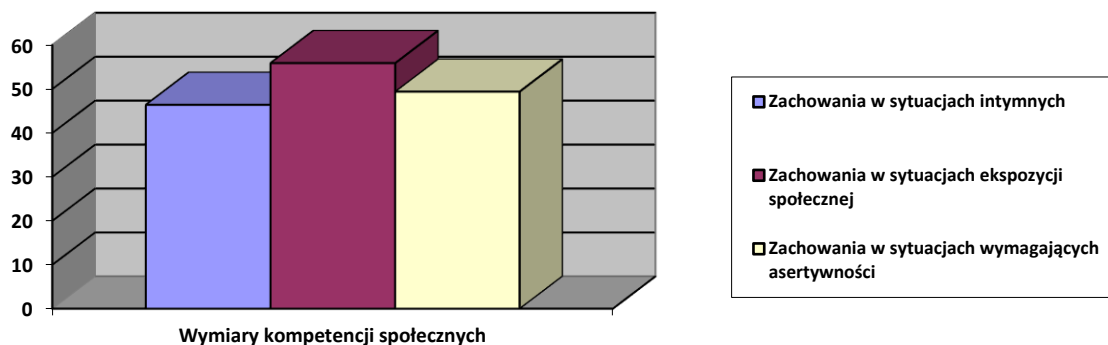
% - procent wyników surowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Analizy ogólnej efektywności zachowań wskazują na średni poziom uzyskanych odpowiedzi. Ponad połowa respondentów (65,8%) uzyskała wynik na poziomie przeciętnym. Uzyskane wyniki w poszczególnych wymiarach kompetencji społecznych wskazują, że najwyższą efektywność sądowi kuratorzy społeczni osiągają w sytuacjach ekspozycji społecznej (71,4%), następnie w sytuacjach wymagających asertywności (60,3%) oraz najniższą w sytuacjach intymnych (52,1%).

Powyższe dane wskazują, że sądowi kuratorzy rodzinni nie mają trudności w radzeniu sobie w sytuacjach, kiedy narażeni są na ciągłą krytykę oraz ocenianie. Z kolei sytuacje intymne powodować mogą dyskomfort. Sytuacja ta ukazuje, że kuratorzy nie obawiają się oceny ze strony innych, a bliskie kontakty interpersonalne, związane z daleko idącym odsłanianiem się poprzez między innymi zwierzenie się nie powinny mieć miejsca w ich pracy. Zbyt duża zależność emocjonalna może warunkować niepowodzenie pracy wychowawczej. Graficzny obraz uzyskanych wyników przedstawia rysunek 4.1. Pozostałe wyniki

prezentują wyrównany poziom ogólnej efektywności oraz efektywności w sytuacjach wymagających asertywności.

Rys. 4.1. Ogólny poziom efektywności zachowań w poszczególnych wymiarach kompetencji społecznych [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W prezentowanej analizie graficznej na uwagę zasługuje niewielkie zróżnicowanie w wymiarach kompetencji społecznych, przy jednoczesnym zauważalnym wyniku średniej w jednym z omawianych wymiarów kompetencji.

Ogólna efektywność zachowań sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych i społecznych

Kolejny krok analiz empirycznych dotyczy porównania uzyskanych wyników w zależności od grupy, biorąc pod uwagę formę realizacji powierzonych obowiązków.

Tabela 4.2.

Wskaźniki opisu próby dla wszystkich wymiarów kompetencji społecznych [N=234]

Kompetencje społeczne	Kuratorzy zawodowi					Kuratorzy społeczni				
	min	max	Σx	$\bar{x}$	%	min	max	Σx	$\bar{x}$	%
Zachowania w sytuacjach intymnych	32	59	5438	46,5	50,4	28	60	5409	46,2	53,8
Zachowania w sytuacjach ekspozycji społecznej	37	72	6622	56,6	70,9	24	72	6468	55,2	71,8
Zachowania w sytuacjach wymagających asertywności	29	65	5851	50,0	62,3	29	67	5713	48,8	58,1
Ogólna efektywność zachowań	130	228	21876	186,9	64,1	105	234	21412	183,0	67,5

min - minimalna liczba punktów

max - maksymalna liczba punktów

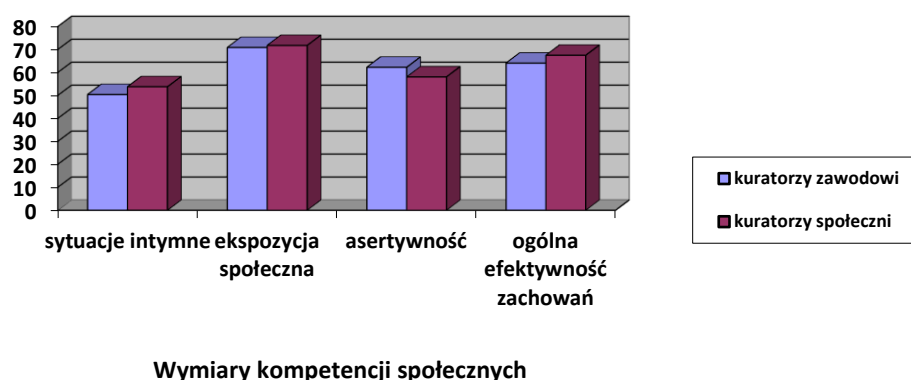
$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

Σx - suma wyników surowych

% - procent wyników surowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Powyższe wyniki nie potwierdzają ogólnie przyjętego przekonania, że sędziwi kuratorzy rodzinni wykonujący swoje obowiązki zawodowo posiadają wyższy poziom kompetencji społecznych niż sędziwi kuratorzy rodzinni wykonujący swoje obowiązki społecznie. Otrzymane rezultaty wskazywać mogą na szczególną dbałość kuratorów zawodowych o dobór, a także późniejszy rozwój podległych sobie kuratorów społecznych. Kuratorzy zawodowi odkrywają potencjał tkwiący w kuratorach społecznych, który w toku treningu społecznego doskonalą. Ponadto, obie grupy badanych w sytuacjach ekspozycji społecznej osiągnęły najwyższy stopień ($z=70,9\%$, $s=71,8\%$) wyniku maksymalnego. Może to być efektem dbałości tego środowiska o jakość interakcji z podopiecznymi, a także ich rodzinami oraz stworzenia klimatu sprzyjającego eksponowaniu siebie. Graficzny obraz uzupełnia porównanie pozostałych wymiarów kompetencji społecznych dla obu grup respondentów rysunek 4.2.

Rys. 4.2. Ogólna efektywność zachowań sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych oraz społecznych [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Podsumowując można uznać, że ogólna efektywność zachowań sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych oraz społecznych nie wykazuje wyraźnego zróżnicowania. Powyższa tendencja utrzymuje się także we wszystkich mierzonych wskaźnikach kompetencji społecznych.

Różnice między wynikami sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych a społecznych

Wyniki badań wykazały, że nie ma istotnych różnic w poziomie poszczególnych wskaźników kompetencji społecznych w obu grupach badanych. Rozproszenie wyników badanych kompetencji wskazuje jednak na pewne różnice w ich zakresie (tabela 4.3.).

Tabela 4.3.

Ogólny wynik analizy testem t-Studenta w Skali Kompetencji Społecznych w badanych grupach kuratorów: zawodowych oraz społecznych [N=234]

Kompetencje społeczne	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni		t	p.i.
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		
Zachowania w sytuacjach intymnych	46,5	6,23	46,2	6,97	0,287	n.i.
Zachowania w sytuacjach ekspozycji społecznej	56,6	8,19	55,2	8,99	1,171	n.i.
Zachowania w sytuacjach wymagających asertywności	50,0	8,04	48,8	9,08	1,052	n.i.
Ogólna efektywność zachowań	186,9	22,8	183,0	25,5	1,252	n.i.

*wartości testu t-Studenta przekraczające wartość krytyczną testu $t=1,98$ świadczą o tym, że różnice wyników między grupami są istotne statystycznie

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna
s - odchylenie standardowe
t - test Studenta
p.i. - poziom istotności

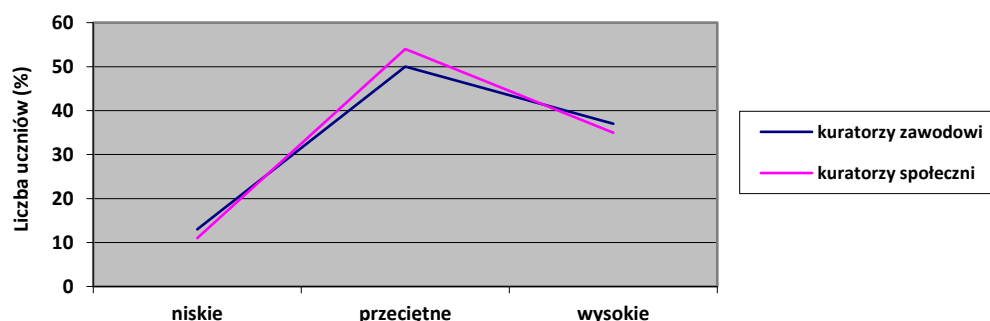
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W ogólnym wyniku skali kompetencji społecznych średnia w grupie kuratorów zawodowych wynosi 186,97, przy odchyleniu standardowym równym 22,88. Grupa kuratorów społecznych wykazuje średnią o wartości 183,01, przy odchyleniu standardowym równym 25,52. Po przeprowadzonej analizie statystycznej stwierdzono, że badane grupy istotnie nie różnią się poziomem kompetencji społecznych (przy $p < 0,05$).

Dodatkowo, powyższa analiza wskazuje, że brak jest wskaźnika, w którym badane grupy różnią się statystycznie. Jak ukazują wcześniej przedstawione wyniki badań uzyskane rezultaty w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych, jak i społecznych są do siebie bardzo zbliżone. Przy $p < 0,05$ wyniki nie zbliżają się do istotności. Może to oznaczać między innymi, że każdy rodzinny kurator zawodowy dobiera do swojego zespołu kuratora społecznego według ściśle określonych kryteriów. Duża część kuratorów zawodowych przyjmuje pod swoją opiekę praktykantów. Znacząca ich część w czasie sprawowania opieki nad praktykantem sprawdza oraz weryfikuje ich kompetencje. Uznać zatem można, że kurator

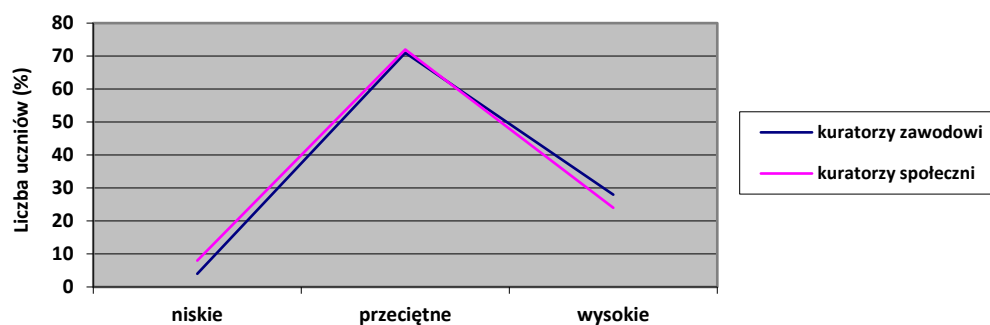
zawodowy dobiera do swojego zespołu takiego kuratora społecznego, który cechuje się odpowiednimi kompetencjami niezbędnymi do prowadzenia oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych. W toku współpracy kurator zawodowy ewentualnie uzupełnia braki kuratora społecznego.

Analiza rozkładów empirycznych uzyskanych danych potwierdza występujące różnice w zakresie poszczególnych wskaźników kompetencji społecznych. W związku z tym, w kolejnym etapie badań przeprowadzono analizę wyników dla poszczególnych podskal w porównywanych grupach. Na podstawie istniejących norm przełożono wyniki surowe na steny, a następnie określono natężenie badanych kompetencji społecznych jako wyniki niskie, przeciętne i wysokie (rys od 4.3 do 4.5.).

Rys. 4.3. Efektywność zachowań w sytuacjach intymnych - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]

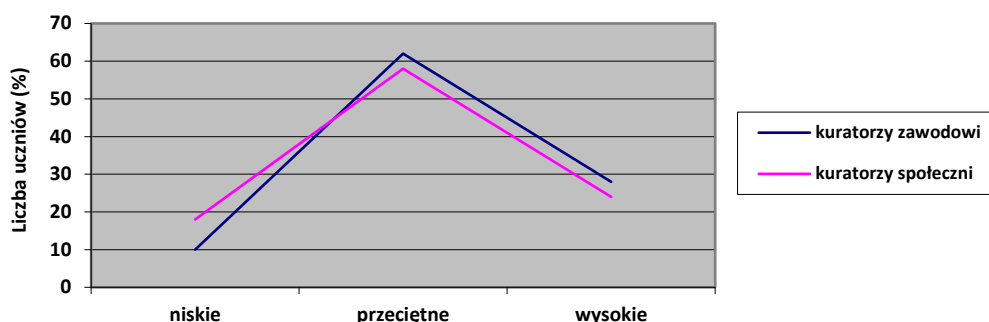
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rys. 4.4. Efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rys. 4.5. Efektywność zachowań w sytuacjach wymagających asertywności - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Dokonując analizy otrzymanych wyników dla poszczególnych grup indagowanych należy stwierdzić, że uzyskano zbliżony rozkład odpowiedzi w trzech z badanych wskaźników kompetencji społecznych. Szczegółowe wyniki badań pokazują, że w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych w skali kompetencje warunkujące efektywność zachowań w sytuacjach intymnych (I) respondenci w 50% otrzymali wyniki przeciętne; 37% wyniki wysokie oraz 13% wyniki niskie. Podobny rozkład prezentują wyniki kuratorów społecznych, gdzie 54% odpowiedzi to wyniki przeciętne; 35% – wyniki wysokie oraz 11% – wyniki niskie. Wynika z tego, że co 3 badany ogólnej liczby respondentów cechuje się wysokimi wynikami w omawianej skali.

Analiza kompetencji warunkujących efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej (ES) wskazują, że w obu badanych grupach sądowych kuratorów rodzinnych ponad 2/3 grupy wykazuje przeciętne wyniki. Oznaczać to może, że kuratorzy w oby grupach przygotowani są do bycia w centrum zainteresowania, obserwowania przez innych, a za czym idzie oceniania. W grupie kuratorów zawodowych jedynie 4% wykazuje wyniki niskie, w grupie kuratorów społecznych – 8%. Na wyniki wysokie zapracowało 25% kuratorów zawodowych oraz 20% kuratorów społecznych.

W skali badającej efektywność zachowań w sytuacjach wymagających asertywności (A) wśród kuratorów zawodowych ponad połowa (62%) uzyskało wyniki na poziomie przeciętnym, wysokie wyniki dotyczyły 28%, a niskie 10% badanych. W grupie kuratorów społecznych również najwięcej badanych osiągnęło wyniki przeciętne – 58%, następnie wysokie – 24% i nieco mniej niskie – 18%.

Z uwagi na otrzymane wyniki nie poddano ich dalszej analizie statystycznej.

Założona hipoteza (**H2**), że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych została zweryfikowana pozytywnie. Najwyższą wartość średniej otrzymały kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej dla badanej grupy sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych $\bar{x}=56,60$ oraz społecznych $\bar{x}=55,28$. Najniższy wynik otrzymały kompetencje w sytuacjach intymnych zarówno w grupie sądowych kuratorów zawodowych ($\bar{x}=46,48$), jak i społecznych ($\bar{x}=46,23$). Analiza powyższych wyników wskazuje na fakt, że sądowi kuratorzy rodzinni bez względu na formę wykonywania swoich obowiązków cechują się zróżnicowanym poziomem kompetencji społecznych. Dzięki zdobytym kompetencjom sądowi kuratorzy rodzinni doskonale dopasowują się do aktualnie występującej sytuacji, potrafią poznać i zrozumieć położenie swoich podopiecznych, a także nie przeszkadza im fakt, że jest się obiektem zainteresowania. Interpretacja wyników wskazują także, że w mniejszym stopniu radzą sobie w sytuacjach wymagających bliskiego kontaktu, silnego angażowania się w interakcje w innymi ludźmi.

Biorąc pod uwagę zaprezentowane wyniki neguje się przyjętą hipotezę (**H3**), która zakłada, że istnieją istotne różnice między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych i społecznych. Wynika z tego, że kuratorzy zawodowi nie posiadają lepiej rozwiniętych kompetencji społecznych. Analiza statystyczna ogólnego wyniku w Skali Kompetencji Społecznych wykazuje, że średnia grupy kuratorów zawodowych wynosi $\bar{x}=186,97$, natomiast średnia w grupie kuratorów społecznych wynosi $\bar{x}=183,01$. Przy wyniku $p=0,212$ różnica nie jest istotna statystycznie. Na zaprzeczenie omawianej hipotezy wskazuje także analiza wyników procentowych uzyskanych w poszczególnych podskalach Kwestionariusza Kompetencji Społecznych. Zbliżone wyniki procentowe w grupach kuratorów zawodowych, jak i społecznych wskazują, że obie grupy w większości wykazują przeciętny poziom kompetencji warunkujących efektywność zachowań w sytuacjach intymnych, ekspozycji społecznej oraz wymagających asertywności. Brak różnicy między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów zawodowych i społecznych wynikać może z faktu, że kuratorzy społeczni, którzy wzięli udział w badaniu są kuratorami z kilkuletnim doświadczeniem, w trakcie którego zostali odpowiednio wytrenowani przez różnego rodzaju sytuacje społeczne, jak i samych kuratorów zawodowych. Kurator zawodowy zaś dokłada wszelkich starań, aby jego zespół kuratorów społecznych był należycie przygotowany do pracy opiekuńczo-wychowawczych.

4.2. Reagowanie w sytuacjach trudnych sądowych kuratorów rodzinnych

W nawiązaniu do głównego ujęcia kompetencji społecznych rozumianych jako efektywne radzenie sobie w sytuacjach społecznych (Maczak 2001, s. 12) należy zwrócić szczególną uwagę na zachowania osób w sytuacjach trudnych. Niniejsza dysertacja ujmuje sytuację trudną za doświadczenie, które wykracza poza sprawdzone przez jednostkę sposoby skutecznego poradzenia sobie z nim. Do najczęściej określanych sytuacji trudnych zalicza się te sytuacje społeczne, które są zarazem nowe – wymagające od jednostki wprowadzenia niesprawdzonych dotąd sposobów zareagowania, jak i znane – przekraczające możliwości oraz wywołujące silne emocje, w tym stres. Ponadto sytuacja trudna może wyzwać w człowieku stan wzmożonej aktywizacji i obciąża lub wręcz przeciąża system regulacji zachowania. W zależności od tego, jak człowiek odbierze daną sytuację oraz swoje możliwości poradzenia sobie z nią sytuacja może być postrzegana jako trudna. A jej pojawienie się może powodować dezorganizację zachowania oraz wyzwolenie się mechanizmów obronnych.

Sądowi kuratorzy rodzinni stanowią grupę osób, które w zdecydowany sposób powinny poradzić sobie w sytuacjach nowych, jak i tych znanych. Powinni wybierać wówczas styl skoncentrowany na zadaniu, a wystrzegać się od stylu skoncentrowanym na unikaniu, w tym angażowaniu się w czynności zastępcze oraz poszukiwaniu kontaktów towarzyskich.

W celu weryfikacji założonej hipotezy wykorzystano Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych w adaptacji J. Strelaua, A. Jaworskiej, K. Wrześniewskiego oraz P. Szczepaniaka. Kwestionariusz ten koncentruje się na interakcji między cechami sytuacji a stylem radzenia sobie jednostki, który rozumiany jest jako charakterystyczny sposób zachowania się. Dzięki kwestionariuszowi można wyróżnić:

1. Styl skoncentrowany na zadaniu (SSZ).
2. Styl skoncentrowany na emocjach (SSE).
3. Styl skoncentrowany na unikaniu (SSU), w którym uwidacznia się:
  - a. angażowanie się w czynności zastępcze (ACZ);
  - b. poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT).

Tabela 4.4.

Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu radzenia sobie w sytuacjach stresowych w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

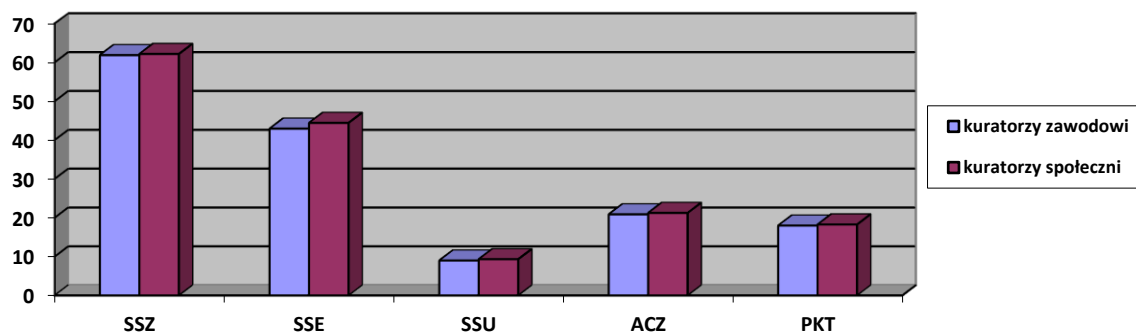
Style reagowania w sytuacjach trudnych	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni	
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s
Styl skoncentrowany na zadaniu (SSZ)	61,86	8,34	62,16	8,79
Styl skoncentrowany na emocjach (SSE)	42,94	9,15	44,42	10,89
Styl skoncentrowany na unikaniu (SSU)	8,98	2,39	9,32	2,66
Angażowanie w czynności zastępcze (ACZ)	20,87	6,75	21,24	6,54
Poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT)	17,98	4,02	18,26	3,66

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

s - odchylenie standardowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Analiza powyższych wyników wskazuje na fakt, że średnia wyników dla stylu skoncentrowanego na zadaniu (SSZ) w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych wynosi $\bar{x}$ =61,86, natomiast w grupie kuratorów społecznych $\bar{x}$ =62,16. Wynik najniższy w grupie kuratorów zawodowych $\bar{x}$ =8,98 i społecznych $\bar{x}$ =9,32 osiągnął styl skoncentrowany na unikaniu.

Rys. 4.6. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu radzenia sobie w sytuacjach stresowych w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Następnym krokiem było poddanie powyższych wyników analizie statystycznej testem t-Studenta.

Tabela 4.5.

Istotność różnic w zakresie stylów reakcji na sytuacje trudne w badanych grupach rodzinnych kuratorów: zawodowych oraz społecznych [N=234]

Styl reagowania w sytuacjach trudnych	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni		t	p.i.
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		
Styl skoncentrowany na zadaniu (SSZ)	61,86	8,34	62,16	8,79	-0,267	n.i.
Styl skoncentrowany na emocjach (SSE)	42,94	9,15	44,42	10,89	-1,125	n.i.
Styl skoncentrowany na unikaniu (SSU)	8,98	2,39	9,32	2,66	-1,034	n.i.
Angażowanie w czynności zastępcze (ACZ)	20,87	6,75	21,24	6,54	-0,423	n.i.
Poszukiwanie kontaktów towarzyskich (PKT)	17,98	4,02	18,26	3,66	-0,561	n.i.

*wartości testu t-Studenta przekraczające wartość krytyczną testu $t=1,98$ świadczą o tym, że różnice wyników między grupami są istotne statystycznie

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

s - odchylenie standardowe

t - test Studenta

p.i. - poziom istotności

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Uzyskane wyniki badań pokazują, że nie uwidacznia się żaden wskaźnik, w którym różnice byłyby istotne statystycznie. Przedstawione średnie w badanych grupach sądowych kuratorów zawodowych, jak i społecznych są do siebie bardzo zbliżone. Przy $p < 0,05$ wyniki nie zbliżają się do poziomu istotności.

Analiza powyższych wyników wskazuje na fakt, że sędowi kuratorzy rodzinny zawodowi, jak i społeczni prezentują tożsame style zachowania w sytuacjach stresowych. Wyniki wskazują, że najczęściej wybierany jest styl skoncentrowany na zadaniu, najrzadziej - styl skoncentrowany na unikaniu.

Powyższa analiza potwierdza część hipotezy (**H4**), że sędowi kuratorzy rodzinny zawodowi oraz społeczni prezentują zróżnicowany poziom stylów reagowania w sytuacjach trudnych. Zdecydowanie częściej wybierany styl skoncentrowany na zadaniu warunkuje efektywne poszukiwanie rozwiązań w trudnych sytuacjach podopiecznych. Kuratorzy cechujący się tym stylem będą w swojej pracy opierać się na modelu terapeutyczno-opiekuńczym, który posiada najwyższe walory wychowawcze.

4.3. Poczucie sensu życia sądowych kuratorów rodzinnych

Poczucie sensu życia umożliwia człowiekowi prawidłowo funkcjonować, uzyskiwać osiągnięcia proporcjonalnie w stosunku do możliwości. Dodatkowo wie, czego pragnie od życia oraz jakimi wartościami się kierować. Aktywność życiowa jest ściśle określona i pozytywnie oceniana przez podmiot. Zaś niezaspokojenie potrzeby sensu życia prowadzi do stanu napięcia, określanego przez Frankla jako frustrację egzystencjalną, utrzymującą się lub okresowo powracającą, prowadzącą do nerwicy noogennej. Objawami tego rodzaju nerwicy są: nuda, cynizm, nihilizm, depresja, izolacja, agresja, negacja, rezygnacja, ucieczka od życia (K. Popielski, 1987, s. 3299).

Sądowi kuratorzy rodzinni jako osoby odpowiedzialne za kształtowanie zachowań społecznie akceptowanych u swoich podopiecznych powinni zdawać sobie sprawę z sensu i celu swojego istnienia. Dlatego też przyjęto hipotezę (**H4**), która zakłada, że kuratorzy posiadają zróżnicowany poziom poczucia sensu życia.

W celu weryfikacji założonej hipotezy wykorzystano Test Sensu Życia J. C. Crumbaugh'a i L. T. Macholika, w polskim przekładzie Z. Płużek.

J. C. Crumbaugh i L. T. Macholik, twórcy najbardziej znanych testów do pomiaru natężenia poczucia sensu życia (Purpose in Life Test), znanego w Polsce jako PLT lub PIL, przyjęli, że poczucie sensu życia wyraża się w afirmacji życia, konsekwentnym dążeniu do realizacji wartości i celów życiowych, negacją samobójstwa oraz brakiem lęku przed śmiercią. Natomiast o braku lub słabym natężeniu poczucia sensu życia świadczy niezadowolony z życia, brak celów i wartości, poczucie nudy, akceptacja samobójstwa, lęk przed śmiercią, itp. (K. Popielski 1987).

Do badań wykorzystano wyłącznie część A testu, zawierająca 20 twierdzeń, do których badany ma ustosunkować się na siedmiopunktowej skali. Im wyższy wynik, tym wyższe poczucie sensu życia.

Tabela 4.6.

Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu poczucia sensu życia w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

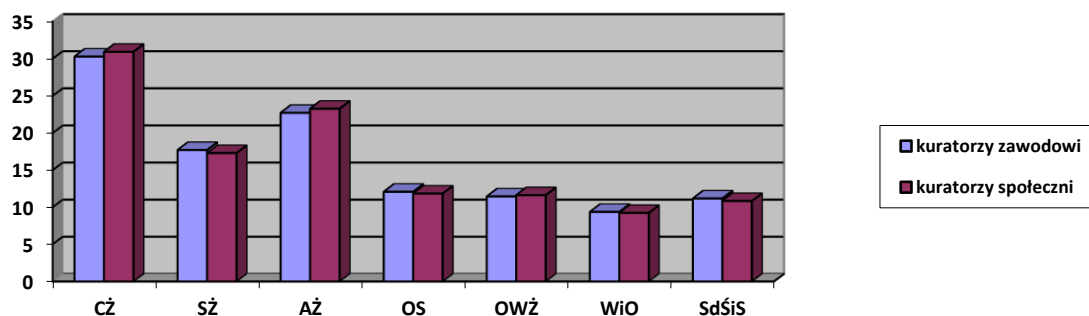
Wskaźniki poczucia sensu życia	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni	
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s
Cele życia (CŻ)	30,31	3,29	30,95	2,90
Sens życia (AŻ)	17,72	2,47	17,31	2,42
Afirmacja życia (AŻ)	22,73	3,20	23,28	3,10
Ocena siebie (OS)	12,09	1,59	11,85	1,65

Wskaźniki poczucia sensu życia	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni	
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s
Ocena własnego życia (OWŻ)	11,46	1,69	11,63	1,66
Wolność i odpowiedzialność (WiO)	9,38	1,46	9,24	1,41
Stosunek do śmierci i samobójstwa (SdŚIS)	11,19	2,03	10,85	2,15

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

s - odchylenie standardowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rys. 4.7. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu poczucia sensu życia w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Powyższe wyniki poddano próbie analizy statystycznej celem znalezienia wskaźników, które istotnie mogłyby różnicować obie badane grupy indagowanych.

Tabela 4.7.

Istotność różnic w zakresie poczucia sensu życia w badanych grupach rodzinnych kuratorów: zawodowych oraz społecznych.

Style	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni		t	p.i.
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		
Cele życia	30,31	3,29	30,95	2,90	-1,580	n.i.
Sens życia	17,72	2,47	17,31	2,42	1,284	n.i.
Afirmacja życia	22,73	3,20	23,28	3,10	-1,349	n.i.
Ocena siebie	12,09	1,59	11,85	1,65	1,170	n.i.
Ocena własnego życia	11,46	1,69	11,63	1,66	-0,779	n.i.
Wolność i odpowiedzialność	9,38	1,46	9,24	1,41	0,773	n.i.
Stosunek do śmierci i samobójstwa	11,19	2,03	10,85	2,15	1,250	n.i.

*wartości testu t-Studenta przekraczające wartość krytyczną testu $t=1,98$ świadczą o tym, że różnice między grupami są istotne statystycznie

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

s - odchylenie standardowe

t - test Studenta

p.i. - poziom istotności

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na podstawie otrzymanych danych można stwierdzić, że w obu badanych grupach sądowych kuratorów rodzinnych wskazania były bardzo zbliżone do ogólnego rozkładu odpowiedzi. Ponadto wyniki obu badanych grup nie różnią się na poziomie istotnie statystycznym. Może to oznaczać, że kuratorzy zawodowi budując zespół społecznej służby kuratorskiej dobierają kandydatów pod względem pewności siebie, zdecydowania oraz chęci do działania, z pozytywnym stosunkiem do siebie samego.

W wyniku powyższej analizy można zauważyć, że uzyskany rozkład odpowiedzi dla obu grup respondentów jest podobny. W zasadzie uzyskano tę samą kolejność wskazywania poszczególnych odpowiedzi. Przedstawione wyniki pozwalają wyłonić te wskaźniki, które obie badane grupy oceniają najwyżej. Zatem najwyższą średnią otrzymał wskaźnik cele życia (kuratorzy zawodowi $\bar{x}=30,31$, społeczni $\bar{x}=30,95$). Następnym był wskaźnik afirmacja życia ze średnimi kuratorów zawodowych $\bar{x}=22,73$ i społecznych $\bar{x}=23,28$. Najniżej kuratorzy ocenili wskaźnik stosunek do śmierci i samobójstwa (zawodowi $\bar{x}=11,19$, społeczni $\bar{x}=10,85$) oraz wolność i odpowiedzialność (zawodowi $\bar{x}=9,38$, społeczni $\bar{x}=9,24$). Uwzględniając fakt, że w wskazania w obu grupach badanych są zbliżone można skonstruować obraz kuratora, który ma jasno sprecyzowane cele, dąży do nich, a swoje życie odczuwa pełne aprobaty. Gdy zastanawia się nad zdolnością człowieka do wolnego wyboru to wydaje mu się, że ludzie posiadają go przez całe życie. A kiedy przyjdzie czas śmierci - wie, że jego życie było wartościowe i jest na nią gotowy. Dzięki tak przyjętym wartościom sądowy kurator rodzinny może stać się wzorem dla nieprzystosowanej społecznie młodzieży, być wsparciem dla potrzebujących.

Ujawnione wyniki prezentują zróżnicowany poziom wskaźników poczucia sensu życia. Ich charakterystyka potwierdza część założonej hipotezy badawczej **(H4)**.

4.4. Podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu

Celem pracy sądowych kuratorów rodzinnych jest przede wszystkim prowadzenie oddziaływań opiekuńczo-wychowawczych. Kuratorzy powinni zatem posiadać pełną kafe-terię kompetencji oraz umiejętności, które umożliwiają im efektywne wykonywanie powierzonych obowiązków. Ponadto powinni stale podnosić kwalifikacje oraz rozwijać niezbędne umiejętności. Analiza badań teoretycznych wyodrębniła listę umiejętności, którymi powinien cechować się sądowy kurator rodzinny. W związku z powyższym przyjęto hipotezę

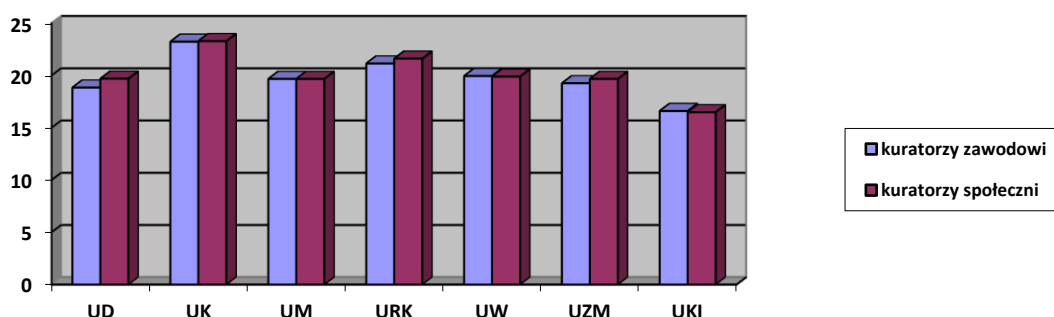

(H4), która zakłada, że sędowi kuratorzy rodzinni posiadają zróżnicowany poziom podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu.

W celu weryfikacji założonej hipotezy skonstruowano autorski kwestionariusz oraz wykorzystano go do analizy różnic posiadanych umiejętności. Zgodnie z analizą badań teoretycznych kwestionariusz bada poziom następujących umiejętności:

- diagnostycznych,
- komunikacyjnych,
- motywowania,
- rozwiązywania konfliktów,
- współpracy,
- zmiany postaw oraz
- kontroli innych.

Kwestionariusz zawierał 42 twierdzenia podzielone na poszczególne umiejętności, do których badany ma ustosunkować się na czteropunktowej skali. Im wyższy wynik, tym wyższe umiejętności prezentują respondenci (rys. 4.8.)

Rys. 4.8. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Uzyskane wyniki poddano analizie statystycznej w celu ustalenia istotnie statystycznych różnic w poziomie podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu.

Tabela 4.8.

Istotność różnic w zakresie ogólnego wyniku podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]

Umiejętności zadaniowe	Kuratorzy zawodowi		Kuratorzy społeczni		t	p.i.
	$\bar{x}$	s	$\bar{x}$	s		
Umiejętności diagnostyczne	18,85	2,36	19,70	2,24	-2,816	0,005
Umiejętności komunikacyjne	23,24	2,74	23,29	2,45	-0,151	n.i.
Umiejętności motywacyjne	19,68	2,54	19,68	2,54	-0,026	n.i.
Umiejętność rozwiązywania konfliktów	21,15	2,10	21,62	1,68	-1,889	n.i.
Umiejętność współpracy	19,96	2,39	19,90	2,35	0,193	n.i.
Umiejętność zmiany postaw	19,26	2,29	19,68	2,16	-1,437	n.i.
Umiejętność kontroli innych	16,61	2,39	16,449	2,23	0,396	n.i.

*wartości testu t-Studenta przekraczające wartość krytyczną testu $t=1,98$ świadczą o tym, że różnice między grupami są istotne statystycznie

$\bar{x}$ - średnia arytmetyczna

s - odchylenie standardowe

t - test Studenta

p.i. - poziom istotności

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Pierwsza, pobieżna analiza uzyskanych powyżej wyników wskazuje, że sędowi kuratorzy rodinni posiadają zróżnicowany poziom omawianych umiejętności. Obie grupy indagowanych najwyżej oceniły swoje umiejętności komunikacyjne (zawodowi $\bar{x}=23,24$, społeczni $\bar{x}=23,29$). W następnej kolejności znalazły się umiejętności rozwiązywania konfliktów ze średnimi w grupie kuratorów zawodowych $\bar{x}=21,15$ i społecznych $\bar{x}=21,62$. Respondenci najniżej ocenili swoje umiejętności kontroli innych (zawodowi $\bar{x}=16,61$, społeczni $\bar{x}=16,49$).

Uwzględniając powyższe można wnioskować, że ocena umiejętności diagnostycznych jest jedynym wskaźnikiem, w którym obie badane grupy różnią istotnie statystycznie. W grupie kuratorów zawodowych średnia wynosi $\bar{x}=18,85$, natomiast w grupie kuratorów społecznych wynosi $\bar{x}=19,70$. Jak wykazał przeprowadzony test POST HOC w grupie kuratorów zawodowych umiejętności diagnostyczne są istotnie niższe, niż w grupie kuratorów społecznych $t(232)=-2,816$ przy $p < 0,05$. Może to oznaczać między innymi, że kuratorzy społeczni, którzy rozpoczęli pełnienie służby zaraz po zakończeniu nauczania wyższego posiadają szerszą kafeletkę narzędzi diagnostycznych, których weryfikację pod względem skuteczności osiągną dopiero po wieloletnich doświadczeniach.

Założona część hipotezy (**H4**), że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji zawodowych została zweryfikowana pozytywnie. Wyniki przeprowadzonych analiz dowodzą, biorąc pod uwagę poszczególne wskaźniki autorskiego kwestionariusza, że sędowi kuratorzy rodzinni posiadają zróżnicowany ich poziom. Kuratorzy rodzinni najwyżej oceniają swoje umiejętności komunikacyjne oraz rozwiązywania konfliktów, najniżej zaś umiejętności kontroli innych. Powyższe wyniki należy pozytywnie interpretować. Wyniki oznaczają, że kuratorzy rodzinni częściej wybierają model terapeutyczno-opiekuńczy, aniżeli kontrolny. Wskazuje to także na fakt, że kuratorzy w kontaktach z podopiecznymi zapewniają klimat wzajemnego wsparcia, dostosowują swój sposób komunikowania się w zależności od środowiska. Dodatkowo dopuszczają kompromisy między swoimi przekonaniem i wartościami a koniecznością zachowania dobrych relacji z podopiecznymi. Celem ich pracy jest nawiązanie pozytywnego kontaktu diagnostycznego, opartego na zaufaniu, a nie jedynie bezproduktywne kontrolowanie nałożonych czynności.

4.5. Korelacje między zmiennymi w badanych grupach

Uzyskane wyniki badań poddano dalszym analizom. Zbadano, czy zachodzą zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych, poczuciem sensu życia i podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu. Analiza korelacji została przeprowadzona dla każdej grupy osobno w odniesieniu do wyrażanych przez nich sądów. Związki korelacyjne określono poprzez obliczenie współczynnika *V Cramera*, którego interpretacje odczytano z tabeli 4.9.

Tabela 4.9.

Określenie siły związku zmiennych

Wartość siły związku	Określenie siły związku
$V=0$	brak
$0 < V < 0,1$	nikła
$0,1 \leq V < 0,3$	słaba
$0,3 \leq V < 0,5$	przeciętna
$0,5 \leq V < 0,7$	wysoka
$0,7 \leq V < 0,9$	bardzo wysoka
$0,9 \leq V < 1$	niemal pełna
$V = 1$	pełna

Źródło: A. Góralski, *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii i pedagogice*, PWN, Warszawa 1987, s. 38.

Przyjęto następujące hipotezy (**H5**): istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych w odniesieniu do ich uwarunkowań. Wysoki poziom kompetencji społecznych koreluje z wysokim poziomem wymienionych uwarunkowań tych kompetencji. Niniejsze badania rozpatrują kompetencje społeczne ze szczególnym uwzględnieniem każdego z uwarunkowań.

Zatem przyjęto, że istnieje zależność między kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych (**H6**). Sądowi kuratorzy rodzinni cechujący się wysokim poziomem kompetencji społecznych w sytuacjach trudnych opierają się na stylu skoncentrowanym na zadaniu, odrzucając styl oparty na unikaniu. Dodatkowo, założono, że istnieje zależność między kompetencjami społecznymi a poczuciem sensu życia (**H7**). Sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych dążą do wyznaczonych celów życiowych, pozytywnie oceniają swoje życie, kierują się wybranymi wartościami. Ostatnia hipoteza dotyczyła zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu (**H8**). Sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych w swojej pracy zawodowej posiadają znaczne umiejętności diagnostyczne, komunikacyjne, motywacyjne, rozwiązywania konfliktów, współpracy, kształtowania postaw społecznie akceptowanych oraz kontroli.

Tabela 4.10.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych pomiędzy kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych (kryzysowych)

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Styl skoncentrowany na zadaniu	0,162	0,152	0,153
Styl skoncentrowany na emocjach	0,101	-0,162	-0,134
Styl skoncentrowany na unikaniu	0,188	0,202*	0,282**
Angażowanie się w czynności zastępcze	0,160	0,144	0,170
Poszukiwanie kontaktów towarzyskich	0,398***	0,334***	0,363***

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Po przeprowadzonej analizie zależności w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych stwierdzono pięć korelacji. Kompetencje społeczne w sytuacjach intymnych przeciętnie dodatnio korelują z poszukiwaniem kontaktów towarzyskich. Oznaczać to może, że kuratorzy zawodowi posiadają kompetencje umożliwiające im pracę w sytuacjach wymagających bliskiego kontaktu, silnego zaangażowania w interakcje, jednak zdają sobie sprawę, że jest to sytuacja niekorzystna dla podopiecznego. Aby uchronić podopiecznego od nadmiernego przywiązania do osoby kuratora, sam kurator wybiera styl oparty na poszukiwaniu kontaktów towarzyskich. Analizując korelacje pomiędzy kompetencjami w sytuacjach ekspozycji społecznej a stylami reakcji w sytuacji trudnej zauważa się słabą dodatnią korelację z stylem skoncentrowanym na unikaniu oraz przeciętną dodatnią korelację z poszukiwaniem kontaktów towarzyskich. Przypuszczać można, że kuratorzy zawodowi posiadający kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej nie mają problemów z poszukiwaniem i nawiązywaniem kontaktów towarzyskich. Z perspektywy podopiecznych jest to dobry wynik, ponieważ kurator taki bez problemu nawiąże kontakt ze środowiskiem szkolnym i/lub rówieśniczym. Będąc w sytuacji ekspozycji społecznej wzbudzi zaufanie oraz sędziuje omawianie problemów na innych, dzięki czemu z większym prawdopodobieństwem rozpozna sytuację podopiecznego. Podane wyniki wskazują także na słabą dodatnią korelację kompetencji zachowań wymagających asertywności ze stylem skoncentrowanym na unikaniu oraz przeciętną dodatnią korelację z poszukiwaniem kontaktów towarzyskich.

Tabela 4.11.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomiędzy kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych (kryzysowych)

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Styl skoncentrowany na zadaniu	0,338***	0,295**	0,301***
Styl skoncentrowany na emocjach	-0,152	-0,136	-0,014
Styl skoncentrowany na unikaniu	0,147	0,223*	0,252*
Angażowanie się w czynności zastępcze	-0,084	-0,048	0,049
Poszukiwanie kontaktów towarzyskich	0,257**	0,175	0,259**

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych analiza korelacyjna wskazuje na siedem istotnie statystycznie zależności. Kompetencje społeczne w sytuacjach intymnych słabo dodatnio korelują z poszukiwaniem kontaktów towarzyskich oraz przeciętnie dodatnio ze stylem skoncentrowanym na zadaniu. Oznaczać to może, że kuratorzy społeczni nie posiadając jeszcze doświadczenia nie są w stanie określić prawdopodobieństwa zbytniego zaangażowania się z relacje z podopiecznymi. Dlatego też w sytuacjach intymnych koncentrują się jedynie na wykonaniu zadania, natomiast nie dostrzegają zagrożenia z powodu zbytniego spoufalenia się z osobą nadzorowaną. Kompetencje społeczne w sytuacjach ekspozycji społecznej słabo dodatnio korelują ze stylem skoncentrowanym na unikaniu oraz przeciętnie dodatnio ze stylem skoncentrowanym na zadaniu. Sądzić można, że kurator społeczny świadomy jest ciągłego oceniania przez innych i dzięki swoim kompetencjom jest w stanie sobie z tym poradzić koncentrując się na wypełnianiu zadania. Ustalono, że kompetencje zachowań wymagających asertywności słabo dodatnio korelują ze stylem skoncentrowanym na unikaniu oraz poszukiwaniu kontaktów towarzyskich, zaś przeciętnie dodatnio ze stylem skoncentrowanym na zadaniu. Przypuszczać można, że kurator społeczny jest pełny chęci i zaangażowania do pracy z podopiecznymi, a wiedza teoretyczna wyniesiona w toku studiów przeważa nad doświadczeniem praktycznym. W związku z tym kurator społeczny rozpoczynając pełnienie służby nie dopuszcza do kompromisów, zawsze wyraża swoje zdanie, umiejętnie odmawia nie krzywdząc innych.

Analizując powyższe wyniki w obu grupach respondentów nie zauważono istotnie statystycznie korelacji na poziomie od wysokiej do pełnej. W związku z powyższym nie potwierdza się hipoteza (**H6**), która zakłada, że sądowi kuratorzy rodzinni cechujący się wysokim poziomem kompetencji społecznych w sytuacjach trudnych opierają się stylu skoncentrowanym na zadaniu, odrzucając styl oparty unikaniu.

Tabela 4.12.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych pomiędzy kompetencjami społecznymi a poczuciem sensu życia

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Cele życia	0,055	0,055	0,024
Sens życia	0,221*	0,280**	0,190
Afirmacja życia	0,117	0,194	0,167
Ocena siebie	0,038	0,179	0,051

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Ocena własnego życia	0,099	0,128	0,066
Wolność i odpowiedzialność	0,101	0,205*	0,218*
Stosunek do śmierci i samobójstwa	0,083	0,057	-0,023

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych uzyskane wyniki wskazują na cztery istotnie statystycznie wskazania. Kompetencje w sytuacjach intymnych słabo dodatnio korelują z sensem życia. Kurator zawodowy będąc w sytuacji bliskiego kontaktu interpersonalnego uważa swoje życie za wartościowe, dlatego też nie obawia się bliskich kontaktów z podopiecznymi. Kompetencje społeczne w sytuacji ekspozycji społecznej wskazują na słabą dodatnią korelację z sensem życia oraz wolnością i odpowiedzialnością. Oznaczać to może, że kurator zawodowy kierując się ustalonymi wartościami oraz dopuszczając wolny wybór podopiecznego, a także fakt, że to on ponosi odpowiedzialność za swoje decyzje lepiej funkcjonuje w sytuacji, kiedy jest obiektem stałego zainteresowania. Uzyskane wyniki dla kompetencji zachowań wymagających asertywności wskazują na słabą dodatnią korelację z wolnością i odpowiedzialnością. Przypuszcza się, że kurator zawodowy uważa, że człowiek ma wolny wybór przez całe życie, ale za ten wybór sam musi ponosić odpowiedzialność. Godząc się z powyższym potrafi umiejętnie wyrażać opinię, odmawiać w sposób nieuległy, jest autentyczny, stanowczy oraz wrażliwy na innych ludzi.

Tabela 4.13.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomiędzy kompetencjami społecznymi a poczuciem sensu życia

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Cele życia	0,199	0,264**	0,106
Sens życia	0,007	-0,023	-0,097
Afirmacja życia	-0,039	0,024	-0,073
Ocena siebie	0,127	0,232*	0,126
Ocena własnego życia	-0,002	0,123	-0,061

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Wolność i odpowiedzialność	0,084	0,102	0,167
Stosunek do śmierci i samobójstwa	-0,128	-0,169	-0,118

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych korelacje na poziomie istotnym statystycznie wykazały słabą dodatnią zależność jedynie pomiędzy kompetencjami w sytuacjach ekspozycji społecznej a celem życia i oceną siebie. Oznaczać to może, że kuratorzy społeczni posiadają wyraźne cele i dążenia oraz pozytywny stosunek do siebie samego. Kurator społeczny - pewny siebie, dążący do wyznaczonych celów lepiej będzie sobie radzić w sytuacjach wymagających pełnego skupienia z powodu bycia obiektem zainteresowania.

Biorąc pod uwagę powyższe wyniki w oby grupach indagowanych nie zauważono istotnie statystycznej korelacji na poziomie od przeciętnej do pełnej. Przyjęta hipoteza (H7), że sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych dążą do wyznaczonych celów życiowych, kierują się wybranymi wartościami, pozytywnie oceniają swoje życie, odnajdują sens własnego życia została zweryfikowana negatywnie.

Tabela 4.14.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Umiejętności diagnostyczne	0,229*	0,111	0,085
Umiejętności komunikacyjne	0,185	0,077	0,105
Umiejętności motywacyjne	0,058	0,092	0,038
Umiejętności rozwiązywania konfliktów	-0,081	-0,001	-0,002
Umiejętności współpracy	0,043	0,186	0,147
Umiejętności zmiany postaw	-0,012	0,038	-0,046
Umiejętności kontroli innych	0,076	0,227*	0,189

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Rezultaty analizy zależności zmiennych w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych wykazują dwie korelacje na poziomie istotnie statystycznym. Kompetencje społeczne w sytuacjach intymnych słabo dodatnio korelują z umiejętnościami diagnostycznymi. Oznaczać to może, że im lepsze umiejętności diagnostyczne posiada kurator zawodowy tym lepiej funkcjonuje w sytuacjach bliskiego kontaktu interpersonalnego. Wyniki wskazują także, że kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej słabo dodatnio korelują z umiejętnościami kontroli innych. Podejrzewa się, że im większe umiejętności kontroli innych posiada kurator zawodowy tym wyższe cechować go będą kompetencje w sytuacjach wymagających pełnego skupienia z powodu bycia obiektem zainteresowania.

Tabela 4.15.

Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu

	Kompetencje w sytuacjach intymnych	Kompetencje w sytuacjach ekspozycji społecznej	Kompetencje zachowań wymagających asertywności
Umiejętności diagnostyczne	-0,069	-0,068	-0,051
Umiejętności komunikacyjne	0,120	0,006	0,036
Umiejętności motywacyjne	0,013	0,071	-0,036
Umiejętności rozwiązywania konfliktów	0,169	0,150	0,101
Umiejętności współpracy	0,095	0,036	0,147
Umiejętności zmiany postaw	0,061	-0,003	0,051
Umiejętności kontroli innych	0,105	0,103	0,074

* - istotność na poziomie 0, 05

** - istotność na poziomie 0, 01

*** - istotność na poziomie 0, 001

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

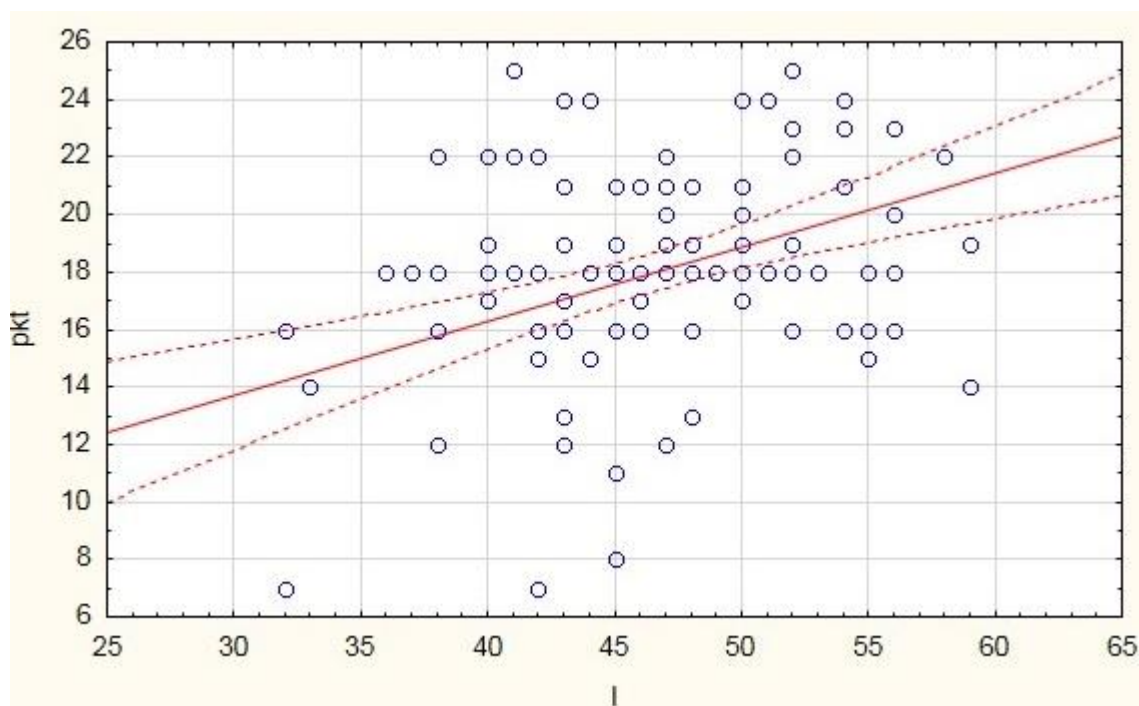
W grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych analiza korelacyjna nie wykazała żadnych istotnie statystycznie zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu.

Interpretując powyższe wskazania nie stwierdzono zależności, że sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych w swojej pracy zawodowej posiadają znaczne umiejętności diagnostyczne, komunikacyjne, motywacyjne, rozwiązywania konfliktów, współpracy, kształtowania postaw społecznie akceptowanych, kontroli. Należy zatem stwierdzić, że założona hipoteza (**H8**) dotycząca zależności pomiędzy kompetencjami

społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu nie znalazła potwierdzenia w badaniach empirycznych.

Analiza uzyskanych wyników w poszczególnych grupach respondentów pomiędzy kompetencjami społecznymi a uwarunkowaniami tych kompetencji wskazuje na brak korelacji istotnej statystycznie na poziomie minimum wysokim. W związku z tym założona hipoteza (**H5**) o istnieniu tej zależności została zweryfikowana negatywnie. Uzyskane wyniki nie wykazują, że wysoki poziom kompetencji społecznych koreluje z wysokim poziomem wymienionych uwarunkowań.

Przeprowadzone analizy korelacyjne zostały określone poprzez obliczenie współczynnika *V Cramera*. Próba określenia siły związku zmiennych wykazała, że uzyskane wyniki nie przekroczyły wartości *V* powyżej 0,4. W związku z tym uzyskane wyniki w niewielkim stopniu wykazują przeciętną siłę związku zmiennych. Większość uzyskanych wyników wskazywała na słabą siłę. Oznacza to, że wyniki stanowią o przypadkowości odpowiedzi (na co wskazuje przykładowy wykres rozrzutu dla $r=0,398$ badając zależność między kompetencjami w sytuacjach intymnych a poszukiwaniem kontaktów towarzyskich w badanej grupie kuratorów zawodowych - najwyższy uzyskany wynik korelacyjny).

Rys. 4.9. Rozrzut związku kompetencji w sytuacjach intymnych oraz poszukiwanie kontaktów towarzyskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W związku z otrzymanymi wynikami nie było zasadne poddawać ich dalszym analizom. Analiza regresji wielorakiej, dotyczącej wpływu badanych zmiennych na kompetencje społeczne nie ustaliłaby na poziomie istotnym statystycznie, jaki procent wariacji zmiennej w modelu korelacyjno-regresyjnym jest wyjaśniany przez liniową kombinację uwarunkowań kompetencji.

ZAKOŃCZENIE

Przedmiotem niniejszych badań była analiza poziomu kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych oraz próba oceny wpływu tych kompetencji na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Brano pod uwagę takie czynniki jak: style reagowania w sytuacjach trudnych, poczucie sensu życia oraz podstawowe umiejętności zadaniowe w procesie wywierania wpływu (wyłonione w trakcie analizy literatury przedmiotu). Szczególne zainteresowanie skierowano na próbę ustalenia, czy istnieją istotne statystycznie różnice w zakresie kompetencji społecznych wśród badanych kuratorów oraz czy istnieją zależności pomiędzy tymi kompetencjami a wybranymi psychospołecznymi czynnikami umiejętności wywierania wpływu. Grupę badawczą stanowili sądowi kuratorzy rodzinni, którzy powierzone obowiązki pełnili na terenie Sądu Okręgowego w Warszawie oraz Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie. Uzyskane wyniki badań pozwalają wysunąć następujące **wnioski**:

1. Prowadzone badania związane z definiowaniem obszarów bezpieczeństwa potwierdziły że powinno się postrzegać bezpieczeństwo z uwzględnieniem pięciu dziedzin: **militarnej**, związanej z układem ofensywnej i obronnej siły zbrojnej państw; **politycznej**, związanej z instytucjonalną stabilnością państw, systemami rządzenia i ideologiami, które zapewniają legitymizację; **ekonomicznej**, dotyczącej dostępu do zasobów, środków finansowych i rynków, koniecznych, by zachować oczekiwany poziom dobrobytu i potęgi państwa; **społecznej**, skoncentrowanej na stabilności i rozwoju tradycyjnych wzorców językowych i kulturowych oraz tożsamości i praktykach religijnych i narodowych oraz **ekologicznej**, związanej z utrzymaniem lokalnego i globalnego wymiaru biosfery jako niezbędnej bazy wszelkiej innej aktywności ludzkiej (B. Buzan, 2012, s.4), które dodatkowo można uzupełnić o bezpieczeństwo informacyjne, w cyberprze-strzeni, dla infrastruktury krytycznej (J. Czaputowicz, 1998, s.23).
2. Potwierdzono hipotezę że bezpieczeństwo społeczne, jako rodzaj bezpieczeństwa narodowego jest procesem, obejmującym różnorodne działania (środki) w dziedzinie bezpieczeństwa narodowego, których zasadniczym celem jest przetrwanie, dobrobyt oraz zrównoważony rozwój społeczeństwa, przez zapewnienie wysokiej jakości życia obywateli, rodziny i osób wymagających szczególnej troski, ich warunków bytowych, pracy, wypoczynku i dostępu do dóbr powszechnego użytku, a także przeciwdziałanie bezrobociu, rozwarstwieniu społecznemu i konfliktom społecznym.

3. Postęp cywilizacyjny, systematycznie zmieniające się środowisko, otoczenie prowadzi do wielu zmian w sferze bezpieczeństwa społecznego. Przyspiesza tempo, zmienia się styl życia. W codzienności gubi się poczucie bezpieczeństwa, zmieniają się priorytety. Problemy w domu coraz mniej interesują rodzinę – najważniejsza jest „gonitwa za lepszym”. Dzieci coraz częściej pozostawione są same sobie. Brak kontroli i zainteresowania ze strony rodziców daje przyzwolenie na życie według własnych reguł i uczestnictwo w dowolnej grupie rówieśniczej. Brak nadzoru czy wychowania prowadzi do kształtowania jednostki, której nie wpojono prawidłowe wzorce, normy. Akceptacja grupy – często destrukcyjnej – daje poczucie, że wszystko jest dozwolone, nie ma reguł. Tak postrzegana rzeczywistość często prowadzi do wykolejenia społecznego młodzieży a tym samym do obniżenia poziomu bezpieczeństwa społecznego nieletnich.
4. Założona w części metodologicznej hipoteza zakładająca, że istnieje zróżnicowany poziom kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych została zweryfikowana pozytywnie. Analiza wyników wskazuje na fakt, że sądowi kuratorzy rodzinni bez względu na formę wykonywania swoich obowiązków cechują się zróżnicowanym poziomem kompetencji społecznych. Które wpływają na bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Dzięki zdobytym kompetencjom sądowi kuratorzy rodzinni doskonale dopasowują się do aktualnie występującej sytuacji, potrafią poznać i zrozumieć położenie swoich podopiecznych, a także nie przeszkadza im fakt, że jest się obiektem zainteresowania. Interpretacja wyników wskazuje także, że w mniejszym stopniu radzą sobie w sytuacjach wymagających bliskiego kontaktu, silnego zaangażowania się w interakcje z innymi ludźmi.
5. Hipoteza zakładająca, że istnieją istotne różnice między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych a społecznych została zweryfikowana negatywnie. Wynika z tego, że kuratorzy zawodowi nie posiadają wyżej rozwiniętych kompetencji społecznych. Analiza statystyczna ogólnego wyniku w Skali Kompetencji Społecznych wykazuje, że średnia grupy kuratorów zawodowych jest bliska średniej w grupie kuratorów społecznych. Na zaprzeczenie omawianej hipotezy wskazuje także analiza wyników procentowych uzyskanych w poszczególnych podskalach Kwestionariusza Kompetencji Społecznych. Zbliżone wyniki procentowe w grupach kuratorów zawodowych, jak i społecznych wskazują, że obie grupy w większości wykazują przeciętny poziom kompetencji warunkujących efektywność zachowań w sytuacjach intymnych, ekspozycji społecznej oraz wymagających asertywności. Brak różnicy między poziomem kompetencji społecznych sądowych kuratorów zawodowych i

społecznych wynikać może z faktu, że kuratorzy społeczni, którzy wzięli udział w badaniu są kuratorami z kilkuletnim doświadczeniem, w trakcie którego zostali odpowiednio wytrenowani przez różnego rodzaju sytuacje społeczne, jak i samych kuratorów zawodowych. Kurator zawodowy zaś dokłada wszelkich starań, aby jego zespół kuratorów społecznych był należycie przygotowany do pracy opiekuńczo-wychowawczych.

6. W badaniach przyjęto założenie, że sądowi kuratorzy rodzinni zawodowi oraz społeczni prezentują zróżnicowany poziom wybranych psychospołecznych wskaźników umiejętności wspierania jednostki w zapewnieniu bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Na potwierdzenie wskazują uzyskane wyniki badań empirycznych, w których zdecydowanie częściej wybierany styl skoncentrowany na zadaniu warunkuje efektywne poszukiwanie rozwiązań w trudnych sytuacjach podopiecznych. Kuratorzy cechujący się tym stylem będą w swojej pracy opierać się na modelu terapeutyczno-opiekuńczym, który posiada najwyższe walory wychowawcze. Na potwierdzenie wskazuje także zaprezentowana we wcześniejszym rozdziale charakterystyka wskaźników poczucia sensu życia. Kuratorzy bardzo wysoko określili cele życiowe, jak również afirmację życia. Niski wynik dotyczący "wolności i odpowiedzialności" wskazuje na fakt, że dopuszczają w swoich metodach oddziaływań resocjalizacyjnych możliwość wyboru przez podopiecznego. Ponadto, wyniki przeprowadzonych analiz dowodzą, biorąc pod uwagę poszczególne wskaźniki autorskiego kwestionariusza, że sądowi kuratorzy rodzinni posiadają zróżnicowany poziom umiejętności wywierania wpływu na innych a tym samym na kształt bezpieczeństwa społecznego nieletnich. Kuratorzy rodzinni najwyżej oceniają swoje umiejętności komunikacyjne oraz rozwiązywania konfliktów (sytuacji kryzysowych), najniżej zaś umiejętności kontroli innych. Powyższe wyniki należy pozytywnie interpretować. Wyniki oznaczają, że kuratorzy rodzinni częściej wybierają model terapeutyczno-opiekuńczy, aniżeli kontrolny. Wskazuje to także na fakt, że kuratorzy w kontaktach z podopiecznymi zapewniają klimat wzajemnego wsparcia, dostosowują swój sposób komunikowania się w zależności od środowiska. Dodatkowo dopuszczają kompromisy między swoimi przekonaniem i wartościami a koniecznością zachowania dobrych relacji z podopiecznymi. Celem ich pracy jest nawiązanie pozytywnego kontaktu diagnostycznego, opartego na zaufaniu, a nie jedynie bezproduktywne kontrolowanie nałożonych czynności.
7. Analiza uzyskanych wyników w poszczególnych grupach respondentów pomiędzy kompetencjami społecznymi a uwarunkowaniami tych kompetencji wskazuje na brak korelacji istotnej statystycznie na poziomie minimum wysokim. W związku z tym

założona hipoteza o istnieniu tej zależności została zweryfikowana negatywnie. Uzyskane wyniki nie wykazują, że wysoki poziom kompetencji społecznych koreluje z wysokim poziomem wymienionych uwarunkowań.

8. Kolejna hipoteza przyjęta w niniejszej rozprawie zakładająca, że sądowi kuratorzy rodzinni cechujący się wysokim poziomem kompetencji społecznych w sytuacjach kryzysowych (trudnych) opierają się stylu skoncentrowanym na zadaniu, odrzucając styl oparty unikaniu - została odrzucona. Analizując powyższe wyniki w obu grupach respondentów nie zauważono istotnie statystycznie zależności na poziomie co najmniej wysokim.
9. Założenie, że sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych dążą do wyznaczonych celów życiowych, kierują się wybranymi wartościami, pozytywnie oceniają swoje życie, odnajdują sens własnego życia została zweryfikowana negatywnie. W grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych korelacje na poziomie istotnym statystycznie wykazały słabą dodatnią zależność jedynie pomiędzy kompetencjami w sytuacjach ekspozycji społecznej a celem życia i oceną siebie. Oznaczać to może, że kuratorzy społeczni posiadają wyraźne cele i dążenia oraz pozytywny stosunek do siebie samego. Kurator społeczny - pewny siebie, dążący do wyznaczonych celów lepiej będzie sobie radzić w sytuacjach wymagających pełnego skupienia z powodu bycia obiektem zainteresowania.
10. Ostatnia hipoteza dotycząca zależności pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu na kształt bezpieczeństwa społecznego nieletnich także została zweryfikowana negatywnie. Interpretując powyższe wskazania nie stwierdzono zależności, że sądowi kuratorzy rodzinni o wysokim poziomie kompetencji społecznych w swojej pracy zawodowej posiadają znaczne umiejętności diagnostyczne, komunikacyjne, motywacyjne, rozwiązywania konfliktów, współpracy, kształtowania postaw społecznie akceptowanych, kontroli i tym samym mają pozytywny wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

Na zakończenie niniejszych rozważań warto zwrócić uwagę na obraz sądowego kuratora rodzinnego, jaki wyłonił się w trakcie przeprowadzonych badań na grupie kuratorów z terenu Sądu Okręgowego w Warszawie oraz Sądu Okręgowego-Praga w Warszawie. Z uwagi na brak wyraźnych statystycznie różnic pomiędzy kuratorami zawodowymi a społecznymi można uogólnić wizerunek kuratora.

Kurator ten wyróżnia się efektywnością działań szczególnie w sytuacjach ekspozycji społecznej kształtując bezpieczeństwo społeczne nieletnich. Bez trudu radzi sobie będąc

obiektem zainteresowania. W trudnych (kryzysowych) sytuacjach wybiera przede wszystkim styl skoncentrowany na rozwiązaniu zadania. Wówczas stara się unikać poszukiwania kontaktów towarzyskich oraz zajmowania się czynnościami zastępczymi. Jest nastawiony na rozwiązanie problemu. Przyjęte przez niego cele życiowe realizuje, dzięki czemu czuje się spełniony oraz wysoko afirmuje życie. Widząc sens własnego życia dopuszcza wolność i odpowiedzialność swoich podopiecznych. Daje im wybór. W swoich oddziaływaniach wykazuje się wysokimi umiejętnościami komunikacyjnymi oraz rozwiązywania konfliktów. Dzięki umiejętnościom współpracy potrafi połączyć interesy wielu podmiotów.

Podane cechy kuratora bez wątpienia prowadzą do rozładowania u jednostki lęku, gniewu, niepewności oraz wprowadzają ją w atmosferę nadziei, życzliwości, dostrzegania własnych możliwości i zaufania do siebie. Służą także do mobilizowania sił podopiecznego, aby chciał sam wziąć odpowiedzialność za swoje życie i tym samym mają duży wpływ na kształtowanie bezpieczeństwa społecznego nieletnich.

Konkludując należy jednak stwierdzić, iż cele rozprawy w dużym stopniu zostały zrealizowane, problemy badawcze rozwiązane, hipotezy zostały zweryfikowane podczas prowadzonych badań.

Reasumując należy stwierdzić, że wyniki uzyskanych badań należy uznać za obiektywne, ponieważ przeprowadzone badania empiryczne zostały zweryfikowane wynikami uzyskanymi z badań teoretycznych. Autorka ma pełną świadomość, że niniejsza rozprawa nie rozwiązuje wszystkich problemów badawczych związanych z tematem dysertacji i przyjętym przedmiotem oraz obszarem badań. Wyraża jednak przekonanie, że dysertacja ta może stanowić istotny wkład w kształtowanie bezpieczeństwa społecznego wśród nieletnich.

BIBLIOGRAFIA

1. Ajdukiewicz K., (1965). Logika pragmatyczna, Warszawa. Wyd. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
2. Ajdukiewicz K., (1956). Zarys logiki, Warszawa Wyd. PZWS.
3. Aleksandrowicz, J. (1987). Nie ma nieuleczalnie chorych. Łódź, Wyd. Łódzkie.
4. Anderson, S., Messick, S. (1974). Social competency in Young children. "Developmental". 10.
5. Apanowicz J., (2003). Metodologia nauk, Toruń, Wyd. Dom Organizatora.
6. Argyle, M. (1999). Psychologia stosunków międzyludzkich. Warszawa, Wyd. PWN.
7. Aspinwall L.G., Taylor S.E. (1997). A stitch in time: self-regulation and proactive coping. Psychological Bulletin.
8. Auleytner J., Głębicka K., (2001). Polskie kwestie socjalne na przełomie wieków, Warszawa.
9. Balcerowicz B., (2004). Bezpieczeństwo polityczne Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, Wyd. AON.
10. Banasik M., (2011). Kierunki zmian w zarządzaniu kryzysowym resortu obrony narodowej [w:] Zarządzanie kryzysowe w systemie bezpieczeństwa narodowego, G. Sobolewski, D. Majchrzak (red.), Warszawa, Wyd. AON.
11. Baranowski M., (2014) Wprowadzenie do socjologicznego ujęcia problemu demokracji i roli obywatela, [w:] M. Baranowski (red.), Demokracja i rola obywatela. O napięciu pomiędzy państwem, społeczeństwem i procesami globalizacyjnymi, Poznań, Wyd. Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
12. Bartkowiak, G. (2009). Człowiek w pracy. Od stresu do sukcesu w organizacji. Warszawa, Polskie Wyd. Ekonomiczne.
13. Bay Ch., (1989). Koncepcje bezpieczeństwa indywidualnego, narodowego i zbiorowego, „Studia Nauk Politycznych” nr 4.
14. Bąk T., Ciekankowski Z., (2014). Bezpieczeństwo państwa, Jarosław, Wyd. PWST-E.
15. Bell, R. A. (1987). Social orientations. [w:] J. C. Croskey, J. A. Daly (red.) Personality and interpersonal communication. London: Sage Publication.
16. Bishop, G.D. (2000). Psychologia zdrowia. Wrocław, Wyd. ASTRUM.
17. Bocheński, J. M. (1993). Sens życia. Kraków, Wyd. Philed.
18. Borkowski, J. (2001). Radzenie sobie ze stresem a poczucie tożsamości. Warszawa, Wyd. Elipsa.
19. Borkowski, J., (2003). Podstawy psychologii społecznej. Warszawa, Dom Wydawniczy ELIPSA.
20. Brzeziński, J., Kowalik S. (1998). Diagnoza kliniczna w kontekście praktyki społecznej. W: H. Sęk (red.) Społeczna psychologia kliniczna. Warszawa, Wyd. PWN.
21. Brzeziński, J., Kowalik S. (1998). Diagnoza kliniczna w kontekście praktyki społecznej. W: H. Sęk (red.) Społeczna psychologia kliniczna. Warszawa, Wyd. PWN.
22. Burleson, B. R. (1987). Cognitive complexity and person-centered communication. [w:] J. C. Croskey, J. A. Daly (red.) Personality and interpersonal communication. London, Sage Publication.
23. Buzan B., (1991). New Patterns of Global Security in the Twenty-Firt Century, „International Affairs”, vol. 67, no. 3.
24. Buzan B., (2012). People, States&Fear: The National Security Problem in International Relations, Williams.
25. Byra, S., Parchomiuk, M. Osobowościowe i społeczne uwarunkowania radzenia sobie ze stresem przez studentów pierwszego roku. Lublin, Wyd. UMCS.

26. Cassell's New English Dictionary, (1964), London Funk & Wagnalls.
27. Cavell, T.A. (1990). Social Adjustment, Social Performance, and Social Skills: A Tri-Component model of Social Competence, "Journal of Clinical Child Psychology". Vol. 19, No 2.
28. Chojnowski L., (2015). Bezpieczeństwo. Zarys teorii, Słupsk, Wyd. Naukowe Akademii Pomorskiej.
29. Chojnowski L., (2016). Bezpieczeństwo narodowe. Studium teoretyczne, Słupsk, Wyd. Akademia Pomorska.
30. Cichoń, W. (1996). Wartości – człowiek – wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej. Kraków, Wyd. UJ.
31. Ciekankowski Z., Nowicka J., Wyrębek H., (2016). Bezpieczeństwo państwa w obliczu współczesnych zagrożeń, Siedlce, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego.
32. Cieślarczyk M., (2011). Kultura bezpieczeństwa i obronności, Siedlce, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego,
33. Cieślarczyk M., (red.), (2006). Metody, techniki i narzędzia badawcze oraz elementy statystyki stosowane w pracach magisterskich i doktorskich, Warszawa, Wyd. AON.
34. Czakon W., (2013). Podstawy metodologii badań w naukach o zarządzaniu, Warszawa, Wyd. Oficyna.
35. Czapów, Cz. (1978). Wychowanie resocjalizujące: elementy metodyki i diagnostyki. Warszawa, Wyd. PWN.
36. Czapów, Cz., Jedlewski, S. (1971). Pedagogika resocjalizacyjna. Warszawa, Wyd. PWN.
37. Czaputowicz J., (1998). System czy nieład? Bezpieczeństwo europejskie u progu XXI wieku, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN.
38. Czekał K., (1998). Od wartości i norm społecznych do kontrkultury, [w:] K. Czekał, K. Gorlach, M. Leśniak.
39. Czeżowski, T. (1989). Pisma z etyki i teorii wartości. Wrocław, Wyd. Ossolineum.
40. Czupryński A., (2015). Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym [w:] A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, Bezpieczeństwo: teoria, badania, praktyka. s. 9–24, Józefów: Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwpowodziowej – Państwowy Instytut Badawczy DOI; <https://doi.org/10.17381/2015.4>, dostęp: 2.01.2022 r.
41. Dąbrowski, K. (1981). Sens życia jako rozwiązanie problemu ludzkiej egzystencji. Studia Filozoficzne, 4, Warszawa, Wyd. PWN.
42. Deptuła, M. (2000). Diagnozowanie i wspomaganie rozwoju kompetencji społecznej dzieci jako działania profilaktyczne. [w:] Margasiński A., Zajęcka B. (red.) Patologia – psychoprofilaktyka. Kraków Impuls.
43. Domański Z., (2017). Bezpieczeństwo socjalne, Journal of modern science Tom 2/33/2017.
44. Duracz-Walczak A., (1998) Bezdarność w Polsce. O ujednoczenie pojęć, „Polityka społeczna” 1998, nr 5–6.
45. Encyklopedia socjologii (1998). Warszawa 1998, t. I.
46. Endler, N. S., Parker, J. D. A. (1994). Assessment of multidimensional coping: Task, emotion and avoidance strategies. Psychological Assessment.
47. Engelberg, N., Fernandez-Berrocal, P. (2005). Emotional intelligence, affect intensity, and social adjustment. Personality and Individual Differences.
48. Fehler W., (2016). O pojęciu bezpieczeństwa informacyjnego [w:] Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku, M. Kubiak (red. nauk.), Siedlce, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego.

49. Filozofia a nauka. Zarys encyklopedyczny (1987), Z. Cackowski (red.), Warszawa, Wyd. PAN.
50. Foote, N.N., Cottrell, L. S. (1955). Identity and interpersonal competence. Chicago, University of Chicago Press.
51. Frankl, V. E. (1998). Homo patiens. Warszawa, Wyd. PAX. Instytut Wydawniczy.
52. Gajda, J. (1997). Powrót do mocniejszego akcentowania wartości jednym z poważniejszych osiągnięć pedagogiki po 1989 r. [w:] H. Kwiatkowska, Z. Kwieciński (red.). Wybrane problemy pedagogiki polskiej po roku 1989. Toruń, Wyd. Edytor.
53. Geberle A., (1993). Patologia społeczna, Warszawa.
54. Gick, A., Tarczyńska, M. (red.). (1999). Motywowanie pracowników. Warszawa, Wyd. PWE.
55. Gierszewski J., (2018). Bezpieczeństwo społeczne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego, „Historia i Polityka”, 2018, nr 23 (30).
56. Gierszewski J., (2018a). Bezpieczeństwo społeczeństw jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego, [w:] Historia i Polityka, nr 23 (30)/2018, Słupsk.
57. Gil-Olarte Marquez, P., Palomera Martin, R., Bracket, M.A. (2006). Relating emotional intelligence to social competences and academic achievement among high school students. Psicothema.
58. Glen A., (2011). Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej [w:] Edukacja na rzecz bezpieczeństwa. Wybrane problemy, Z. Piątek (red.), Warszawa, Wyd. CSEE.
59. Glen A., (2015). Podstawy poznawcze bezpieczeństwa państwa, Warszawa, Wyd. AON.
60. Głódkowska, J. (1999). Poznanie ucznia szkoły specjalnej. Wrażliwość edukacyjna dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim - diagnoza i interpretacja. Warszawa, Wyd. WSiP.
61. Głódkowska, J. (2012). Konstruowanie umysłowej reprezentacji świata. Diagnoza, możliwości rozwojowe i edukacyjne dzieci z lekką niepełnosprawnością intelektualną w aspekcie stałości i zmienności w pedagogice specjalnej. Kraków-Warszawa, Oficyna Wyd. "Impuls".
62. Gogacz, M. (1985). Człowiek i jego relacje. Warszawa, Wyd. Akademia Teologii Katolickiej.
63. Goleman, D. (1999). Inteligencja emocjonalna w praktyce. Poznań, Wyd. Media Rodzina.
64. Gołaszewska, M. (1997). Człowiek w zwierciadle sztuki. Warszawa, PWN.
65. Gould J.W., Kolb W.L., (1964). *A dictionary of the Social Science*, London, Tavistock Publications.
66. Gryz A., (2010). Zarys teorii bezpieczeństwa, Warszawa, Wyd. AON.
67. Grzegorzewska, M. (1964). Pedagogika specjalna. Warszawa, Wyd. PIPS.
68. Grzesiuk, L. Doroszewicz, K. Stojnowska, E. (1997). Umiejętności menedżera. Warszawa: Prywatna Wyższa Szkoła Handlowa.
69. Haak, H. (1995). Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz. Toruń: Wyd. TNOiK.
70. Haber J., (2011). Bezpieczeństwo ekologiczne jako determinant stosunków międzynarodowych [w:] M. Krauze, Bezpieczeństwo ekologiczne w świetle postanowień konwencji o Zakazie Broni Chemicznej, „Materiały wysokoenergetyczne”, t. 3.
71. Han-Ilgiewicz, N. (1974). Dziecko w konflikcie z prawem karnym. Warszawa, Wyd. Nasza Księgarnia.
72. Heine, M. (1982). Warunki efektywności resocjalizacji nieletnich poddanych dozorowi sądowych kuratorów społecznych. Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.

73. Herbut, J. (1997). Sens. W: Leksykon filozofii klasycznej. J. Herbut (red.). Lublin: Wyd. Tow. Nauk. KUL.
74. Heszen, I., Sęk, H. (2007). Psychologia zdrowia. Warszawa, PWN.
75. Heszen-Niejodek, I. (1997). Styl radzenia sobie ze stresem: fakt i kontrowersje. „Czasopismo Psychologiczne”. 3 (1).
76. Heszen–Niejodek, I. (2000). Stres i radzenie sobie. [w:] Heszen-Niejodek I, Ratajczak Z. (red.). Człowiek w sytuacji stresu. Katowice: Wyd. UŚ.
77. Hobfoll, S.E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology: An International Review*.
78. Hobfoll, S.E. (2006). Stres, kultura i społeczność. Gdańsk: Gdańskie Wyd. Psychologiczne.
79. Hołyst, B. (2002). Na granicy życia i śmierci. Studium kryminologiczne i wiktymologiczne. Warszawa: Wyd. Kodeks Sp. z o.o.
80. Jagiełło B., (2006). Unia Europejska wobec wyzwań dla bezpieczeństwa europejskiego i jego zagrożeń, [w:] Bezpieczeństwo międzynarodowe. Teoria i praktyka, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Warszawa, Wyd. SGH.
81. Jakubczak R., Marczak J., Gąsiorek K., (2008). Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji, Warszawa, Wyd. AON.
82. Jakubczak R., Kalinowski R., Loranty K., (2008). Bezpieczeństwo społeczne w erze globalizacji, Siedlce Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.
83. Jakubowska, U. (1996). Wokół pojęcia kompetencja społeczna – ujęcie komunikacyjne. „Przegląd Psychologiczny” Tom 39. Zeszyt 3-4.
84. Jarmoszko S., (2015). Antropologia bezpieczeństwa. Kontury naukowej tożsamości, Siedlce, Wyd. Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego.
85. Jarosz M., (1975). Wybrane zagadnienia patologii społecznej, Warszawa.
86. Jazukiewicz, I. (2001). Refleksje o sensie życia w kontekście edukacyjnym. W: Sens życia – sens wychowania. A. M. de Tchorzewski. P. Zwierzchowski (red.). Bydgoszcz: Dział Poligrafii Akademii Bydgoskiej.
87. Jedynek, T., Stasiak, K. (2008). Zarys metodyki pracy kuratora sądowego. Warszawa Wyd. Prawnicze LexisNexis.
88. Kaczmarek, S. (1977). Rozważania o życiu ludzkim. Warszawa: Książka i Wiedza.
89. Kalinowski, M. (1984). Vademecum rodzinnego kuratora sądowego. Warszawa: Instytut Wyd. Związków Zawodowych.
90. Kalinowski, M. (1984). Vademecum rodzinnego kuratora sądowego. Warszawa Instytut Wyd. Związków Zawodowych.
91. Kamiński, J., Milewski, S. (1975). Resocjalizacja skazanych. Poradnik dla kuratorów sądowych. Warszawa, Wyd. Prawnicze.
92. Kaszyński H., Karwacki A., (2008). Polityka aktywizacji w Polsce, Toruń.
93. Kitler W., (2011). Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system, Warszawa, Wyd. AON.
94. Kitler W., (2014). Organizacja bezpieczeństwa narodowego RP – zasadnicze wnioski z diagnozy obecnego stanu rzeczy [w:] System bezpieczeństwa narodowego. Wybrane problemy, W. Kitler, K. Drabik, I. Szostek (red.), Warszawa, Wyd. AON.
95. Kitler W., Bezpieczeństwo narodowe. Podstawowe kategorie, dylematy pojęciowe i próba systematyzacji, „Zeszyt Problematyki TWO” nr 1.
96. Klaus, W. (2009). Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich. Warszawa: Wyd. WSiP.

97. Knopp, K. (2009). Temperament, emotional intelligence and social training as predictors of social competencies. W: A.Matczak (red.), *Determinants of social and emotional competencies*. Warszawa, Wyd. UKSW.
98. Kołakowska-Przełomiec, H. (1975). *Środowisko rodzinne w świetle badań kryminologicznych*. Praca zbiorowa. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
99. Kołodziejczyk A., (2007). Bezpieczeństwo jako fenomen społeczny: pojęcie bezpieczeństwa, jego interpretacje i odmiany; [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczner2007-t14-n1-s223-252/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2007-t14-n1-s223-252.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2007-t14-n1/Saeculum_Christianum_pismo_historyczner2007-t14-n1-s223-252/Saeculum_Christianum_pismo_historyczne-r2007-t14-n1-s223-252.pdf), dostęp: 22.09.2022 r.
100. Konopnicki, J. (1971). *Niedostosowanie społeczne*. Warszawa Wyd. PWN.
101. Kopeć-Chrościcka, M. (1984). *Kurator sądowy – zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*. Warszawa: Wyd. WSPS.
102. Kopeć-Chrościcka, M. (1984). *Kurator sądowy. Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*. Warszawa: WSPS.
103. Korzeniowski L.F., (2012). *Podstawy nauk o bezpieczeństwie. Zarządzanie bezpieczeństwem*, Warszawa Wyd. Difin.
104. Kosińska-Dec, K. (1992). Wybrane teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad stresem. „*Nowiny Psychologiczne*”. Nr 4.
105. Kowalik, S. (1984). *Komunikacja językowa*. W: W. Domachowski, S. Kowalik, J. Miluska (red.) *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa: PWN.
106. Koziej S., (2011). Bezpieczeństwo istota, podstawowe kategorie historyczne i ewolucja, „*Bezpieczeństwo Narodowe*” nr 2.
107. Koziej S., Wołkiewicz F., (1998). *Podstawowe założenia polityki bezpieczeństwa i strategii obronnej*, Warszawa, Wyd. AON.
108. Kozielecki, J. (1996). *Człowiek wielowymiarowy*. Warszawa: Wyd. Akad. ŻAK.
109. Księżopolski K.M., (2011). *Bezpieczeństwo ekonomiczne*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa.
110. Księżopolski K.M., (2001). *Bezpieczeństwo socjalne* [w:] *Leksykon polityki społecznej*, B. Rysz-Kowalczyk (red.), Warszawa, Wyd. Aspra J-r.
111. Kubacka-Jasiecka, D. (2002). *Od stresu do kryzysu – kryzys emocjonalny jako zagrożenie tożsamości*. [w:] *Heszen-Niejodek I. (red.) Teoretyczne i kliniczne problemy radzenia sobie ze stresem*. Poznań: Stowarzyszenie Psychologia i Architektura.
112. Kukułka J., (1994). *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa, Wyd. Naukowe Scholar.
113. Kukułka J., (2006). *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe: teoria i praktyka*, K. Żukrowska, M. Grącik (red.), Warszawa, Wyd. SGH.
114. Kuziora, G. (2008). *Poziom i zakres stresu zawodowego w pracy społecznych kuratorów dla dorosłych*. [w:] *Bartkowicz Z., Węgliński A. (red.) Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje*. Lublin: Wyd. UMCS.
115. Kuźniar R., (09.01.1996) *Po pierwsze bezpieczeństwo*, gazeta „*Rzeczpospolita*”.
116. Kwiasowski Z., T. Durmała T., (2005). *Pozamilitarne zagrożenia u progu XXI wieku*, [w:] *Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych*, W.J. Maliszewski (red.), Bydgoszcz.
117. *Labirynty współczesnego społeczeństwa*, Katowice.

118. Lazarus, R.S. (1986). Paradygmat stresu i radzenia sobie. „Nowiny Psychologiczne”. Nr 3-4.
119. Lazarus, R.S., Folkmann, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer.
120. Lerner D., (1964). A dictionary of the Social Sciences, London.
121. Leszczyński M, (2011a). Bezpieczeństwo społeczne a współczesne państwo, Gdynia, Wyd. Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej 2011, nr 2 (185).
122. Leszczyński M. (2009). Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa, Kielce.
123. Leszczyński M., (2008). Bezpieczeństwo socjalne jako obszar zainteresowania badawczego i składnik bezpieczeństwa państwa, [w:] Zarządzanie bezpieczeństwem — wyzwania XXI wieku, red. M. Lisiecki, Warszawa, Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa.
124. Leszczyński M., (2008). Bezpieczeństwo socjalne jako obszar zainteresowania badawczego i składnik bezpieczeństwa państwa, [w:] Zarządzanie bezpieczeństwem — wyzwania XXI wieku, red. M. Lisiecki, Warszawa, Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa.
125. Leszczyński M., (2011). Bezpieczeństwo społeczne Polaków wobec wyzwań XXI wieku, Warszawa, Wyd. Difin.
126. Levy-Leboyer, C. (1997). Kierowanie kompetencjami. Warszawa: Poltext.
127. Liderman K., (2012). Bezpieczeństwo informacyjne, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN.
128. Lipkowski, O. (1966). Wychowanie dzieci społecznie niedostosowanych. Warszawa: Wyd. PZWS.
129. Lipkowski, O. (1972). Resocjalizacja. Warszawa: Wyd. WSiP.
130. Lipkowski, O. (1977). Pedagogika specjalna. Warszawa: Wyd. PWN.
131. Lisiecki M., (2008). Diagnoza i prognoza rozwiązań systemowych w zakresie organizacji i zarządzania bezpieczeństwem obywateli, [w:] Zarządzanie bezpieczeństwem — wyzwania XXI wieku, Warszawa, wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Prawa im. Heleny Chodkowskiej,
132. Łobocki M., (2001). Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, Kraków Wyd. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
133. Łosiak, W. (2008). Psychologia stresu. Warszawa: Wyd. Akademickie i Profesjonalne.
134. Mitręga M., (2003). Bezrobocie i formy jego łagodzenia, [w:] Polityka społeczna. Teksty źródłowe, L. Dziewięcka-Bohum, K. Zamorska (red.), Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
135. Maciaszczyk, P. (2010). Agresywność a asertywność młodocianych sprawców przestępstw. Tarnobrzeg: Wyd. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego w Tarnobrzegu.
136. Maciejewski J., (2014). Grupy dyspozycyjne. Analiza socjologiczna, Wrocław, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego.
137. Makowski, A. (1994). Niedostosowanie społeczne młodzieży i jej resocjalizacja. Warszawa: Wyd. PWN.
138. Malak K., (2007). Bezpieczeństwo jako kategoria i zjawisko społeczne, Piotrkowskie Zeszyty Międzynarodowe.
139. Malak K., Typologia bezpieczeństwa. Nowe wyzwania; <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/bezpie-czenstwo/954-typologia-bezpieczenstwa-nowe-wyzwania>, dostęp: 3.11.2022 r.
140. Mariański, J. (1990). W poszukiwaniu sensu życia. Lublin: Wyd. KUL.

141. Mariański, J. (1998). Między nadzieją i zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej. Lublin: Wyd. Tow. Nauk. KUL.
142. Marody, M. (1987). Antynomie podświadomości zbiorowej. W: VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Materiały, E. Wnuk-Lipiński (red.), Warszawa: PTS ZG.
143. Martowska, K. (2012). Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych. Warszawa: LiberiLibri.
144. Martuszewicz, A., Rzepniewski, A. (2007). Ustawa o kuratorach sądowych. Komentarz do wybranych zasad ustrojowych kurateli sądowej W: T. Bulendy, W. Knapa, Z. Lasocika (red.), Więziennictwo na początku XXI wieku. III Polski Kongres Penitencjarny. Warszawa: Wyd. IPSiR.
145. Marzec-Holka, K. (1994). Instytucja społecznych kuratorów sądowych w świetle badań. Bydgoszcz: Wyd. WSP.
146. Matczak, A. (2001). Kwestionariusz Kompetencji Społecznych. Podręcznik, Warszawa, Wyd. Pracowania Testów psychologicznych PTP.
147. Mądrzycki, T. (1977). Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw. Warszawa, Wyd. WSiP.
148. McClelland, D.C. (1951). Personality. NY, William Sloane Associates
149. McKinney, F. (1961). Psychologia społecznego dostosowania się. New York 1961.
150. Mellibruda, J., (2003). Ja, ty, my. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
151. Mentel, E. (1996). Sensotwórcza rola cierpienia w rozwoju jednostki – w koncepcji V. E. Frankla i K. Dąbrowskiego. W: Człowiek – wartości – sens. K. Popielski (red.), Lublin: Red. Wyd. KUL.
152. Mlicki K., za Kwaśniewski J., (2000). Patologia społeczna, [w:] Encyklopedia socjologiczna, t. 3, Warszawa.
153. Moczuk E. (1999), Bezdromność jako problem społecznych w opiniach osób bezdromnych, [w:] Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdromność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju, T. Sołtysiak (red.), Włocławek.
154. Morreale, S.P., Spitzberg, B.H., Barge, J.K. (2007). Komunikacja między ludźmi. Motywacja, wiedza i umiejętności. Warszawa: PWN.
155. Mudrecka, I. (1997). Rodzinny kurator sądowy w percepcji nadzorowanych. Opole: Wyd. UO.
156. Muszyńska, E. (2001). Diagnoza i pomoc w rozwiązywaniu indywidualnych problemów uczniów. W: J. Miluska. (red.). Psychologia rozwiązywania problemów szkoły. Poznań: Wyd. „Bonami”.
157. Nye S., Jr., (1989). Problemy badań nad bezpieczeństwem, „Sprawy Międzynarodowe” nr 6.
158. Obuchowski K. (1965). Psychologia dążeń ludzkich. Warszawa: PWN,
159. Obuchowski, K. (1995). Przez galaktykę potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
160. Okoń, W. (1998). Nowy słownik pedagogiczny. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.
161. Oleś, P. K. (2003). Wprowadzenie do psychologii osobowości. Warszawa, Wyd. Scholar.
162. Opora, R. (2006). Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich. Gdańsk: Wyd. UG.
163. Ostrihańska, Z., Greszczuszkina, A. (2000). Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze rodzinnego kuratora sądowego. Lublin, Wyd. Norbertinum.
164. Ostrihańska, Z., Wójcik, D. (1985). Teorie kryminologiczne. Warszawa, Wyd. ATK.
165. Parlament Europejski (2019). Noty tematyczne o Unii Europejskiej, Luksemburg.

166. Paszkiewicz, A. (1992). Efektywność i uwarunkowania wykonywanego nadzoru kuratora przy orzekanych wobec nieletnich środkach poprawczych. Fakty i artefakty. Białyłstok, Wyd. KBN.
167. Pawlicka, M. (2007). Kuratela sądowa w Polsce, Europie i świecie – historia i stan obecny. Warszawa.
168. Pelc M., (2011). Elementy metodologii badań naukowych, Warszawa, Wyd. AON.
169. Pelc M., (1998). Wybrane problemy metodologiczne wojskowych badań naukowych, Warszawa Wyd. AON.
170. Pieper, J. (1975). O miłości. Warszawa, Wyd. PAX.
171. Pieprzny S., (2007), Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym, Rzeszów, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
172. Pietraś M., (1996). Bezpieczeństwo ekologiczne w Europie. Studium politologiczne, Lublin Wyd. UMCS.
173. Pilecka, W., Pilecki, J. (1990). Model kompetencji społecznych w ujęciu S. Greenspana. „Roczniki Pedagogiki Specjalnej”. Tom 1.
174. Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa). Podręcznik akademicki, (2017), J. Pawłowski (red.), Warszawa, Wyd. AON.
175. Pokruszyński W., (2010). Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa, Józefów, Wyd. CNBOP.
176. Pokruszyński W., (2012). Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka bezpieczeństwa, Józefów, Wyd. Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie
177. Pokruszyński W., (2013) Filozofia bezpieczeństwa, Józefów, Wyd. Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie
178. Popielski K. (1987). „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne. [w:] Człowiek – pytanie otwarte. K. Popielski (red.). Lublin: Wyd. KUL.
179. Popielski, K. (1994). Neotypyczny wymiar osobowości. Lublin, Wyd. KUL.
180. Pospiszyl I., (2008). Patologie społeczne, Warszawa.
181. Pospiszyl I. (1994). Przemoc w rodzinie. Warszawa, Wyd. WSiP.
182. Pospiszyl I. (2003). Ofiary chroniczne. Przypadek czy konieczność. Warszawa, Wyd. APS.
183. Pospiszyl K., Żabczyńska E. (1978). Niedostosowanie społeczne – przejawy, przyczyny i sposoby terapii. Warszawa, Wyd. WSPS.
184. Pospiszyl K., Żabczyńska, E. (1981). Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie. Warszawa, Wyd. WSPS.
185. Pszczołowski T. (1978). Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
186. Pytka, L. (2005). Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne. Warszawa, Wyd. APS.
187. Rakowska, A., Sitko-Lutek, A. (2000). Doskonalenie kompetencji menedżerskich. Warszawa, Wyd. PWN.
188. Reykowski J. (1970). Z zagadnień psychologii motywacji. Warszawa, Wyd. WSiP.
189. Reykowski J. (1996). Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego. Warszawa, Wyd. PWN.
190. Rola, J. (2004). Melancholia rodzinna. Psychologiczne uwarunkowania zaburzeń depresyjnych dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Warszawa, Wyd. APS.
191. Rysz-Kowalczyk B. (red.), (2001). Leksykon polityki społecznej, Warszawa, Wyd. Aspra Jr.
192. Ryś M. (1998). Konflikty w rodzinie niszczą czy budują? Warszawa, Wyd. CMPP Ped. MEN.

193. Salovey P., Sluyer, D. J. (1999). *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*. Poznań Wyd. Rebis.
194. Sawczuk W. (2001). *Sens życia a wartości*. W: *Sens życia – sens wychowania*. A. M. de Tchorzewski, P. Zwierzchowski (red.). Bydgoszcz, Wyd. Dział Poligrafii Akademii Bydgoskiej.
195. Schaff A. (1986). *Człowiek w poszukiwaniu sensu życia*. Studia Filozoficzne nr 4. Warszawa Wyd. PWN.
196. Schwarzer R. (2001). *Stress, resources, and proactive coping*. *Applied Psychology: An International Review*.
197. Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym*. *Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, s. 43; <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/A.Sekscinski-bezpieczenstwo-wewnetrzne-w-ujeciu-teoretycznym.pdf>, dostęp: 22.09.2022 r.
198. Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym*. *Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, s. 43; <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/A.Sekscinski-bez-pieczenstwo-wewnetrzne-w-ujeciu-teoretycznym.pdf>, dostęp: 12.10.2022 r.
199. Selye H. (1960). *Stres życia*. Warszawa, Wyd. PZWL.
200. Seyle H. (1997). *Stres okiełznany*. Warszawa, Wyd. Państwowy Instytut Wydawniczy.
201. Sęk H. (1985). *Podstawy psychoprofilaktyki*. *Przegląd Psychologiczny* 1993. Nr 1.
202. Sęk H. (2003). *Wsparcie społeczne jako kategoria zasobów*. W: Juczyński Z., Ogińska-Bulik N. (red.) *Zasoby osobiste i społeczne sprzyjające zdrowiu jednostki*. Łódź Wyd. UŁ.
203. Sillars A. L., Wiesberg, J. (1987). *Conflict as a social skills*. [w:] M. E. Roloff, G. R. Miller (red.) *Interpersonal process: new directions in communication research*. London: Sage Publication.
204. Skrabacz A., (2006). *Bezpieczeństwo społeczne*, [w:] *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI w.*, Warszawa.
205. Skrabacz A., (2012). *Bezpieczeństwo społeczne – podstawy teoretyczne i praktyczne*, Warszawa, Wyd. Dom Wydawniczy Elipsa.
206. Skrobacz A., Sulowski S., (2012). (red. nauk.), *Bezpieczeństwo społeczne. Pojęcia. Uwarunkowania. Wyzwania*, Warszawa, Wyd. Elipsa.
207. Skubis Z. (1981). *Sens życia. Sens dziejów*. *Pytania o naukową filozofię sensu*. Studia Filozoficzne nr 4. Warszawa, Wyd. PWN.
208. *Słownik języka polskiego* (1978) T-1, Warszawa, Wyd. PWN.
209. *Słownik języka polskiego*. (1995). Warszawa, Wyd. Słownikowe PWN.
210. *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, (2010) Warszawa.
211. *Słownik współczesnego języka polskiego*, (2000), Kraków, Wyd. SMS.
212. Smółka P. (2008). *Kompetencje społeczne. Metody pomiaru i doskonalenia umiejętności interpersonalnych*. Kraków, Wyd. Wolters Kluwer Polska.
213. Spioneck H. (1965). *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*. Warszawa, Wyd. PWN.
214. Spitzberg R. H., Cupach, W. R. (1989). *Handbook of interpersonal competence research*. New York, Springer-Verlag Inc.
215. Stachowiak Z., (2012). *Teoria i praktyka mechanizmu bezpieczeństwa ekonomicznego państwa*. *Ujęcie instytucjonalne*, Warszawa, Wyd. AON.
216. Stańczyk J., (1996). *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa, Wyd. Instytut Studiów Politycznych PAN,

217. Stańczyk J., (2010/2011) Istota współczesnego pojmowanie bezpieczeństwa – zasadnicze tendencje, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego” 2010/2011; <https://docplayer.pl/47071751-Istota-wspolczesnego-pojmowania-bezpieczenstwa-zasadnicze-tendencje-1.html>, dostęp: 12.10.2022 r.
218. Stępnik P. (1992). Funkcjonowanie kurateli sądowej. Teoria a rzeczywistość. Poznań, Wyd. Nauk. UAM.
219. Stoner J.A.F., Freeman, R.E., Gilbert Jr, D.R. (1998). Kierowanie. Warszawa, Wyd. Polskie Wyd. Ekonomiczne.
220. Strelau J. (2000). Różnice indywidualne: opis, determinanty i aspekt społeczny. [w:] J. Strelau (red.) Psychologia. Podręcznik akademicki. Tom II. Rozdz. 37. Gdańsk, Wyd. GWP.
221. Strelau J. (2006). Temperament jako regulator zachowania. Z perspektywy półwiecza badań. Gdańsk, Wyd. GWP.
222. Strelau J., Jaworowska, A., Wrzesniewski, K., Szczepaniak, P. (2007). Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych. Podręcznik. Warszawa, Wyd. Pracownia Testów Psychologicznych.
223. Stróżewski W. (1994). Istnienie i sens. Kraków, Wyd. Społ. Inst. Wyd. ZNAK.
224. Suchodolski B. (1982). Kształt życia. Warszawa, Wyd. Nasza Księgarnia.
225. Sułek A. (1989). Wartości życiowe dwóch pokoleń. [w:] Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej. S. Nowak (red.). Warszawa, Wyd. PWN.
226. Szczepański J. (1988). O indywidualności. Warszawa, Wyd. PWN.
227. Szpyra R., (2012). Bezpieczeństwo militarne państwa, Warszawa, Wyd. AON.
228. Sztumski J., (1984). Wstęp do metod i technik badań społecznych, Warszawa, Wyd. PWN.
229. Szubrycht T., (2006). Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa, Gdynia, Wyd. Zeszyty Naukowe AMW nr 4,
230. Szulc B., (2014). Proces badań w naukach o obronności, Praca naukowo-badawcza, Kod pracy: II.2.24.2., Warszawa, Wyd. AON.
231. Ściborek Z., Wiśniewski B., Kuc R.B., Dawidczyk A., (2015). Bezpieczeństwo wewnętrzne. Podręcznik akademicki, Toruń, Wyd. Adam Marszałek.
232. Śleszyński D. (1997). Osobowość, zachowanie, sens życia. „Więź” nr 9. Warszawa, Wyd. Więzi.
233. Śpiewak J. (1999). Kurator sądowy w postępowaniu wykonawczym. Poradnik dla sprawujących dozory. Warszawa, Wyd. Prawnicze.
234. Świniarski J., (1999). Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa, Warszawa, Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej.
235. Teoria i praktyka, red. K. Żukrowska, M. Grącik, Warszawa, Wyd. SGH.
236. The Short Oxford English Dictionary on Historical Principles, (2002), London Oxford University Press
237. Tomaszewski T. (1963). Wstęp do psychologii. Warszawa, Wyd. PWN.
238. Tyszka Z. (1963). Rola kuratora sądowego w resocjalizacji nieletnich przestępców. Poznań, Wyd. UAM.
239. Urban B. (2000). Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży. Kraków, Wydawnictwo UJ.
240. Urban B. (2000). Zachowania dewiacyjne młodzieży. Kraków, Wyd. UJ.
241. Urban B. (2007). Zaburzenia w zachowaniu i niedostosowanie społeczne w świetle współczesnych wyników badań. W: B. Urban, J.M. Stanik (red.). Resocjalizacja. Warszawa, Wyd. PWN. T:1.
242. Urbanek A., 2013. Wstęp, w: A. Urbanek (red.), Wybrane problemy bezpieczeństwa. Dziedziny bezpieczeństwa, Słupsk, Wydawnictwo Społeczno-Prawne.

243. Węgliński A. (2008). Tożsamość zawodowa kuratorów rodzinnych a skuteczność oddziaływań resocjalizacyjnych. [w:] Bartkowicz Z. Węgliński A. (red.) Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje. Lublin, Wyd. UMCS.
244. Wiśniewski B., (2011). Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych, Szczytno, Wyd. Wyższa Szkoła Policji
245. Wiśniewski E.S. (1990). Metodyka wojskowych badań naukowych, Warszawa, Wyd. ASG WP.
246. Wojnarska A. (2008). Kompetencje społeczne a agresywność uczniów szkół gimnazjalnych. W: Z. Bartkowicz, A. Węgliński (red.). Skuteczna resocjalizacja. Doświadczenia i propozycje. Lublin, Wyd. UMCS.
247. Wojnowski K. (2009). Kompetencje jako kapitał społeczny. W: K. Marzec-Holka (red.), Kapitał społeczny a nierówności. Kumulacja i redystrybucja. Bydgoszcz, Wyd. UKW.
248. Wolfers A., (1952). National Security as an Ambiguous Symbol, Political Science Quarterly, vol 67, no. 4.
249. Wójcik D. (1984). Nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Analiza psychologiczno- kryminologiczna. Warszawa, Wyd. WSiP.
250. Wroczyński R. (1968). O pojmowaniu środowiska i jego konsekwencji dla wychowania. „Kwartalnik Pedagogiczny”. Nr 4.
251. Wrześniewski K. (2000). Psychologiczne uwarunkowania powstawania i rozwoju chorób somatycznych. [w:]: Strelau J. (red.) Psychologia – Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej. Gdańsk, Wyd. GWP.
252. Wrzosek M., (2010). Procesy informacyjne w zarządzaniu organizacją zhierarchizowaną, Warszawa, Wyd. AON.
253. Wysocka E. (2008). Diagnoza w resocjalizacji. Warszawa, Wyd. PWN.
254. Zaborowski Z. (1997). Problemy psychologii życia. Warszawa, Wyd. Oficyna wyd. PROFI.
255. Zazzo R. (1978). Przywiązanie – ujęcie interdyscyplinarne. Warszawa, Wyd. PWN.
256. Zdrodowski B., (2019). Istota bezpieczeństwa państwa, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Securitate”, 9(3).
257. Ziemiński Z., (2013). Logika pragmatyczna, Warszawa, Wyd. Naukowe PWN.
258. Ziemiński Z.(1981). „Sens życia” a system wartości. Studia Filozoficzne nr 4. Warszawa, Wyd. PWN.
259. Zięba R, (2006). Teoria ogólna bezpieczeństwa państwa w stosunkach międzynarodowych [w:] E. Halizak i in. (red.), Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, Wyd. Uniwersytet Warszawski.
260. Zięba R., (1997). Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych [w:] D.B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba (red.), Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX wieku, Warszawa, Wyd. Uniwersytet Warszawski.
261. Zięba R., (2007), Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego, Warszawa, Wyd. Naukowe Scholar.
262. Zięba R., (2012). O tożsamości nauk o bezpieczeństwie, Warszawa. Wyd. AON, „Zeszyty Naukowe AON”, nr 1(86).
263. Zigler, E., Trickett, P. K. (1978). IQ, social competence, and evaluation of early childhood intervention programs. “American Psychologist”. Nr 33.
264. Zimbardo, P.G., Johnson, R.L., McCann, V. (2010). Psychologia. Kluczowe koncepcje. Warszawa Wyd. PWN. T: 2.
265. Zimbardo P.G., Ruch, F.L. (1994). Psychologia i życie. Warszawa, Wyd. PWN.

266. Żukiewicz A. (2005). Kompetencje społeczne i antymarginalizacja o rozwiązywaniu problemów społecznych poprzez rozwijanie wśród ludzi społecznych umiejętności. [w:] K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*. Bydgoszcz, Wyd. UKW.
267. Żukrowska K., (2006). Pojęcie bezpieczeństwa i jego ewolucja, [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe*.

SPIS RYSUNKÓW

Rys. 1.1. Zależności i współzależności między zmiennymi	19
Rys. 1.2. Wykres osypiska	29
Rys. 2.1. Ogólny podział zagrożeń	62
Rys. 2.2. Typologia zagrożeń	63
Rys. 3.1. Model kompetencji społecznych według S. Greenspana	120
Rys. 3.2. Pojęcie kompetencji społecznych	123
Rys. 3.3. Model świadomości społecznej według S. Greenspana	128
Rys. 3.4. Model stresu według Hintona i Burtona	144
Rys. 3.5. Uwarunkowania strategii radzenia sobie ze stresem	148
Rys. 4.1. Ogólny poziom efektywności zachowań w poszczególnych wymiarach kompetencji społecznych [N=234]	157
Rys. 4.2. Ogólna efektywność zachowań sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych oraz społecznych	158
Rys. 4.3. Efektywność zachowań w sytuacjach intymnych - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]	160
Rys. 4.4. Efektywność zachowań w sytuacjach ekspozycji społecznej - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]	160
Rys. 4.5. Efektywność zachowań w sytuacjach wymagających asertywności - zróżnicowanie poziomu kompetencji społecznych ze względu na formę realizacji powierzonych obowiązków [N=234]	161
Rys. 4.6. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu radzenia sobie w sytuacjach stresowych w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]	164
Rys. 4.7. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu poczucia sensu życia w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]	167
Rys. 4.8. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariuszu podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecznych [N=234]	169
Rys. 4.9. Rozrzut związku kompetencji w sytuacjach intymnych oraz poszukiwanie kontaktów towarzyskich	178

SPIS TABEL

Tabela 1.1. Zmienne niezależne i zależne oraz ich wskaźniki	17
Tabela 1.2. Etapy przeprowadzonego procesu badawczego	27-28
Tabela 1.3. Wielkość wyjaśnianej wariancji przez zidentyfikowane czynniki	29
Tabela 1.4. Analiza czynnikowa narzędzia Kwestionariusz Kompetencji Zawodowych	30-31
Tabela 1.5. Wyniki analizy rzetelności metodą alfa Cronbacha	32
Tabela 1.6. Macierz interkorelacji poszczególnych podskal narzędzia <i>Kwestionariusz kompetencji zawodowych</i>	32
Tabela 1.7. Statystyki opisowe podskal <i>Kwestionariusza kompetencji zawodowych</i>	33
Tabela 1.8. Tymczasowe normy stenowe	33
Tabela 1.9. Kuratorzy zatrudnieni w SOP w Warszawie i SO w Warszawie	36-37
Tabela 1.10. Płeć respondentów	37
Tabela 1.11. Wiek respondentów	38
Tabela 1.12. Stan cywilny respondentów	39
Tabela 1.13. Ilość dzieci	40
Tabela 1.14. Wykształcenie respondentów	40
Tabela 1.15. Staż pracy	41
Tabela 1.16. Struktura zatrudnienia	42
Tabela 2.1. Wybrane definicje polityki społecznej	60-61
Tabela 3.1. Taksonomia strategii radzenia sobie Carvera	149-150
Tabela 4.1. Ogólna efektywność zachowań w poszczególnych wymiarach kompeten- cji społecznych N[234]	156
Tabela 4.2. Wskaźniki opisu próby dla wszystkich wymiarów kompetencji społecz- nych [N=234]	157
Tabela 4.3. Ogólny wynik analizy testem t-Studenta w Skali Kompetencji Społecznych w badanych grupach kuratorów: zawodowych oraz społecznych [N=234]	159
Tabela 4.4. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariu- szu radzenia sobie w sytuacjach stresowych w grupie rodzinnych kuratorów zawodo- wych oraz społecznych [N=234]	164
Tabela 4.5. Istotność różnic w zakresie stylów reakcji na sytuacje trudne w badanych grupach rodzinnych kuratorów: zawodowych oraz społecznych [N=234]	165
Tabela 4.6. Ogólny poziom w zakresie poszczególnych wskaźników w kwestionariu- szu poczucia sensu życia w grupie rodzinnych kuratorów zawodowych oraz społecz- nych [N=234]	166-167
Tabela 4.7. Istotność różnic w zakresie poczucia sensu życia w badanych grupach ro- dzinnych kuratorów: zawodowych oraz społecznych	167
Tabela 4.8. Istotność różnic w zakresie ogólnego wyniku podstawowych umiejętności zadaniowych w procesie wywierania wpływu w grupie rodzinnych kuratorów zawodo- wych oraz społecznych [N=234]	170
Tabela 4.9. Określenie siły związku zmiennych	171
Tabela 4.10. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych po- między kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych (kryzysowych)	172
Tabela 4.11. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomię- dzy kompetencjami społecznymi a stylami reagowania w sytuacjach trudnych (kryzy- sowych)	173
Tabela 4.12. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych po- między kompetencjami społecznymi a poczuciem sensu życia	174-175
Tabela 4.13. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomię- dzy kompetencjami społecznymi a poczuciem sensu życia	175-176

Tabela 4.14. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych zawodowych pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu	176
Tabela 4.15. Korelacje w grupie sądowych kuratorów rodzinnych społecznych pomiędzy kompetencjami społecznymi a podstawowymi umiejętnościami zadaniowymi w procesie wywierania wpływu	177

ZAŁĄCZNIKI

1. Kwestionariusz ankiety – biograficzny.
2. Kwestionariusz ankiety – kompetencji zawodowych.
3. Kwestionariusz ankiety – kompetencji społecznych.
4. Kwestionariusz ankiety – radzenia sobie w sytuacjach stresowych (kryzysowych).
5. Kwestionariusz ankiety – poczucie sensu życia.

KWESTIONARIUSZ ANKIETY – BIOGRAFICZNY

Płeć:

- K   M

Wiek:

- poniżej 25 roku życia
 25 – 30 rok życia
 31 – 40 rok życia
 41 – 50 rok życia
 powyżej 50 roku życia

Stan cywilny:

- Panna/ kawaler
 Zamężna/żonaty
 Rozwódka/rozwodnik
 Wdowa/wdowiec

Dzieci:

- Bezdzienna/y
 1 dziecko
 2 – 3 dzieci
 4 – 5 dzieci
 więcej niż 6 dzieci

Wykształcenie:

- Wyższe pedagogiczno-psychologiczne
 Wyższe socjologiczne
 Wyższe prawnicze

Staż pracy:

- poniżej 5 lat
 5 – 10 lat
 11 – 15 lat
 16 – 25 lat
 26 – 35 lat
 powyżej 36 lat

Struktura zatrudnienia:

- Tylko kurator sądowy
 Wychowawca/nauczyciel
 Pracownik administracyjny/biurowy
 Funkcjonariusz Policji, żołnierz zawodowy
 Pracownik służby zdrowia
 Rzemieślnik/kadra techniczna
 Emeryt/rencista
 Inne.....

Powód podjęcia pracy kuratora:

- Przypadek
- Własne zainteresowania
- Motywy prospołeczne (chęć i potrzeba niesienia pomocy dzieciom)
- Namowa innych
- Chęć dodatkowego zarobku
- Chęć poznania źródeł i przyczyn nieodpowiedniego przystosowania nieletnich
- Inne.....

Opinia o doskonaleniu zawodowym w pracy kuratora:

- Jest niepotrzebne
- Korzystne jest szkolenie/warsztaty raz na rok
- Korzystne jest szkolenie/warsztaty raz na pół roku
- Wymaga aktywnego udziału w szkoleniach/warsztatach
- Wymaga profesjonalnego przygotowania kadry prowadzącej szkolenie/warsztaty

KWESTIONARIUSZ ANKIETY – KOMPETENCJI ZAWODOWYCH

Szanowni Państwo,

Kwestionariusz zawiera siedem części, odpowiadających podstawowym umiejętnościom zadaniowym w procesie wywierania wpływu. Każdej z umiejętności zostały przyporządkowane charakterystyczne cechy.

Bardzo proszę o zaznaczenie odpowiedzi, która ujmuje częstotliwość wykorzystywania ich w pracy z podopiecznymi Sądu.

Opis odpowiedzi:

1-NIGDY

2-CZASAMI

3-CZĘSTO

4-ZAWSZE

UMIEJĘTNOŚCI DIAGNOSTYCZNE

	nigdy	czasami	często	zawsze
W swojej pracy poszukuję przyczyn i mechanizmów odpowiedzialnych za powstanie zaburzenia.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi wskazuję konsekwencje przejawianych zaburzeń w indywidualnym i społecznym funkcjonowaniu.	1	2	3	4
Identyfikuję nie tylko dysfunkcje, ale i sfery prawidłowo funkcjonujące.	1	2	3	4
Chronię jednostkę przed dalszą możliwością pogłębiającej się destrukcji.	1	2	3	4
W toku nadzoru kontroluję działania naprawcze.	1	2	3	4
Prowadzę indywidualne badania diagnostyczne oraz określłam rozmiary i dynamikę nieprzystosowania społecznego w skali makrosocjalnej.	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI KOMUNIKACYJNE

	nigdy	czasami	często	zawsze
Moje działania są zgodne z normami i oczekiwaniami naszej grupy, organizacji i kultury.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi osiągam pożądane cele w danej sytuacji.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi zapewniam klimat wzajemnego wsparcia.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi modyfikuję sposób komunikowania się w zależności od cech środowiska.	1	2	3	4
Dopuszczam kompromisy między swoimi przekonaniem i wartościami a koniecznością zachowania dobrych relacji.	1	2	3	4
Dostosowuję przekazywanie wiadomości do czasu u miejsca, w którym się komunikuję oraz do słuchaczy, do których się zwracam.	1	2	3	4
Zwracam uwagę na mówcę, słuchacza i to, co dzieje się między nimi.	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI MOTYWACYJNE

	nigdy	czasami	często	zawsze
W kontaktach z podopiecznymi analizuję cele do realizacji.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi analizuję negatywne konsekwencje niezrealizowania celu / pozytywne osiągniętego celu.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi ułatwiam wizualizację celu przy twórczym wykorzystaniu wyobraźni.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi określám nagrody za zrealizowanie celu.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi rozpoczynam realizację celu od małych kroków, prostego zadania.	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi angażuję ich w inicjowanie, ukierunkowanie i utrzymywanie aktywności.	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI ROZWIĄZYWANIA KONFLIKTÓW

	nigdy	czasami	często	zawsze
W sytuacji problemowej biorę pod uwagę tylko konkretne fakty, wydarzenia, a nie domysły i przypuszczenia.	1	2	3	4
W sytuacji problemowej traktuję strony w konflikcie, jako równe sobie.	1	2	3	4
W sytuacji problemowej jestem świadomy swoich emocji i przekazuję je przeciwnej stronie.	1	2	3	4
W sytuacji problemowej uważnie słucham stron w konflikcie.	1	2	3	4
W sytuacji problemowej szanuję godność drugiej strony.	1	2	3	4
W sytuacji problemowej autentycznie poszukuję rozwiązań konfliktu.	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI WSPÓLPRACY

	nigdy	czasami	często	zawsze
W trakcie prowadzenia nadzoru kontaktuję się ze specjalistami, którzy prowadzą podopiecznego.	1	2	3	4
W kontaktach z innymi jestem otwarty na różnice w poglądach i odmienne widzenie świata.	1	2	3	4
W kontaktach z innymi wspieram innych.	1	2	3	4
W kontaktach z innymi jestem konsekwentny.	1	2	3	4
W kontaktach z innymi jestem asertywny.	1	2	3	4
W kontaktach z innymi wykorzystuję ich możliwości do osiągnięcia wspólnego celu.	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI ZMIANY POSTAW

	nigdy	czasami	często	zawsze
W kontaktach z podopiecznymi przekazuję rzetelne, wiarygodne informacje?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi wywołuję u nich dysonans poznawczy?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi uaktywniam w nich procesy myślowe?	1	2	3	4

	nigdy	czasami	często	zawsze
W kontaktach z podopiecznymi podaję informacje wzbudzające lęk?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi wywołuję negatywne emocje i uczucia (pogarda, lekceważenie, gniew)?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi opieram się na dyskusji oraz przekonywaniu?	1	2	3	4

UMIEJĘTNOŚCI KONTROLI INNYCH

	nigdy	czasami	często	zawsze
W kontaktach z podopiecznymi formułuję cele w sposób jasny i pozwalający na ich pomiar?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi wyznaczam konkretne terminy realizacji zadania?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi mierzę postępy wykonania zadania w sposób ustawiczny i powtarzalny?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi porównuję skontrolowane wyniki w ustalonych wcześniej celami?	1	2	3	4
W kontaktach z podopiecznymi podejmuję działania korygujące w sytuacji nie wywiązywania się z zadania?	1	2	3	4

SUBIEKTYWNA OCENA WŁASNYCH UMIEJĘTNOŚCI:

Umiejętności diagnostyczne

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności komunikacyjne

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności motywacyjne

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności rozwiązywania konfliktów

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności współpracy

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności zmiany postaw

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

Umiejętności kontroli innych

1	2	3	4	5	6	7
znikome						na wysokim poziomie

KWESTIONARIUSZ ANKIETY – KOMPETENCJI SPOŁECZNYCH**Instrukcja:**

Poniżej wymienione są różne zachowania czy działania. Proszę ocenić, jak dobrze poradziłyby sobie Pani z każdym z nich i zaznaczyć wybrane odpowiedzi znakiem X.

Jeśli znajdą się tu takie czynności, których Pani nigdy nie wykonywała, proszę udzielić mimo to odpowiedzi- wyobrazić sobie siebie w sytuacji wymagającej takiego działania i ocenić, jak dobrze poradziłyby sobie Pani z nim.

	Zdecydowanie dobrze	Nieźle	Raczej Słabo	Zdecydowanie źle
Odebrać z lotniska ważnego gościa				
Nauczyć się obsługi programu komputerowego				
Wygłosić referat na zebraniu				
Powiedzieć atrakcyjnej osobie, że Pani na niej zależy				
Zabrać głos w dyskusji w większym gronie				
Wymienić wtyczkę w przewodzie elektrycznym				
Przepląnąć basen kraulem				
Kwestować na ulicy na cele społeczne				
Opowiedzieć lekarzowi o swoich intymnych dolegliwościach				
Wygłosić toast na ważnej uroczystości				
Trafić rzutkiem w środek tarczy				
Zapoznać ze sobą dwie szacowne osoby				
Zadzwonić do telefonu zaufania, żeby zwierzyć się ze swoich problemów				
Publicznie złożyć komuś gratulacje				
Wytapetować pokój				
Rozwiązać układ równań z dwiema niewiadomymi				
Przytulić osobę, która potrzebuje pomocy				
Poprosić kogoś o pomoc w rozwiązaniu swoich problemów				
Wrzucić piłkę do kosza				

	Zdecydowanie dobrze	Nieźle	Raczej Słabo	Zdecydowanie źle
Odmówić przyjęcia agitatorów religijnych czy politycznych lub akwizytorów				
Złożyć komuś oficjalne życzenia				
Wystąpić w roli konferansjera na koncercie				
Opowiedzieć komuś bliskiemu o zdarzeniach z przeszłości, które źle o Pani świadczą				
Skleić taśmę magnetofonową				
Zaprosić swojego zwierzchnika do siebie na przyjęcie				
Zmienić baterię w zegarku				
Wejść swobodnie do pokoju, w którym znajduje się grono mało znanych Pani osób				
Wykonać przewrót do tyłu				
Porozmawiać z partnerem o swoich oczekiwaniach wobec niego				
Podziękować za zaproszenie otrzymane od ważnej osoby				
Oprowadzić wycieczkę po mieście				
Delikatnie zrobić koleżance krytyczną uwagę na temat jej niegustownego stroju				
Ułożyć kompozycję kwiatową				
Obronić niesprawiedliwie potraktowanego kolegę				
Ułożyć wierszyk okolicznościowy				
Zerwać bez klótni niesatysfakcjonujący związek				
Porozumieć się z kimś bez słów				
Publicznie wyrecytować wiersz				
Rozegrać partię szachów				
Wystąpić w reklamie telewizyjnej				
Poprosić zwierzchnika o wyjaśnienie jakiejś kwestii				
Złożyć komuś kondolencje				
Reklamować w sklepie nowe produkty				
Zaprojektować plakat reklamowy				
Obliczyć, która jest aktualnie godzina w Nowym Jorku				
Wbić gwóźdź w ścianę				

	Zdecydowanie dobrze	Nieźle	Raczej Słabo	Zdecydowanie źle
Wypowiedzieć się w ankiecie ulicznej dla telewizji				
Długo wypytywać ekspedientkę w sklepie o coś, czego Pani nie kupi				
Rozwiązać krzyżówkę				
Wykonać piruet na łyżwach				
Opowiedzieć o sobie psychologowi				
Zrobić pisanekę				
Zmienić oponę w rowerze				
Wyplakać się na ramieniu przyjaciela (przyjaciółki)				
Zaprosić nieznaną, atrakcyjną osobę do tańca				
Poprosić kogoś o zwrot dawno pożyczonej książki				
Wejść na ważne zebranie 20 minut po czasie				
Przedstawić się komuś znanemu tylko z widzenia				
Odbyć rozmowę kwalifikacyjną w sprawie pracy				
Otworzyć puszkę konserw bez otwieracza				
Zaprogramować magnetowid				
Zwierzyć się szefowi ze swoich kłopotów osobistych				
Zwrócić uwagę rozmawiającym w teatrze sąsiadom, mówiąc, że przeszkadzają				
Zmontować regał z elementów				
Poprosić kierowcę autobusu wycieczkowego o zatrzymanie się w lasku				
Wymyślić i wykonać strój na bal przebierańców				
Być gospodarzem dużego przyjęcia, na którym nie wszyscy się znają				
Przyjąć z podziękowaniami wręczany uroczyście prezent				
Odmówić komuś znajomemu pożyczania pieniędzy				
Porozmawiać szczerze z kimś bliskim o wzajemnych nieporozumieniach				
Upomnieć się w sklepie o resztę				
Na spotkaniu towarzyskim zacząć tańczyć, gdy wszyscy jeszcze siedzą				

	Zdecydowanie dobrze	Nieźle	Raczej Słabo	Zdecydowanie źle
Podtrzymać na duchu bliską osobę, która ma kłopoty				
Zwrócić uwagę powszechnie szanowanej osobie, że się myli				
Wręczyć kwiaty jakieś ważnej osobie publicznej				
Zawiesić firanki				
Zreperować zepsutą klamkę				
Poprosić osoby stojące do kasy o możliwość kupienia biletu bez kolejki				
Przeprosić kogoś za wyrządzoną mu przykrość				
Nauczyć się długiego wiersza na pamięć				
Zmieniać uszczelki w kranach				
Odbyć oficjalną wizytę w domu swojego zwierzchnika				
Opowiedzieć dowcip w większym towarzystwie				
Przebiec 1 kilometr				
Ozdobić mieszkanie na przyjęcie karnawałowe				
Poprosić w bibliotece o wypożyczenie do domu książki, którą w zasadzie można czytać tylko na miejscu				
Zająć się oficjalnymi gośćmi zaproszonymi przez męża				
Ustąpić komuś miejsca w tramwaju, zachęcając, by usiadł				
Poprosić kogoś w tramwaju o ustąpienie miejsca, gdy źle się Pani czuje				
Zabawić towarzystwo opowiadając jakąś ciekawą historię				

KWESTIONARIUSZ ANKIETY – RADZENIA SOBIE W SYTUACJACH STRESOWYCH (KRYZYSOWYCH)

INSTRUKCJA

Poniższe zdania opisują różne reakcje ludzi na trudne, przykre, stresujące sytuacje. Zakreśl kółkiem jedną z cyfr od 1 do 5 przy każdym stwierdzeniu. Określ w ten sposób, jak bardzo angażujesz się w te czynności, gdy znajdujesz się w trudnej, przykrej, stresującej sytuacji.

- 1- nigdy
- 2- bardzo rzadko
- 3- czasami
- 4- często
- 5- bardzo często

1. Lepiej planuję swój czas 1 2 3 4 5
2. Koncentruję się na problemie i zastanawiam się, jak mogę go rozwiązać 1 2 3 4 5
3. Myślę o czasach, gdy było mi lepiej 1 2 3 4 5
4. Staram się przebywać z innymi ludźmi..... 1 2 3 4 5
5. Oskarżam się o zwlekanie 1 2 3 4 5
6. Robię, to co uważam 1 2 3 4 5
7. Jestem skupiony(a) na swoich dolegliwościach fizycznych 1 2 3 4 5
8. Winię siebie, że wpadłem(am) w taką sytuację 1 2 3 4 5
9. Włóczę się po sklepach 1 2 3 4 5
10. Ustalę, co w danej sytuacji jest najważniejsze..... 1 2 3 4 5
11. Staram się zasnąć 1 2 3 4 5
12. Objadam się ulubioną potrawą 1 2 3 4 5
13. Niepokoję się, że sobie nie poradzę 1 2 3 4 5
14. Staję się bardzo napięty(a)..... 1 2 3 4 5
15. Myślę o tym, jak rozwiązywałem(am) podobne problemy w przeszłości 1 2 3 4 5
16. Wmawiam sobie, że to w rzeczywistości nie dzieje się mnie 1 2 3 4 5
17. Winię siebie, że zbyt się tym przejmuję..... 1 2 3 4 5
18. Idę coś zjeść na mieście 1 2 3 4 5
19. Staję się bardzo przygnębiony(a) 1 2 3 4 5
20. Kupuję sobie coś 1 2 3 4 5

21. Wyznaczam sobie kierunek działania i postępuję zgodnie z nim 1 2 3 4 5
22. Obwiniam siebie za to, że nie wiem co zrobić 1 2 3 4 5
23. Idę się zabawić.....1 2 3 4 5
24. Staram się zrozumieć sytuację.....1 2 3 4 5
25. „Zastygam w bezruchu” i nie wiem co zrobić.....1 2 3 4 5
26. Podejmuję natychmiast właściwe działanie 1 2 3 4 5
27. Analizuję sytuację i uczę się na własnych błędach 1 2 3 4 5
28. Żałuję, że nie mogę zmienić tego co się stało, lub tego,
co odczuwałem(am) w związku z tym 1 2 3 4 5
29. Odwiedzam przyjaciela 1 2 3 4 5
30. Martwię się, jak sobie z tym poradzę 1 2 3 4 5
31. Spędzam czas z bliską osobą 1 2 3 4 5
32. Wychodzę na spacer 1 2 3 4 5
33. Wmawiam sobie, że to się nigdy więcej nie powtórzy.....1 2 3 4 5
34. Skupiam się na swoich ogólnych brakach.....1 2 3 4 5
35. Rozmawiam z kimś, kogo rady sobie cenię 1 2 3 4 5
36. Analizuję problem zanim zacznę działać 1 2 3 4 5
37. Dzwonię do kolegi lub koleżanki 1 2 3 4 5
38. Wpadam w złość.....1 2 3 4 5
39. Zmieniam kolejność spraw do załatwienia.....1 2 3 4 5
40. Oglądam film.....1 2 3 4 5
41. Dążę do kontrolowania sytuacji 1 2 3 4 5
42. Podejmuję dodatkowy wysiłek, aby załatwić sprawę 1 2 3 4 5
43. Podchodzę do problemu z różnych stron.....1 2 3 4 5
44. „Robię sobie wolne”, by uciec od problemu 1 2 3 4 5
45. Wyładowuję się na innych.....1 2 3 4 5
46. Wykorzystuję sytuację, aby udowodnić, że potrafię tego dokonać.....1 2 3 4 5
47. Staram się tak zorganizować sprawy, aby zapanować nad sytuacją 1 2 3 4 5
48. Oglądam telewizję 1 2 3 4 5

KWESTIONARIUSZ ANKIETY – POCZUCIE SENSU ŻYCIA

Wiek .....

Instrukcja

Poniżej znajduje się 20 twierdzeń, a pod każdym z nich cyfry w porządku wzrastającym od 1 do 7 lub w porządku malejącym od 7 do 1. Oznaczają one nasilenie, a cyfra 4 jest neutralna. Otocz kółkiem tę cyfrę, która jest dla Ciebie najbardziej charakterystyczna. Staraj się unikać cyfry 4.

1. Zazwyczaj jestem:

1	2	3	4	5	6	7
zupełnie rozbity						pełen życia i entuzjazmu

2. Wydaje mi się, że życie:

7	6	5	4	3	2	1
ma zawsze coś podniecającego						jest zupełnie szare

3. W życiu:

1	2	3	4	5	6	7
nie mam żadnych celów ani do niczego nie dążę						mam bardzo wyraźne cele i dążenia

4. Moje istnienie jest:

1	2	3	4	5	6	7
zupełnie bezcelowe						celowe i sensowne

5. Każdy dzień:

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

niesie ze sobą
coś nowego

jest zawsze
taki sam

6. Gdybym miał możliwość wyboru, to:

1	2	3	4	5	6	7
wolałbym się nigdy nie narodzić						chciałbym przeżyć co najmniej 9 takich żyć jak moje

7. Po przejściu na emeryturę będę:

7	6	5	4	3	2	1
mógł zająć się czymś interesującym						prześląganiam zupełnie resztę życia

8. W dążeniu do celów życiowych:

1	2	3	4	5	6	7
nigdy nie miałem powodzenia						udało mi się zaspokoić moje potrzeby

9. Moje życie:

1	2	3	4	5	6	7
jest puste i pełne rozpaczy						dobrze się układa

10. Gdybym dziś miał umrzeć, miałbym poczucie, że moje życie było:

7	6	5	4	3	2	1
						pozbawione wartości
						wartościowe

11. Zastanawiając się nad własnym życiem:

1	2	3	4	5	6	7
często myślę o tym po co żyję						zawsze znajdę wytłumaczenie dla swojego życia

12. Gdy zastanawiam się nad swoim stosunkiem do otaczającego świata, to:

	1	2	3	4	5	6	7
czuję się całkiem zagubiony							znajduję swoją rolę w świecie

13. Jestem osobą:

	1	2	3	4	5	6	7
zupełnie nieod- powiedzialną							bardzo odpowiedzialną

Gdy zastanawiam się nad zdolnością człowieka do wolnego wyboru, to wydaje mi się, że:

	1	2	3	4	5	6	7
człowiek ma absolutnie wolny wybór przez całe życie							jest całkowicie zdeteminowany dziedziczeniem i środowiskiem

14. Mój stosunek do śmierci jest taki, że:

	1	2	3	4	5	6	7
jestem na nią przygotowany							jestem nieprzygotowany i bardzo się jej lękam

15. O samobójstwie:

	1	2	3	4	5	6	7
myślałem o tym na serio jako jedynej drodze wyjścia z sytuacji							nigdy ani przez chwilę o tym nie myślałem

16. Uważam, że moje szanse na znalezienie sensu życia, celu i roli w życiu:

	7	6	5	4	3	2	1
są bardzo duże							są praktycznie żadne

17. Uważam, że:

	7	6	5	4	3	2	1
--	---	---	---	---	---	---	---

kieruję
i kontroluję
swoje życie

życie wymyka
mi się z rąk
kierowane przez
innych

18. Moje codzienne obowiązki są:

7	6	5	4	3	2	1
Źródłem zadowolenia i radości						przykre i pełne udręki

19. Doszedłem do wniosku, że:

1	2	3	4	5	6	7
brak mi celu w życiu						mam wyraźne cele dające pełne zadowolenie